

ΖΕΡΟΝΟΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΓ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 170 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2000 • ΧΕΣΒΑΝ - ΚΙΣΛΕΒ 5761



Λε Χάιμ
וִילִיאָם



Στη Ζωή
וְחַיָּה

Επιστροφή από τα ναζιστικά στρατόπεδα
στη ζωή της μεταπολεμικής Ελλάδος



Από την παγκοσμιοποίηση στην οικουμενικότητα

Του Καθηγητή κ. ΜΑΡΙΟΥ ΜΠΕΓΖΟΥ

HΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ δεν είναι πανάκεια ούτε πανωλεθρία, όπως διατείνονται οι ένθεμοι υποστηρικτές της και οι φανατικοί πολέμιοι της. Πρόκειται απλώς για ένα φαινόμενο της ζωής μας σήμερα και σαν τέτοιο ανήκει στην πραγματικότητα που είναι αμφίστημ. Αυτό σημαίνει ότι η παγκοσμιοποίηση έχει ταυτόχρονα και αυτόχρονα δύο διαφορετικές όψεις, δηλαδή μοιάζει με τον ωμαϊκό Ιανό και παρομοιάζεται με νόμισμα ή ένδυμα με την «καλή» και την «ανάποδη» πλευρά του.

Η ΘΕΤΙΚΗ ΟΨΗ της παγκοσμιοποίησης συνίσταται στο ότι αυτή αποτελεί το αντίδοτο στην εθνικοποίηση κάθε μορφής και παντός είδους, όπως είναι ο εθνικισμός, ο φυλετισμός, ο σωβινισμός, ο ρατσισμός κ.ά.ό. φαινόμενα που τροφοδοτούν τον απομονωτισμό και πυροδοτούν τον φανατισμό με όλα τα θλιβερά συνεπακόλουθα, σαν την μισαλλοδοξία, την ξενοφοβία κ.λπ. Η παγκοσμιοποίηση είναι μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για να προσάρθει κάθε κοινωνία την ανοικτότητα που της είναι απολύτως απαραίτητη σαν τον καθαρό αέρα για τον ανθρώπινο οργανισμό.

Ο ΠΛΑΝΗΤΙΚΟΣ χαρακτήρας του πολιτισμού μας σήμερα πατια, σύμφωνα με την εύστοχη οήση που πρώτος διέδωσε και θεμελίωσε προ τριακονταπενταετίας ο φιλόσοφος Κώστας Αξελός («Προς την Πλανητική Σκέψη» 1964), υλοποιείται με την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και της κοινωνίας εκών - άκων, θεμιτά ή αθέμιτα (εντό βέβαια είναι μάλλον ένα άλλο θέμα για παραπέρα συζήτηση). Παρα (προσ-) καλείται κάθε καλόποτος διανοούμενος να απαντήσει στο ερώτημα: πώς αλλιώς θα μπορούσε μια κοινωνία να μείνει ανοικτή σήμερα πια χωρίς την παγκοσμιοποίηση;

Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ πλευρά της παγκοσμιοποίησης έγκειται στον κίνδυνο που ελλογεύει μέσα της να αποβεί προπομπός της νεοαποικοφατίας στις μέρες μας. Ας μην γειλόμαστε: παγκοσμιοποίηση σημαίνει στην κυριολεξία την δυτικοποίηση του πλανήτη μας, την αμερικανοποίηση για την ακριβεία και όχι τόσο τον καλώς εννοούμενο εξευρωπαϊσμό της ζωής μας. Τελικά και για να ακριβολογούμε, με την παγκοσμιοποίηση δεν γίνεται οποιοσδήποτε πολιτισμός παγκόσμιος, ούτε βεβαίως όλες οι πολυποίκιλες παραδόσεις αποβαίνουν παγκόσμιες. Μόνο μία και μάλιστα πάρα πολύ συγκεκριμένη πολι-

τιστική κληρονομιά αποβαίνει παγκόσμια, δηλαδή κυρίαρχη και εξουσιαστική πάνω σε όλες τις άλλες. Αυτή δεν είναι άλλη από την νεώτερη δυτικοευρωπαϊκή πολιτιστική παράδοση και μάλιστα στην εντελώς συγκαριούμη μας βορειοατλαντική εκδοχή της, ιδίως στην αμερικανική της έκδοση.

ΕΠΟΜΕΝΩΣ η παγκοσμιοποίηση μοιάζει να εκφυλίζεται στην σύγχρονη μορφή της απεχθούς αποικιοφατίας. Ό,τι στο λυκανύγες της νεωτερικότητας ονομάζόταν καπιταλιστικός ιμπεριαλισμός, ευρωπαϊκός επεκτατισμός και δυτική αποικιοφατία, τώρα πια στο λυκόφως του 20ού αιώνα επονομάζεται παγκοσμιοποίηση και σημαίνει την νεοαποικοφατία, δηλαδή τον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό του δυτικοευρωπαϊκού και του βορειοατλαντικού ημισφαιρίου πάνω στα υπόλοιπα τεσσεράμιση πέμπτα της οικουμένης υφηλίου μας. Έτσι όμως εκκολάπτεται ο αφομοιωτισμός κάθε εγχώριας ιδιαιτερότητας στην απόδοση αδηφάγο χοάνη ενός απάτοιδος αμαλγάματος, όπως τυχαίνει νάναι το βορειοατλαντικό παράδειγμα.

ΕΝΤΕΛΩΣ συμπλωματικά και για λόγους που μόνο η ιστορία μπορεί να μας έχηγησε, η Αμερική, δηλαδή οι ΗΠΑ, είναι γη χωρίς πατρίδα. Όλοι οι κάτοικοι της είναι μετανάστες, πρώτης δεύτερης ή τρίτης γενιάς, αλλά πάντως μετανάστες. Η Αμερική είναι η γη που τους ζει, αλλά δεν είναι η πατρίδα που τους γέννησε. Οι Αμερικανοί διαθέτουν γη, αλλά στεφούνται πατρίδας ως μετανάστες. Διαθέτουν μητρίδα γενέθλια γη, αλλά είναι αποστεղμένοι από την πατρίδα της καταγωγής τους με την οποία πασχίζουν να διατηρήσουν κάποιο χαλαρό δεσμό γλώσσας ή πίστης θρησκευτικής. Χωρίς να το θέλουν καὶ δίχως να το επιθυμούν, ίσως μάλιστα άνευ συνειδητότητας αυτού του γεγονότος, οι Αμερικανοί είναι απάτοιδες! Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν είναι πατριώτες, αλλά υποβάλλει την σκέψη ότι είναι οικουμενικοί άνθρωποι, δηλαδή παγκοσμιοποιημένοι πριν την έλευση της τωρινής παγκοσμιοποίησης.

ΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ, οι απόδημοι, οι έποικοι, οι θαλασσοπόδιοι, οι υπερόποντιοι κάτοικοι, οι εξόριστοι ή αυτοεξόριστοι, οι άνθρωποι της διασποράς κ.ά.ό. συνάνθρωποί μας γίνονται, χωρίς να το επιδιώκουν, εξαιτίας των ιστορικών περιστάσεων, διεθνιστές, δηλαδή όχι εθνικιστές, οικουμενικοί άνθρωποι, αλλά όχι τοπικοί.

Συνέχεια στη σελ. 34

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το εξώφυλλο του Προγράμματος της τελετής της 5ης Νοεμβρίου 2000 προς τιμήν των επιζώντων Ελλήνων Εβραίων ομήρων των ναζιστικών στρατοπέδων (Σχετικό ρεπορτάριο δημοσιεύεται στη σελίδα 32 του παρόντος τεύχους).

Θρησκευτικός και πολιτικός αντιουδαϊσμός

Του Καθηγητή κ. ΖΗΣΗ Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ο αντιουδαϊσμός στην Αρχαιότητα

Ο εβραϊκός λαός, όντας ο κατεξοήν λαός της Διασποράς, συχνά στην μακραίωνη ιστορία του έγινε αντικείμενο προκαταλήψεων και διωγμών. Ιστορικά, τα πρώτα κρούσματα αντιουδαϊσμού σημειώθηκαν στην αρχαία Αίγυπτο, μετά την κατάκτηση της χώρας από τα αραβικής καταγωγής σημιτικά φύλα των Υκσώς ή Υξώς (1650 - 1570 π.Χ.). Ως σύμμαχοί τους κατά την εισβολή στην Αίγυπτο αλλά και βασικά τους στηριγμάτα στην άσκηση της εξουσίας, οι Εβραίοι συμπεριφέρθηκαν με ιδιαίτερη σκληρότητα στον ντόπιο πληθυσμό, γεγονός που προκάλεσε έντονα αντιουδαϊκά αισθήματα μεταξύ των Αιγυπτίων, τα οποία και εκδηλώθηκαν, με βίαιο μάλιστα τρόπο, όταν η εξουσία των Υξώς κατέρρευσε, εξαναγκάζοντάς τους να εγκαταλείψουν τη χώρα.

Η περιπέτεια των Εβραίων όμως αρχίζει ουσιαστικά με την κατάκτηση του Βασιλείου της Ιουδαίας από τους Βαβυλώνιους, το 586 π.Χ. Οι Βαβυλώνιοι, αφού κατέστρεψαν την Ιερουσαλήμ, μαζί και το Ναό του Σολομώντα, μετέφεραν ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων της πόλης στη Βαβυλώνα. Έκει παρέμειναν μέχι την απελευθέρωσή τους από τους Πέρσες, το 538 π.Χ.² Η κατάκτηση της Ιουδαίας από τους Βαβυλώνιους θεωρείται σταθμός στην ιστορία της εβραϊκής Διασποράς, καθώς πολλοί Εβραίοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα τους και να εγκατασταθούν σε άλλες χώρες του αρχαίου κόσμου, ιδιαίτερα στα εμπορικά λιμάνια των χωρών της Μεσογείου.

Οι συνθήκες της Διασποράς συνέβαλαν αποφασιστικά στην πρώτη «αστικοποίηση» των Εβραίων, οι οποίοι έκτοτε στο μεγαλύτερο τους μέρος ζούσαν στις μεγάλες πόλεις της εποχής, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους σε επαγγέλματα των οποίων η άσκηση απαιτούσε γραμματικές γνώσεις, όπως ήταν για παράδειγμα το επάγγελμα του εμπόρου, του χρηματιστή, του γιατρού κ.λπ. Λόγω της «αστικοποίησής» τους, οι Εβραίοι βρέθηκαν από πολύ νωρίς εγκλωβισμένοι

στην παραδοσιακή αντίθεση πόλη - ύπαιθρος. Στη συνειδηση των απλών ανθρώπων η πόλη ήταν ο υδροκέφαλος και παρασιτικός μηχανισμός που απομιζούσε μονίμως οικονομικά τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της υπαίθρου. Έτσι, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι Εβραίοι, καθώς αποτελούσαν συνήθως το μορφωμένο κοινά του πληθυσμού των πόλεων, σε περιόδους κρίσης λειτούργησαν ως «αποδιοπομπαίοι τράγων» για την εκτόνωση των κοινωνικών και οικονομικών εντάσεων³. Το φαινόμενο αυτό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, θα σφραγίζει για πολλούς αιώνες τη μοίρα των Εβραίων.

Επίκεντρο του αντιουδαϊσμού στην Αρχαιότητα ήταν η Αλεξανδρεία της Αιγύπτου, το μεγαλύτερο σε πληθυσμό αστικό κέντρο στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η εγκατάσταση του εβραϊκού στοιχείου στην Αλεξανδρεία έγινε από τον ίδιο τον Μέγα Αλεξανδρό, αμέσως μετά την ίδρυση της πόλης, το 331 π.Χ. Σύμφωνα με τις ιστορικές μαρτυρίες, ο Αλέξανδρος, αφού κατέλαβε την Ιερουσαλήμ, επιστρέφοντας στην Αίγυπτο έφερε μαζί του χιλιάδες Εβραίους, τους οποίους εγκατέστησε στην Αλεξανδρεία και τη Θηβαΐδα, παρέχοντάς τους τα ίδια με τους 'Ελληνες και τους Αιγύπτιους δικαιώματα⁴. Έτσι, οι Εβραίοι με την πάροδο του χρόνου κατόρθωσαν όχι μόνον να αναπτυχθούν αλλά και να καταλάβουν σημαντικές θέσεις στην οικονομική ζωή των πόλεων της ελληνιστικής εποχής.

Μολονότι οι Διάδοχοι του Μεγάλου Αλεξανδρού τήρησαν σε γενικές γραμμές ανεκτική στάση απέναντι στους Εβραίους, δεν έλειψαν και οι εξαιρέσεις. Οπως μας πληροφορεί ο Ιώσηπος, τόσο ο Πτολεμαίος Δ' ο Φιλοπάτορας (221 - 204 π.Χ.) όσο και ο Αντίοχος Δ' ο Επιφανής (175 - 164 π.Χ.) κατά τη βασιλεία τους μεταχειρίστηκαν με βάρβαρο τρόπο τους Εβραίους, τους οποίους κυριολεκτικά κατέσφαξαν⁵. Ο Αντίοχος μάλιστα θέλησε με κάθε τρόπο να τους εξελληνίσει. Προς το σκοπό αυτό απαγόρευσε τον εβραϊκό Νόμο, την τηρηση της αργίας του Σαββάτου και την περιτομή, και

εγκατέστησε ειδωλολατρικά λατρευτικά αντικείμενα στο Ναό του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ, γεγονός που εξανάγκασε τους Εβραίους να εξεγερθούν (εξέγερση των Μακκαβαίων, 167 - 161 π.Χ.). Αναφέρει σχετικά ο Ιώσηπος: «Και γαρ τας καθημερινάς θυσίας, ας προσφέρειν τα θεών κατά τον νόμον, εκώλυσεν αυτούς προσφέρειν... εποικοδομήσας δε και τω θυσιαστηρίω βωμόν ο βασιλεύς (ο Αντίοχος Δ') σύνας (χοίρους) επ' αυτού κατέσφαξε, θυσίαν ον νόμιμον ουδε πάτριον τη Ιουδαίων θρησκεία ταύτην επιτελών... Εκέλευσε δε και μη περιτέμνειν αυτούς τα τέκνα... Και πολλοί μεν των Ιουδαίων οι μεν εκόντι οι δε και δι' ευλάβειαν της επιγγελμένης τιμωρίας κατηκολούθουν ο βασιλεύς διετέτακτο, οι δε δοκιμώτατοι και τας ψυχάς ευγενείς ουκ εφρόντισαν αυτού... και διά τούτο κατά πάσαν ημέραν αικιζόμενοι και πικράς βασάνους υπομένοντες απέθνησκον. Και γαρ μαστιγόμενοι και τα σώματα λυμανόμενοι ζώντες ἔτι και εμπνέοντες ανεσταυρούντο, τας δε γυναίκας και τους παίδας αυτών, ους περιέτεμνον παρά την του βασιλέως προαιρεσιν, απήγχον, εκ των τραχήλων αυτούς των ανεσταυρωμένων γονέων απαρτώντες»⁶. Αφού κατέστειλε την εξέγερση, ο Αντίοχος μετέφερε χιλιάδες Εβραίους αιχμαλώτους στην Αντιόχεια και στις ἄλλες πόλεις της Συρίας. Σύμφωνα με τον Ποσειδώνιο, το Στωικό φιλόσοφο από την Απάμεια της Συρίας (135 - 51 π.Χ.), οι φίλοι του Αντίοχου τον παρότρυναν να καταστρέψει συθέμελα την πόλη και να εξοντώσει όλους τους Εβραίους, με τη δικαιολογία ότι αποτελούν το μοναδικό μεταξύ των λαών που αρνείται κάθε επαφή με τους ἄλλους λαούς, τους οποίους και αντιμετώπιζε ως εχθρούς. Γράφει χαρακτηριστικά: «Οι δε πλείους αυτώ των φίλων συνεβούλευν κατά κράτος αιρήσειν την πόλιν και το γένος ἀρδην ανελείν των Ιουδαίων, μόνους γαρ απάντων εθνών ακοινωνήτους είναι της προς ἄλλον έθνος επιμιξίας και πολεμίους υπολαμβάνειν πάντας»⁷.

Η δυναμική παρουσία των Εβραίων στην οικονομική ζωή της Αιγύπτου, ιδιαίτερα στην πόλη της Αλεξανδρείας, είχε ως αποτέλεσμα να ενταθεί ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε αυτούς και τους Έλληνες. Οι σχέσεις μεταξύ τους, που για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν σχέσεις ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας,⁸ μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Ρωμαίους μετατράπηκαν σε σχέσεις αμοιβαίας εχθρότητας. Τα πράγματα οξύνθηκαν όταν οι Εβραίοι ζήτησαν από τις ωμαϊκές αρχές να τους παραχωρήσουν τα ίδια προνόμια που είχαν οι Έλληνες υπήκοοι της Αυτοκρατορίας. Οι τελευταίοι εξέλαβαν το βήμα αυτό των Εβραίων ως απειλή για τα δικά τους συμφέροντα και στραφήκαν ανοιχτά

πλέον εναγτίον τους. Έτσι, το 38 μ.Χ. οι Έλληνες της Αλεξανδρείας επιτέθηκαν εναντίον των Εβραίων, εξοντώνοντας κυριολεκτικά ένα σημαντικό μέρος του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης. Το ίδιο συνέβη τρία χρόνια αργότερα, το 41 μ.Χ. Με αφορμή τα γεγονότα αυτά, ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Κλαύδιος (10 π.Χ. - 54 μ.Χ.) επιβεβαίωσε τα προνόμια που απολάμβαναν μέχρι τότε οι Εβραίοι, αρνήθηκε όμως να τους αναγνωρίσει τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες.

Η τρίτη κατά σειρά αιματηρή σύγκρουση μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων στην Αλεξανδρεία σημειώθηκε το 66 μ.Χ., σε συνδυασμό με την εξέγερση των «Ζηλωτών» (Siccarier) στην Ιερουσαλήμ⁹. Η εξέγερση των φανατικών Εβραίων, τα αίτια της οποίας ήταν τόσο οικονομικά όσο και θρησκευτικά, προκάλεσε την οργή όχι μόνο της ωμαϊκής εξουσίας αλλά και του μη εβραϊκού πληθυσμού της πόλης, με αποτέλεσμα οι συγκρούσεις να γενικευτούν, προσλαμβάνοντας το χαρακτήρα «διαφυλετικής σύρραξης»¹⁰. Μετά την καταστολή της εξέγερσης των Ζηλωτών από το Ρωμαίο αυτοκράτορα Τίτο (39 - 81 μ.Χ.), το 70 μ.Χ., και την καταστροφή, για δεύτερη φορά, του Ναού του Σολομώντα, χιλιάδες Εβραίοι εκτοπίστηκαν στη Ρώμη, στην Ισπανία και στα βόρεια σύνορα της ωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στη «γραμμή του Ρήνου» (limes), όπου και συγκρότησαν αργότερα τις πρώτες εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης. Έκτοτε οι Εβραίοι, αν και διατήρησαν το καθεστώς της «religio licita» (δηλαδή της επίσημα από της ωμαϊκής κράτος αναγνωρισμένης θρησκείας), απώλεσαν την ιδιότητα του ελεύθερου πολίτη και ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν έναν ειδικό φόρο, τον «fiscus judaicus»¹¹.

Το 132 μ.Χ. οι Εβραίοι της Παλαιστίνης εξεγέρθηκαν και πάλι, τούτη τη φορά με επικεφαλής το χαρισματικό ηγέτη Simeon ben Kosibah, γνωστό με το ψευδώνυμο Bar Kochba, με αφορμή την πρόθεση του αυτοκράτορα Αδριανού (76 - 138 μ.Χ.) να εξελληνίσει την πόλη της Ιερουσαλήμ κτίζοντας πάνω στα ερείπια του Ναού του Σολομώντα ένα νέο ναό αφιερωμένο στο Δία. Μετά από τρία χρόνια αιματηρών συγκρούσεων μεταξύ στασιαστών και Ρωμαίων, ο Αδριανός κατέστειλε την εξέγερση (135 μ.Χ.), απαγόρευσε την ιουδαϊκή θρησκεία και εκτόπισε τους Εβραίους σε ἄλλες περιοχές της ωμαϊκής επικράτειας, μετονομάζοντας συγχρόνως τη χώρα από Ιουδαία σε «Συρία Φιλισταία» (όνομα από το οποίο και προέκυψε αργότερα το σημερινό όνομα «Παλαιστίνη»), για να εκλείψει έτσι κάθε στοιχείο που θα θύμιζε την ύπαρξη του εβραϊκού κράτους¹².

Παρ' όλα αυτά, ο Αντωνίνος Πίος (86 - 161 μ.Χ.), ο οποίος διαδέχθηκε τον Αδριανό στην εξουσία, αποκατέστησε ξανά τα θρησκευτικά δικαιώματα των Εβραίων. Αργότερα, και συγκεκριμένα το 212 μ.Χ., ο αυτοκράτορας Καρακάλλας (186 - 217 μ.Χ.) αναγνώρισε σε όλους όσοι δεν ήταν δούλοι, μαζί και στους Εβραίους, το προνόμιο του πολίτη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας¹³. Πολλοί από τους Εβραίους κάνοντας χρήση της ιδιότητας του Ρωμαίου πολίτη, εγκαταστάθηκαν αργότερα στο χώρο της Βαλκανικής, στη Μικρά Ασία, στη βόρεια Αφρική και στην ιβηρική χερσόνησο.

Σε αντίθεση με τον αντιουδαϊσμό των Ελλήνων, τα αίτια του οποίου ήταν κυρίως οικονομικής φύσης λόγω του σκληρού ανταγωνισμού ανάμεσα στις εξίσου δυναμικές κοινότητες των Εβραίων και των Ελλήνων στα αστικά κέντρα, ο αντιουδαϊσμός των Ρωμαίων είχε ως επί το πλείστον πολιτικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και τα πειθαρχικά μέτρα των Ρωμαίων σε βάρος των Εβραίων δεν αφορούσαν τον εβραϊκό λαό στο σύνολό του, αλλά μόνο τους στασιαστές που αμφισβήτησαν με την επαναστατική τους δράση δυναμικά τη ρωμαϊκή εξουσία. Οι νομοταγείς Εβραίοι εξακολούθησαν να διατηρούν τα προνόμια τους καθ' όλη τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας¹⁴.

Το καθεστώς των Εβραίων στο Βυζάντιο

Με την επικράτηση του χριστιανισμού και την αναγόρευσή του σε επίσημη θρησκεία του ρωμαϊκού κράτους από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α' (347 - 395), οι ελπίδες των Εβραίων να αποκτήσουν κάποτε δικό τους κράτος χάθηκαν πλέον οριστικά. Αναμένοντας την άφιξη του Μεσσία ανέπτυξαν μια ιδιάζουσα εσωτερόφεια, η οποία, αντί να τους προφυλάξει από τις εξωτερικές επιθέσεις, προκαλούσε τη δυσπιστία των χριστιανών, εντείνοντας με αυτό τον τρόπο τα αντιουδαϊκά αισθήματα. Με τον εκχριστιανισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας άρχισαν να πληθαίνουν και οι φραστικές επιθέσεις εναντίον των Εβραίων. Σε αντίθεση με το οικουμενικό πνεύμα του Αποστόλου των Εθνών Παύλου, ο οποίος δίδασκε «οὐκ ἐνὶ Ιουδαίος ουδέ ἐλλην, οὐκ ἐνὶ δούλος ουδέ ελεύθερος, οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καὶ θήλῃ, πάντες γαρ ψιεῖς εἰς εστέ εν Χριστῷ Ιησού»,¹⁵ τουτέστιν την ισότητα όλων των ανθρώπων μπροστά στο Θεό, οι Πατέρες της Εκκλησίας καλλιεργούσαν συνειδητά κλίμα εχθρότητας και μίσους κατά των Εβραίων. Ο Γρηγόριος της Νύσσης (4ος αιώνας) αποκαλεί τους Εβραίους «θεομάχους», «συνήγορους του διαβόλου», «γεννήματα των εχιδ-

νών», «εσκοτισμένους τη διανοία», «πάμφαυλους» κ.λπ., ενώ ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος (344 - 407), υπερθεματίζοντας, παρομοιάζει τη συναγωγή των Εβραίων με «πορνείον», «σπήλαιον ληστών και καταγάγιον θηρίων». Οι Εβραίοι, κατά την άποψή του, ζουν μόνο για την κοιλιά τους και δεν διαφέρουν στη συμπεριφορά από τα γουνούνια και τους τράγους. Το μόνο που ξέρουν να κάνουν είναι να τρώνε λαίμαργα και να μεθούν, είναι δηλαδή αδηφάγοι και μέθυσοι¹⁶. Αν εξαιρέσει κανείς τις θρησκευτικές προκαταλήψεις αυτού του είδους, η στάση της Εκκλησίας απέναντι στους Εβραίους γενικά ήταν μάλλον μετριοπαθής. Στη βυζαντινή ιστορία δεν υπήρξαν σφαγές των Εβραίων, όπως συνέβη σε ορισμένες περιπτώσεις στη μεσαιωνική Ευρώπη. Μάλιστα, κατά τον 8ο αιώνα, και συγκεκριμένα την εποχή της εικονομαχίας, επικράτησε έντονο φιλο - εβραϊκό κλίμα, καθώς οι εικονοκλάστες, όπως άλλωστε και οι Εβραίοι, απέρριπταν την απεικόνιση του Θεού. Η μετριοπάθεια αυτή της Εκκλησίας ήταν φυσικό να επηρεάσει και τη στάση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια πως δεν υπήρξαν και περιπτώσεις έντονων αντιουδαϊκών εκδηλώσεων, ιδιαίτερα σε περιόδους εσωτερικών και εξωτερικών κρίσεων¹⁷. Ως γνωστόν, ο Θεοδόσιος Α', λίγο πριν το θάνατό του, διαίρεσε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε Ανατολικό (Βυζάντιο) και Δυτικό Κράτος. Ένα από τα πρώτα μέτρα του νεοσύστατου βυζαντινού κράτους σε βάρος των Εβραίων ήταν η κατάργηση του εβραϊκού Πατριαρχείου της Παλαιστίνης (425). Η πράξη αυτή έπληξε ιδιαίτερα τον ιουδαϊσμό. καθώς ο θεσμός αυτός αποτελούσε τον τελευταίο θρησκευτικό συνδετικό κρίκο μεταξύ των Εβραίων της Διασποράς μετά την ιστορική του Ναού του Σολομώντα από τον αυτοκράτορα Τίτο, το 70 μ.Χ.

Ιδιαίτερα σκληρή στάση απέναντι στους Εβραίους τήρησε ο Ιουστινιανός Α' (482 - 565). Απαγόρευσε στους Εβραίους (Σαμαρείτες) να κληροδοτούν την περιουσία τους σε μη χριστιανούς, να κατέχουν δημιόσιες θέσεις, να αποκτούν τιμητικούς τίτλους και να διατηρούν χριστιανούς υπηρέτες. Αναφέρεται, χαρακτηριστικά, στη Νεαρά 144: «Καὶ διὰ τούτο θεσπίζομεν μη κληρονομεῖς αυτούς εκ διαθηκών ἡ τούτων χωρὶς μηδὲ πρεσβεία λαμβάνειν ἡ κατά δωρεάς τρόπον κομίζεσθαι πράγμα... μηδὲ μην διαθήκης (εις) αυτούς γράφειν ἡ ληγάτα καταλιμπάνειν ἡ δωρείσθαι, πλὴν εἰ μη ορθόδοξοι είεν καὶ πίστει καὶ ἔργοις οι ταύτα κελεύομεν». Και συνεχίζει: «Σαμαρείτην δε στρατείεσθαι παντελώς ου συγχωρούμεν, αλλ' ουδέ πολιτικόν μετιέναι φρόντισμα, ουδέ μην συνηγορείν ή συνεδρεύειν ἡ τοις λογιω-

τάτοις συνίστασθαι ωρίτορσιν όλως ή νέους παιδεύειν... Σαμαρείτης δε ουδείς οικέτην χριστιανόν εἶει, αλλ' άμα τω κτήσασθαι τούτον ευθέως εις ελευθερίαν αρπάζεσθαι»¹⁸. Στόχος του Ιουστιανιανού στην προκειμένη περίπτωση ήταν, δημιουργώντας προβλήματα στους Εβραίους, να ενισχύσει την προσέλευση στην ορθόδοξη πίστη των μη χριστιανών υπηκόων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το 551, και ύστερα από εισήγηση του επισκόπου της Καισάρειας Σεργίου, ο Ιουστιανιανός με άλλη Νεαρά (CXXIX) μετρίασε κάπως τα μέτρα κατά των Σαμαρειτών. Όταν όμως, τέσσερα χρόνια αργότερα, οι Σαμαρείτες επαναστάτησαν (555), το βυζαντινό κράτος επιστράτευσε και πάλι την κατασταλτική πολιτική, εφαρμόζοντας τούτη τη φροά πολὺ σκληρά αντίποινα σε βάρος τους¹⁹.

Το ίδιο εχθρικός έναντι των Εβραίων ήταν και ο αυτοκράτορας Ηράκλειος (575-641). Το 629, αφού επανακατέλαβε την Ιερουσαλήμ, επιδόθηκε στο διωγμό των Εβραίων της πόλης, με την κατηγορία ότι στους πολέμους των Βυζαντινών με τους Πέρσες τάχθηκαν με το μέρος των τελευταίων. Επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη, απέλασε όλους τους Εβραίους και τους απαγόρευσε να πλησιάσουν την πόλη σε απόσταση μικρότερη των τριών χιλιομέτρων²⁰.

Κι ενώ την εποχή των εικονομάχων η μεταχείριση των Εβραίων από τους Βυζαντινούς ήταν, όπως ήδη αναφέραμε, φιλική, με την επικράτηση της εικονολατρίας, το 843, οι Εβραίοι βρέθηκαν και πάλι στο μάτι του κυκλώνα. Πολλοί από αυτούς, για να γλιτώσουν από τα βασανιστήρια και το θάνατο, εξαναγκάστηκαν να γίνουν χριστιανοί (873 - 874 και 943). Η κατάσταση των Εβραίων στο Βυζαντιού επιδεινώθηκε μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της Δύσης (1204), τα αντιπονδαϊκά αισθήματα των οποίων ήταν, όπως θα δούμε παρακάτω, ιδιαίτερα έντονα. Οι διωγμοί των Εβραίων συνεχίστηκαν κατά καιρούς μέχρι και την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το Μάιο του 1453. Έκτοτε, η θέση των Εβραίων στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βελτιώθηκε σημαντικά, καθώς η θρησκεία των Οθωμανών, το Ισλάμ, ήταν υπέρ της συνύπαρξης των μωαμεθανών με τους μονοθεϊστικούς λαούς της Βίβλου, γεγονός που ενίσχυσε το αίσθημα ασφάλειας των Εβραίων. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που πολλοί Εβραίοι αναζήτησαν καταφύγιο στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταξύ αυτών και στην κατεχόμενη Ελλάδα, όταν στα τέλη του 15ου αιώνα εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Ισπανία.

Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων, που ολοκληρώθηκε το 988, η αντιεβραϊκή παραδόση των Βυζαντινών πέρασε και στη Ρωσία. Εκεί βρήκε πρόσφροδο έδαφος, ιδιαίτερα στην περιοχή της ηγεμονίας της Μόσχας, που αργότερα έμελε να εξελιχθεί σε μια από τις κυριότερες κοιτίδες του ρωσικού αντισημιτισμού, με προεκτάσεις σε ολόκληρη την ανατολική Ευρώπη²¹.

Προκαταλήψεις και διωγμοί στη μεσαιωνική Ευρώπη

Το νομικό καθεστώς των Εβραίων στη μεσαιωνική Δύση παρέμεινε μέχρι και τις αρχές του 11ου αιώνα σχετικά σταθερό, γεγονός που ευνόησε την κοινωνική τους ενσωμάτωση. Λόγω της ενεργού συμμετοχής τους στην οικονομική ζωή, οι Εβραίοι απολάμβαναν την προστασία των ευγενών καθώς και την εκτίμηση των εύπορων πολιτών στις πόλεις όπου ζούσαν²². Όπως μας πληροφορεί ο Φράγκος Ιστορικός και επίσκοπος Gregor von Tours (538 - 594), οι Εβραίοι της εποχής ήταν πλήρως ενσωματωμένοι στις τοπικές κοινωνίες, εξασκώντας όλα τα λίγο - πολύ γνωστά επαγγέλματα, ενώ ιδιαίτερα έντονη ήταν η παρουσία τους στο χώρο του εμπορίου. Ο ίδιος ωστόσο χρησιμοποιεί ιδιαίτερα σκληρή γλώσσα όταν αναφέρεται στους Εβραίους. Τους χαρακτηρίζει «ψεύτες απέναντι στο Θεό», «πνεύματα ισχυρογνωμοσύνης», «άπιστη φυλή» κ.λπ.,²³ γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη αγοραίων προκαταλήψεων και αντιεβραϊκών στερεοτύπων, ιδιαίτερα στους θεολογικούς κύκλους (θεολογικός αντιουσδαΐσμός) της εποχής. Μάλιστα, στις αρχές του 11ου αιώνα άρχισαν να κυκλοφορούν διάφορες φήμες γύρω από τους Εβραίους, που ενέτειναν τις ήδη υφιστάμενες προκαταλήψεις του όχλου. Έτσι, όταν ακούστηκε ότι ο «ηγεμόνας της Βαβυλώνας» Εμίρο Χακίμ, υποκινούμενος δήθεν από τους Εβραίους, κατέστρεψε το Ναό του Κυρίου στην Ιερουσαλήμ και έσφαξε χριστιανούς, μαζί και τον Πατριάρχη, οργανώθηκαν πογκρόμια εναντίον των Εβραίων στις πόλεις Ρουέν, Ορλεάνη και Λιμός της Γαλλίας (1010), στη Μαγεντία της Γερμανίας, καθώς και στη Ρώμη (1012), με άφθονα θύματα μεταξύ του εβραϊκού πληθυσμού. Όσοι από τους Εβραίους επέζησαν εξαναγκάστηκαν είτε να ασπαστούν το χριστιανικό δόγμα είτε να εγκαταλείψουν τη χώρα²⁴. Κύριος στόχος των επιθέσεων αυτών ήταν, καθώς φαίνεται, η ψυχολογική προετοιμασία του εδάφους για τις σταυροφορίες που επρόκειτο να ακολουθήσουν.

Η ανακοίνωση της πρώτης σταυροφορίας (1096 - 1099) από τον Πάπα Ουρβανό Β' (1035 - 1099) στη Σύνοδο του Κλερμόν - Φεράν, στις 27 Νοεμβρίου 1095, σήμανε την αρχή μιας νέας περιόδου αντιεβραϊκών εκδηλώσεων. Όσο οι σταυροφόροι, οι «εκδικητές του Θεού», προετοιμάζονταν για να απελευθερώσουν τους 'Αγιους Τόπους εξοντώντας όλους τους άπιστους και ειδικά τους Εβραίους, στους οποίους και επικεντρωνόταν το θρησκευτικό μίσος των χριστιανών, ρασισμόδοι ιεροκήρυκες περιόδευναν στην ύπαιθρο φανατίζοντας τον όχλο και εξαθώντας τον σε πράξεις βίας. Στις σφαγές που ακολούθησαν πολλοί Εβραίοι έχασαν τη ζωή τους, ιδιαίτερα στη Γαλλία και στις επισκοπικές πόλεις της Ρηνανίας στη Γερμανία (1095 - 1096). Σε χρονικό της εποχής σχετικό με την εξόντωση των Εβραίων στη Γαλλία, αναφέρονται μεταξύ άλλων και τα εξής: «Ποιν οι σταυροφόροι αναχωρήσουν για τους 'Αγιους Τόπους, εξόντωσαν σχεδόν όλους τους Εβραίους στη Γαλατία. Επέξησαν μόνο εκείνοι που δέχτηκαν να ασπαστούν τη χριστιανική θρησκεία. Θα ήταν άλλωστε άδικο, λέγανε (οι σταυροφόροι), να σεβαστούν τη ζωή των εχθρών του Χριστού στην πατρίδα τους τη στιγμή που ετοιμάζονταν να διώξουν τους άπιστους (από τους 'Αγιους Τόπους)»²⁵. Πράγματι, με την κατάληψη της Ιερουσαλήμ το έτος 1099, οι σταυροφόροι λεηλάτησαν την πόλη και εξόλοθρευσαν τον εβραϊκό πληθυσμό²⁶.

Λίγα χρόνια ποιν τη δεύτερη σταυροφορία (1147 - 1149) διαδόθηκε από τον κατώτερο κλήρο ότι οι Εβραίοι σφάζουν κάθε χρόνο παιδιά χριστιανών (παιδοκτονία) και ότι χρησιμοποιούν το αίμα τους σε ιεροτελεστίες - και συγκεκριμένα στην ετοιμασία των άζυμων κατά το εβραϊκό Πάσχα (πρόκειται για την κατηγορία του «τελετουργικού φόνου», τη γνωστή «θυσία αίματος»). Έτσι, όταν τη Μεγάλη Εβδομάδα του 1144 βρέθηκε το πτώμα ενός αγοριού κοντά στο Norwiche της Αγγλίας, κυκλοφόρησε η φήμη ότι οι δράστες ήταν Εβραίοι, με αποτέλεσμα ο όχλος να περιέλθει σε κατάσταση θρησκευτικού παραληρήματος και να σκοτώσει εκατοντάδες αθώους Εβραίους. Το ίδιο συνέβη τρία χρόνια αργότερα στην πόλη Würzburg της Γερμανίας (1147), όταν κοντά στον ποταμό Μάν τον εντοπίστηκε το πτώμα ενός χριστιανού, το θάνατο του οποίου οι κάτοικοι της πόλης απέδωσαν και πάλι στους Εβραίους²⁷.

Παρόλο που ο Πάπας Ιννοκέντιος Γ' (1160 - 1216) με Βούλα του χαρακτήρισε ασύστατες τις κατηγορίες περί «τελετουργικού φόνου», αυτό δεν άλλαξε και πολύ τη στάση των χριστιανών έναντι των Εβραίων. Έτσι, το 1348 - 1349, με αφορμή την πανώλη που θέρι-

σε περισσότερο από το ένα τρίτο του πληθυσμού της δυτικής Ευρώπης, εντάθηκαν και πάλι οι διωγμοί, καθώς οι Εβραίοι θεωρήθηκαν, ιδιαίτερα από τους αγροτικούς πληθυσμούς, υπεύθυνοι για την επιδημία²⁸.

Θα ήταν αστόσο λάθος να πιστέψει κανείς ότι οι διωγμοί των Εβραίων κατά το Μεσαίωνα οφείλονταν αποκλειστικά και μόνον στο σκοταδισμό των μαζών. Αξίζει να σημειωθεί πως μετά την Δ' Σύνοδο του Λατερανού, το 1215, ολοκληρώθηκε ο κοινωνικός διαχωρισμός των Εβραίων από τους χριστιανούς.

Οι Εβραίοι ήταν υποχρεωμένοι να φέρουν ένα αναγνωριστικό σημάδι, για να ξεχωρίζουν έτσι από τους υπόλοιπους πολίτες. Κι ενώ στη Γαλλία έφεραν έναν κίτρινο κύκλο από ύφασμα (rouelle) στο μέρος της καρδιάς, στη Γερμανία και την Πολωνία φορούσαν καπέλο σε σχήμα κώνου ή στρογγυλό²⁹. Την πρακτική αυτή θα εφαρμόσουν αιώνες αργότερα και οι άρχοντες στην ενετοκρατούμενη Κέρκυρα. Όπως μας πληροφορεί ο Ανδρέας Μαρμοζάς, «τη προτροπή του λαού διετάχθη υπό των Ενετών αρχόντων ίνα οι Εβραίοι Κερκυραίοι φέρωσι κίτρινον σήμα επί του στήθους και διαφέρωσι των Χριστιανών, τούτο δ' επί ποινή καταβολής προστίμου τριακοσίων δουσκάτων διά πάντα παραβάτην. Ο νόμος αυτός διέθετο δυσμενώς τους Ιουδαίους, το μεν ένεκα του γελοίου του σήματος, το δε διότι απέβη τούτο αφετηρία πολυτόπων κακολογιών και ονειδισμών. Εις επίμετρον επετάχθη αυτοίς ίνα εν διαστήματι έτους εκποίησωσι πάντα τα εν τη Ηπείρω και τη Νήσῳ ακίνητα αυτών, του νόμου απαγορεύοντος εις αυτούς ν' αγοράζωσι κτήματα εντός της περιφερείας, ένθα εξετείνετο η κερκυραϊκή κυριαρχία»³⁰. Ως γνωστόν, το κίτρινο άστρο θα γίνει το διακριτικό για τους Εβραίους στη φασιστική Γερμανία, «σήμα κατατεθέν» της ναζιστικής βαρβαρότητας.

Σταθμό στην ιστορία του ευρωπαϊκού εβραϊσμού αποτέλεσαν οι διωγμοί των Εβραίων στην Ισπανία. Όντας εγκαταστημένοι στη χώρα ήδη από τον 1ο αιώνα μ.Χ., οι Εβραίοι έζησαν επί μία και πλέον χιλιετία σχετικά ειρηνικά, τόσο με τους χριστιανούς όσο και με τους μουσουλμάνους, μετά την κατάκτηση της Ισπανίας από τους Μαυριτανούς της βόρειας Αφρικής το 711 μ.Χ. Εξαίρεση αποτελεί η σφαγή των Εβραίων της Γρανάδας το 1066, απόρροια των αντιπαλοτήτων που ξέσπασαν στους κόλπους της μουσουλμανικής εξουσίας μετά τη διάλυση του Χαλιφάτου της Κόρδοβας (1031)³¹.

Οι συνθήκες διαβίωσης των Εβραίων στην Ιβηρική χερσόνησο άλλαξαν άρδην προς το χειρότερο στα τέλη του 14ου αιώνα. Το 1391, συγκεκριμένα, με αφορμή

την πολιτική κρίση που σοβιούσε εκείνη την εποχή στην Ισπανία, οι χριστιανοί της Σεβίλλης, καθιδηγούμενοι από τον κατώτερο κλήρο, επιτέθηκαν εναντίον των Εβραίων ραψάζοντας αντιουσδαιϊκά συνθήματα (θάνατος στους Εβραίους ή βάφτιση). Το κύμα βίας που έσπασε επεκτάθηκε και σε άλλες πόλεις της Ανδαλουσίας, της Αραγονίας, καθώς και σε ολόκληρη την περιοχή της Καστίλης, με αποτέλεσμα να αποδεκατιστεί κυριολεκτικά ο εβραϊκός πληθυσμός της Ισπανίας. Χιλιάδες Εβραίοι, για να σωθούν, ασπάστηκαν το χριστιανισμό. Έκτοτε στην Ισπανία υπήρχαν δύο κατηγορίες πιστών, οι «Παλαιοχριστιανοί» και οι Εβραίοι «conversos» (Νεοχριστιανοί) ή «Μαρράνοι» (γονοδούνια), όπως τους αποκαλούσε υποτιμητικά ο ισπανικός λαός, επειδή, αν και είχαν προστηνούσε στο χριστιανισμό, συνέχιζαν να μην τρώνε χοιρινό κρέας³².

Έχοντας πλέον εξισωθεί νομικά με τους Παλαιοχριστιανούς, οι Μαρράνοι βρέθηκαν το 15ο αιώνα στην πρωτοπορία τόσο της ισπανικής όσο και της προτογαλικής κοινωνίας³³. Ορισμένοι μάλιστα από αυτούς που κατέχαν δημιόσια αξιώματα θα εξελιχθούν σε φανατικούς εχθρούς των Εβραίων, όπως ήταν για παράδειγμα ο Tomas de Torquemada (1420 - 1498), ο οποίος χρημάτισε Μέγας Ιεροεξεταστής (1483 - 1498) στέλνοντας στην πυρά εκατοντάδες πρώην ομοθρήσκους του³⁴. Η οικονομική και πολιτική δύναμη των «conversos» όμως δεν άργησε να προκαλέσει το φθόνο των Παλαιοχριστιανών, οι οποίοι και μετήλθαν κάθε μέσο προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των Μαρράνων. Προς το σκοπό αυτό ο διοικητής του Αλκαζάρ στο Τολέδο, υποκύπτοντας στις πιέσεις των ευγενών και των ανερχόμενων αστών, εφάρμοσε πρώτος την αρχή της «καθαρότητας του αίματος» (limpieza de sangre), γνωστή και ως «Καταστατικό του Τολέδο». Σύμφωνα με την αρχή αυτή, απαγορεύόταν στους Ισπανούς πολίτες να καταλαμβάνουν δημόσια αξιώματα αν είχαν, μέχρι και την τρίτη γενιά, έστω και έναν πρόγονο εβραϊκής ή μαυριτανικής καταγωγής. Αν και το «Καταστατικό του Τολέδο» αποσύρθηκε λίγο αργότερα, καθώς δεν έγινε αποδεκτό ούτε από το Στέμμα αλλά ούτε και από τον Πάπα, το πνεύμα του διατηρήθηκε ζωντανό στην καθημερινή ζωή, δηλητηριάζοντας τις σχέσεις Παλαιοχριστιανών και Μαρράνων για ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα³⁵.

Το καίριο πλήγμα των Εβραίων δόθηκε από τους καθολικούς βασιλιάδες, Ισαβέλλα της Καστίλης και Φερδινάνδο της Αραγονίας. Με το διάταγμα της Αλάμπρα στις 31 Μαρτίου 1492, αμέσως μετά την πτώση της Γρανάδας, με την οποία και ολοκληρώθηκε η

Reconquista (1064 - 1492), η απελευθέρωση της Ισπανίας από τους Μαυριτανούς - Άραβες, οι Εβραίοι βρέθηκαν και πάλι αντιμέτωποι με το γνωστό δίλημμα: να ασπαστούν το χριστιανισμό ή να εγκαταλείψουν τη χώρα. Πολλοί από αυτούς επέλεξαν τη βάφτιση ενισχύοντας έτοι τις στρατιές των «conversos», ενώ, σύμφωνα με εκτιμήσεις, ογδόντα έως εκατό χιλιάδες άτομα εγκατέλειψαν για πάντα την Ισπανία, για να αναζητήσουν καταφύγιο σε άλλες χώρες, ανάμεσα στις οποίες ήταν και η τουρκοκρατούμενη Ελλάδα³⁶. Το καλοκαίρι του 1492 δεκάδες χιλιάδες Ισπανοί Εβραίοι κατέφυγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πολλοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας (Λάρισα, Τρίκαλα, Γιάννενα, Χαλκίδα, Ρόδος, Κρήτη κ.λ.π.). Ο συντάντος Βαγιαζήτ Β', που τους δέχθηκε στην οθωμανική επικράτεια, όχι μόνον διευκόλυνε την εγκατάστασή τους αλλά και τους παραχώρησε σειρά από επαγγελματικά και άλλα προνόμια. Οι Εβραίοι, για παράδειγμα, εξαιρούνταν από ορισμένους φόρους και αγγαρείες, από την υποχρεωτική στρατολόγηση των παιδιών τους για το σώμα των γενιτσάρων κ.λπ.³⁷

Οι χώρες ωστόσο της Ευρώπης στις οποίες εγκαταστάθηκαν οι Εβραίοι κάθηκαν άλλο παρά φιλικές ήταν μαζί τους. Ο κοινωνικός αποκλεισμός των Εβραίων και η χωροταξική απομόνωσή τους, που εγκανιάστηκε το 1349 με αφορμή την επιδημία της πανώλης, συνεχίστηκε. Έτσι, το 1516 ο δόγης της Βενετίας ίδρυσε την πρώτη απομονωμένη εβραϊκή συνοικία στην περιοχή «ghetto» (χυτήριο κανονιών) της πόλης, ονομασία που πέρασε στην ιστορία ως σύμβολο της καταπίεσης αλλά και της αντίστασης των Εβραίων (το γκέτο της Βαρσοβίας)³⁸. Το παράδειγμα του δόγη της Βενετίας ακολούθησε αργότερα και ο Πάπας Παύλος Δ' στη Ρώμη, τη Βασιλεύουσα του καθολικισμού, εξαναγκάζοντας τον εβραϊκό πληθυσμό να ζει σε γκέτο στις υπόβαθμισμένες περιοχές της πόλης. Σκληρή επίσης υπήρξε η μοίρα των Εβραίων σε ορισμένες από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, όπου η εξόντωσή τους προσέλαβε μαζικό χαρακτήρα. Την εποχή της εξέγερσης των Κοζάκων (1648 - 1649) υπό την ηγεσία του Bohdan Chmielnicki (1595 - 1657), με στόχο την αποσχιση της Ουκρανίας από την Πολωνία και την προσάρτηση της στη Ρωσία, καθώς και κατά το ωρο - πολωνικό και το σουηδό - πολωνικό πόλεμο (1650 - 1654 και 1655 - 1660 αντιστοίχως) εξοντώθηκαν περίπου εκατό χιλιάδες Εβραίοι, θύματα της μισαλλοδοξίας των Κοζάκων, των Ρώσων και των Σουηδών, που αρνούνταν ήδη από το Μεσαίωνα να δεχθούν Εβραίους

στις χώρες τους. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη γενοκτόνια των Εβραίων στον ευρωπαϊκό χώρο πριν την «τελική λύση» (Endlösung) των Ναζί³⁹.

Η αναγκαστική βάφτιση των Εβραίων στην Ισπανία από το 1391 και μετά, καθώς και οι νόμοι για την «καθαρότητα του αίματος» σηματοδοτούν τις απαρχές του πρώιμου ευρωπαϊκού φασισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι διωγμοί των Εβραίων, τόσο στην Αγγλία και τη Γαλλία το 130 και 140 αιώνα αντίστοιχα, όσο και στην Ισπανία από τα τέλη του 14ου αιώνα και μετά, συμπίπτουν λίγο - πολύ με τα πρώτα σκιτήματα εθνικής συνειδησης των λαών της Ευρώπης. Με την έννοια αυτή οι διωγμοί και οι απελάσεις των Εβραίων θα μπορούσαν να ερμηνευτούν κατά κάποιο τρόπο, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Ισπανίας, ως συνειδητές προσπάθειες πληθυσμιακής ομογενοποίησης του εθνικού χώρου. 'Αλλωστε, οι Εβραίοι, καθώς εκ των πραγμάτων (λόγω του αποκλεισμού τους από τα δημόσια αξιώματα κ.λπ.) ήταν εξαναγκασμένοι να επικεντρώνουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες κυρίως στον εμπορικό και το χορηματιστικό τομέα, αποτελούσαν για τους χριστιανούς τους βασικότερους ανταγωνιστές στο κυνήγι των νέων αγορών που είχαν αρχίσει να δημιουργούνται με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου.

Σε αντίθεση με τον καθολικισμό, η Μεταρρύθμιση έδειξε, στην αρχή τουνλάχιστον, κάποια συμπάθεια για τους Εβραίους, καθώς ο επικεφαλής των διαμαρτυρούμενων, Γερμανός θεολόγος Martin Luther (Μαρτίνος Λούθηρος) (1483 - 1546), ήλπιζε να τους προσελκύσει στο χριστιανισμό. Όταν αυτό το εγχείρημά του απέτυχε, συνέταξε το 1453, τρία χρόνια δηλαδή πριν από το θάνατό του, την περιβόητη εριστική πραγματεία *Σχετικά με τους Εβραίους και τα φέματά τους* (Streitschrift), εξαπολύοντας μύδρους κατά των Εβραίων. Για το Λούθηρο, οι Εβραίοι ήταν ο πιο ύπουλος, ο πιο επικίνδυνος εχθρός (φραμακερά φίδια) της χριστιανοσύνης. Γι' αυτό έκανε έκκληση στους πιστούς να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί στις σχέσεις τους με τους Εβραίους, με τη «σπορά του Διαβόλου», όπως χαρακτηριστικά τους αποκαλούσε⁴⁰. Ήταν της άποψης ότι οι Εβραίοι θα έπρεπε να εκδιωχθούν από τη Γερμανία, οι συναγωγές και τα σχολεία τους να πυρποληθούν και τα σπίτια τους να καταστραφούν⁴¹. Η πολεμική αυτή του Λούθηρου αποτέλεσε αργότερα ένα από τα θεωρητικά όπλα των Ναζί στην εκστρατεία δυσφήμησης που εξαπέλυσαν εναντίον των Εβραίων, πριν τελικά τους εξοντώσουν.

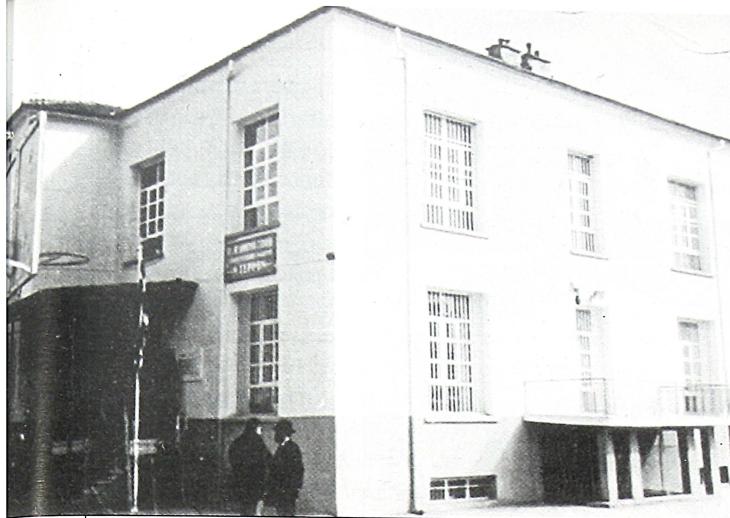
Τέλος, οι οπαδοί του Γάλλου θρησκευτικού μεταρ-

ρυθμιστή Jean Calvin (1509 - 1564), η αίρεση των καλβινιστών, καθώς και τα μέλη άλλων συγγενών θρησκευτικών ομάδων δεν ακολούθησαν τη λογική του θρησκευτικού αντιουνδαΐσμου, καθώς πίστευαν, όπως άλλωστε και οι Εβραίοι, ότι αποτελούν τους «εκλεκτούς» του Θεού, γι' αυτό και οι σχέσεις τους με την Παλαιά Διαθήκη και συνακόλουθα με τους Εβραίους ήταν σχετικά φιλικές. Θετικά στις σχέσεις καλβινιστών και Εβραίων επέδρασε επίσης το γεγονός ότι ο καλβινισμός ανακηρύχθηκε στην Ολλανδία επίσημη θρησκεία του κράτους. Η ολλανδική Εκκλησία ήταν η πρώτη που εισήγαγε, το 1615, την αρχή της ανεξιθρησκίας, γεγονός που ωφέλησε ιδιαίτερα τους Σεφαραδίτες Εβραίους οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στη χώρα μετά το διωγμό τους από την Ισπανία⁴².

Όπως στην Αρχαιότητα, έτσι και στο Μεσαίωνα ο αντιουνδαΐσμός συνοδεύτηκε από την κατασκευή αντιεβραϊκών στερεοτύπων, τα οποία επέζησαν μέχρι και τις αρχές του αιώνα μας. Για τον αμιόρφωτο χριστιανικό πληθυσμό, ο Εβραίος ήταν η προσωποποίηση του «κακού», του Σατανά. Η δαιμονοποίηση των Εβραίων βρήκε την ιστορική της έκφραση στον αιώνια «περιπλανώμενο Ιουδαίο», το γνωστό «Ashaverus»⁴³. Ο μύθος του «περιπλανώμενου Ιουδαίου» περιγράφει στην ουσία τη δυσχερή κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι Εβραίοι της Ευρώπης προς το τέλος του Μεσαίωνα. Αν εξαρχέσει κανείς τους λίγους Εβραίους χρηματιστές στο αυλικό κυριώς περιβάλλον των ηγεμόνων της εποχής, ο εβραϊκός λαός της Διασποράς στη συντριπτική του πλειονότητα είχε πλέον γκετοποιηθεί και ζούσε κάτω από άθλιες συνθήκες στις υποβαθμισμένες περιοχές των ευρωπαϊκών πόλεων. Με τη Γαλλική Επανάσταση (1789) άνοιξε τελικά ο δρόμος για την κοινωνική και πολιτική χειραφέτηση των Εβραίων, που αποτελεί, κατά την άποψή μας, ένα από τα βασικότερα αίτια εμφάνισης του αντισημιτισμού στο βαθμό που οι Εβραίοι, και ειδικότερα οι εύποροι Εβραίοι, οντας σε μεγάλο βαθμό ενσωματωμένοι στο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα, αντιμετωπίζονται από τις τοπικές κοινωνίες ως επικίνδυνοι ανταγωνιστές. Με άλλα λόγια, το πέρασμα από το θρησκευτικό αντιουνδαΐσμό στον αντισημιτισμό προϋποθέτει ιστορικά την κοινωνική και πολιτική χειραφέτηση των Εβραίων.

[Ο κ. Ζήσης Δ. Παπαδημητρίου είναι Καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Από το 1995 και εντεύθεν ασχολείται με θέματα φασισμού, ξενοφοβίας και κοινωνικού αποκλεισμού. Το δημοσιευόμενο κείμενο είναι απόστασμα από το βιβλίο του «Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός - Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος» (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000).]

- Ο Εβραίος ιστορικός Joseph ben Mattathiah ha - Cohen, γνωστός ως Φλάβιος Ιώνηπος (37/38 - 100 μ.Χ.), γράφει τα εξής για το «έθνος των Υκούσων»: «... εκαλείτο δε το σύμπταν αυτών έθνος Υκούσων, τούτο δε ἐστὶν βασιλεία ποιμένες. Το γαρ ιν καθ' ιερῶν γλώσσαν βασιλεία σημαίνει, το δε σως ποιμὴν ἔστι και ποιμένες κατά την κοινὴν διάλεκτον, και οὐτως συντιθέμενον γίνεται Υκούσως. Τινὲς δε λέγουσιν αυτοὺς "Αραβᾶς" είναι». Josephus, Κατά Απίδνοις (82 - 83), αργήλωκή μετάφραση H. St. J. Thackeray, William Heinemann, London 1966, σ. 194. Βλ. επίσης το λήμμα «Αίγυπτος», στο: Das grosse Lexikon der Geschichte, τόμος 1, Wilhelm Heyne Verlag, München 1976, σ. 25, καθώς και L. Poliakov et al., ὥ.π., σ. 47.
- Μ.Γ. Φούγιας, Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός. Ιστορικοί σταθμοί στις σχέσεις Ελλήνων και Ιουδαίων, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ. 30.
- I. Geiss, Geschichten des Rassismus, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1988, σ. 74.
- Μ.Γ. Φούγιας, ὥ.π., σ. 57.
- Σχετικά με τον Πτολεμαίο Δ', γράφει ο Ιώσηπος: «Ἐπόμενοι γαρ ἔκπεινον τοὺς Ιουδαῖους και το τελευταν τραπέταν αυτοὺς ἀπαντας ἐδίκων φονεύοντες ἑως ου και ο σίδηρος αυτοίς ημι-βύνθη κτείνουσιν και και τείχεος παρειθήσαν. Τριαμψίους γονιν ἐφθασαν αυτών αποθανεῖς. Τιμαγένης δε πεντακισιμόνιον εί- ορκεν των δε ἄλλων τοὺς μεν αιχμαλώτων ληφθήναι, τους δε εις τα οικεία διαφυγείν χωρια. Πτολεμαίος δε μετά την νίκην προσκαταδορώμων την χώραν, οφίας επιγενομένης εν τισι κώ- μαις της Ιουδαίας κατέκεινεν, ας γνωτιών ευφόρων μεστάς και νηπίων, εκέλευσε τους στρατώτας αποσφάττοντας και κρε- σηγώντας, ἔτειτα εις λέβητα ζεοντας ενιεντας τα μελη απά- ρσθαν» (343 - 346). Josephus, Περὶ Ιουδαϊκῆς Αρχαιολογίας, Βιβλίο ΙΙ', ὥ.π., σ. 398 κ.ε.
- Στο ίδιο, Βιβλίο ΙΒ' (251 - 257), σ. 128 κ.ε.
- Poseidonios, Die Fragmente, έκδοση Willy Theiler, τόμος I: Texte, Walter de Gruyter, Berlin / N. York 1982, Fragment 131a, σ. 111.
- Την εποχή των Πτολεμαίων (324 - 198 π.Χ.) οι Εβραίοι της Δια- σποράς που ζύσαν στην Αίγυπτο, αν και συνέχιζαν να διατη- ρούνται τη θρησκευτική τους ιδιαιτερότητα, ενσωματώθηκαν σε μεγάλο βαθμό γλώσσακαι και πολιτιστικά στο ελληνογλώσσειο της εποχής, καθώς χρησιμοποιούνταν τόσο στην καθημερινή τους επικοινωνία όσο και στη λογοτεχνία την ελληνική γλώσσα. Μάλιστα επι βασιλείας Πτολεμαίου Β' (285 - 244 π.Χ.) έγι- νε και η πρώτη μετάφραση την Παλαιάς Διαθήκης στην ελληνι- κή γλώσσα, η γνωστή Μετάφραση των Ο' (των εβρομήκοντα). Βλ. I. Geiss, ὥ.π., σ. 95, καθώς και M.G. Φούγιας, ὥ.π., σ. 105 κ.ε.
- Οι «Siccarier» (η λέξη προέρχεται επιμιολογικά από το λατινικό «siccā», που σημαίνει εγχειριδίο ή στιλέτο) ήταν το φιλοσπα- στικότερο τμήμα του αντιδομαίου κινήματος στην Ιουδαία ε- κείνης της εποχής. Στο ίδιο, σ. 98.
- C. Roth, Geschichte der Juden. Von den Anfängen bis zum neuen Staat Israel, Teufen 1964, σ. 127.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 98.
- Στο ίδιο.
- Στο ίδιο. Βλ. επίσης L. Poliakov, Geschichte des Antisemitismus, I: Von der Antike bis zu den Kreuzzügen, Verlag Georg Heintz, Worms 1977, σ. 8 και 18.
- L. Poliakov et al., ὥ.π., σ. 50.
- Αποστόλου Παύλου, «Επιστολές Προς Γαλάτας» 3.28 - 29 κα- θώς και «Προς Κολοσσαίς» 3.11-12, στο: Η Καινή Διαθήκη, Βιβλική Αταρεία, Αθήνα 1967, σ. 372 και 397.
- Βλ. Γρηγορίου Επισόπου Νίνοσης, «Ἐλλαγῶν μαρτυριών πρὸς Ιουδαίους», στο: J.P. Migne (επιμ.), Patrologiae Grecae, Παρίσιοι 1863, τόμος 46, σ. 685, και Ιωάννου του Χωροσοτόου, «Ἄγοι κατὰ Ιουδαίων», στο: J.P. Migne (επιμ.), Patrologiae Grecae, Παρίσιοι 1862, τόμος 48, σ. 846, 847 και 849.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 103.
- Νεαρά CXLIV (Περὶ Σαμαρειτῶν), στο: Corpus Juris Civilis, ε- πιμ. Wilhelm Kroll, τόμος III: Novellae, Weidmann Verlag, Zürich 1972, σ. 709 και 710.
- Στο ίδιο, σ. 648. Σχετικά με την πολιτική του Ιουστινιανού α- πέναντι στις θρησκευτικές μειονότητες, βλ. επίσης Ιωάννη E. Καραγαννόποιου, Ιστορία Βιζαντινού Κράτους, τόμος A: Ιστορία πρωιμού βιζαντινῆς περιόδου (324 - 565), Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 523.
- Αιχ. Χριστοφιλοπούλου, Βιζαντινή Ιστορία, τόμος Α', 324 - 610, Αθήνα 1986, σ. 343.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 104.
- L. Poliakov et al., ὥ.π., σ. 54.
- Ανωφέρεται στο: L. Poliakov, ὥ.π., σ. 25.
- Στο ίδιο, σ. 32.
- Στο ίδιο, σ. 37.
- Στο ίδιο, σ. 26, καθώς και I. Geiss, ὥ.π., σ. 106.
- Βλ. L. Poliakov, ὥ.π., σ. 49 κ.ε., L. Poliakov et al., ὥ.π., σ. 55, κα- θώς και G.L. Mosse, ὥ.π., σ. 113.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 107.
- Στο ίδιο, σ. 102 και 107, καθώς και L. Poliakov, ὥ.π., σ. 57 κ.ε.
- Ανδ. Μαριούρα, Ιστορία της Νίσιου Κερκίνας (ιταλική έκδοση, 1672), Τυπογραφείον «Ο Κοραής», I. Ναζαρούη, Κέρκυρα 1902, σ. 215.
- Η ειρηνική συμβίωση χριστιανών, Εβραίων και μουσουλμά- νων οδήγησε σε μια χωρίς προηγούμενο ανάπτυξη της επιστη- μονικής σφέψης, των γοργάτων και της τέχνης στην Ισπανία, ιδιαίτερα κατά την περίοδο από το 100 μέχρι και το 120 αιώνα. Βλ. σχετικά Immanuel Geiss, ὥ.π., σ. 115.
- Με τον καιρο η λέξη «Μαρόγανοι» απέβαλε τον υβριστικό της χαρακτήρα, για να μετατραπεί σε καθαρά περιγραφική έννοια. Οι ίδιοι οι Εβραίοι αποκαλούσαν τους πρώτην ομοθήσους τους «anussim» («οι εξαναγκασμένοι»). Βλ. I. Geiss, ὥ.π., σ. 116 κ.ε., Poliakov et al., ὥ.π., σ. 58, καθώς και το κεφάλαιο «Die Marranen», στο: Yir. Yovel, Spinoza, Das Abenteuer der Immanenz, Steidl Verlag, Göttingen 1994, σ. 32 κ.ε.
- Στο ίδιο, σ. 34.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 117.
- Στο ίδιο, σ. 118, καθώς και L. Poliakov, Geschichte des Antisemitismus IV: Die Marranen im Schatten der Inquisition, Verlag Georg Heintz, Worms 1981, σ. 65 κ.ε.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 132.
- Μ. Ευθύμιον, Εβραίοι και χριστιανοί στα τουρκοχροαπόμενα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου: Οι δύσκολες πλευρές μιας γόνιμης συνύπαρξης, Τροχιά, Αθήνα 1992, Yir. Yovel, ὥ.π. σ. 35 κ.ε., καθώς και L. Poliakov, ὥ.π., σ. 98 κ.ε.. Οσον αφο- ρά την άφιξη των Σεφαραδίτων Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, βλ. επίσης G. Weinstein, «Ένα παπτάλιο παράδοξο φανόμενο», στο: Θεσσαλονίκη 1850 - 1918. Η «πόλη των Εβραίων» και η α- φύπνιση των Βαλκανίων, μετάφραση από τα γαλλικά του Γ. Καλαμάντη, Εκάτη, Αθήνα 1994, σ. 35 κ.ε.
- Ηδη από τις αρχές του 11ου αιώνα οι Εβραίοι ήταν υποχρεω- μένοι να ζύνται ξεχωριστά, καθώς η καθολική Εκκλησία απαγό- ρευε τη συμβίωση χριστιανών και Εβραίων. Τα γκέτο, όπου ζύσαν οι Εβραίοι από τις αρχές του 16ου αιώνα και μετά, πε- φύβαλλονταν από τείχη με πόρτες που έκλειναν τη νύχτα, αφού η έξοδος επιτερπόταν στους Εβραίους μόνο σε οιδιμένες ώρες της ημέρας. Με τη ζειράφετην των Εβραίων, μετά τη Γαλλική Επανάσταση, τα γκέτο καταργήθηκαν για να εγκαινιαστούν και πάλι από τους Ναζί στην Πολωνία, όπου, ως γνωστόν, ζούσε σημαντικός αριθμός Εβραίων. Βλ. Meyers Grosses Taschenlexikon, B.I. Taschenbuchverlag, τόμος 8, Manheim / Leipzig / Wien / Zürich 1995, σ. 177.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 133, 136, 137 κ.ε., καθώς και L. Poliakov et al., ὥ.π., σ. 57.
- L. Poliakov, Geschichte des Antisemitismus, II: Das Zeitalter der Verteufelung und des Ghettos, Verlag Georg Heintz, Worms 1978, σ. 119 και 124, καθώς και I. Geiss, ὥ.π., σ. 135.
- W. Linden (επιμ.), Luthers Kampfschriften gegen das Judentum, Berlin 1936, passim.
- E.I. Ehrlich, «Luther und die Juden», στο: H.A. Strauss / N. Kampe (επιμ.), Antisemitismus, Von der Judenfeindschaft zum Holocaust, Bonn 1985, σ. 47 - 65, καθώς και K. Depermann, «Judenhass und Judenturzidlichkeit im frühen Protestantismus», στο: B. Martin / E. Schulin (επιμ.), Die Juden als Minderheit in der Geschichte, München 1981, σ. 110 κ.ε.
- I. Geiss, ὥ.π., σ. 135 κ.ε.
- Σύμφωνα με το μύθο, ο Ashaverus ήταν ένας Εβραίος που όχι μόνο αρνήθηκε να παριηγορήσει αλλά και περιέπειτες το Χριστό καθώς αυτός ανεβαίνει το δόριο προς το Γολγοθά σέρνοντας το σταυρό του μαρτυρίου. Ο Χριστός τον καταφάστηκε, δήθεν, να ζει μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, περιπλανώμενος αώνια α- πό τόπο σε τόπο. Βλ. G.L. Mosse, ὥ.π., σ. 114 κ.ε., καθώς και I. Geiss, ὥ.π., σ. 144.



Σέρρες. Το κτίριο της σχολής της Alliance Israélite Universelle αναπαλαιωμένο, όπου στεγάζονται σήμερα το 6ο και 1ο Δημοτικό Σχολείο.

Χρονικό της Εβραϊκής Κοινότητας των Σερρών

Του κ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΒΟΥΡΟΥΤΖΙΔΗ

“Στην Ελλάδα γεννηθήκαμε.
Η Ελλάδα είναι η γη των πατέρων μας.
Είμαστε Έλληνες.
Δεν αλλάζουμε την Εθνικότητά μας
για κανένα λόγο, με καμιά αμοιβή”¹.

Αυτή ήταν η απάντηση του Εβραϊκού Συμβουλίου Σερρών στην απαίτηση των Βουλγάρων κατακτητών, το καλοκαίρι του 1941, για προσχώρηση αρχικά της κοινότητάς τους στη βουλγαρική λέσχη Σερρών και στη συνέχεια, για αλλαγή της Εθνικότητάς τους.

Η αρχή εγκαταστάσεως εβραϊκού πληθυσμού στην περιοχή των Σερρών μας είναι άγνωστη. Η ιστορική όμως διαδρομή της κοινότητάς τους, βάσει κάποιων ψηγμάτων ιστορικών στοιχείων, μπορεί να χαραχθή. Η προσφορά τους στον πολιτισμό και στην οικονομία της πόλεως των Σερρών, προτού η πόλη αυτή να στεղνήθη για πάντα τη ζωντανή και πωτότυπα δημιουργική παρουσία τους, είναι δυνατόν, παρά το γεγονός πως δεν υπάρχουν επαρκείς ιστορικές μαρτυρίες, να ανιχνευθή.

Η αρχαιότερη ένδειξη παρουσίας εβραϊκού στοιχείου στην περιοχή των Σερρών ανάγεται στην εποχή της Ρωμαϊκής κυριαρχίας και τόπος δράσεως της κοινότητάς τους ήταν η Αμφίπολη. Η επόμενη βεβαιωμένη μαρτυρία υπάρχει εβραϊκού στοιχείου στην περιοχή των Σερρών σημειώνεται από το ορθόδοξο Βενιαμίν που επισκέφθηκε την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας

περί το 1162. Από τη Θεσσαλονίκη, γράφει στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις ο ορθόδοξος Βενιαμίν, και σε απόσταση δρόμου δύο ημερών βρίσκεται το χωριό Mitrizzi στο οποίο κατοικούν Εβραίοι. Το χωριό Mitrizzi, κατά τους μελετητές του έργου του ορθόδοξου, ταυτίζεται με το χωριό των Σερρών Δημητρίου. Έκτοτε και έως το 1333 δεν έχουμε καμιά ένδειξη δραστηριοποίησεως Εβραίων στην περιοχή των Σερρών. Το Μάρτιο του 1333, μαθαίνουμε από μοναστηριακά έγγραφα της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδόρου Σερρών πως ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος εκδίδει χρυσόβουλλο λόγο που μαρτυρεί την ύπαρξη μικρής αριθμητικά εβραϊκής κοινότητας στο Κάστρο της Ζίχνης. Το 1345 ο Κράλης των Σέρρων Στέφανος Δουσάν, με χρυσόβουλλο λόγο που απολύει, επιβεβαιώνει την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στο Κάστρο της Ζίχνης. Μαρτυρίες έγγραφες για την παρουσία Εβραίων στο Κάστρο των Σερρών αυτά τα χρόνια δεν έχουμε. Είναι όμως βέβαιο πως στην περιφέρεια του Κάστρου ζούσαν ελληνόφωνοι Εβραίοι ή Ρωμανιώτες Εβραίοι, οι οποίοι μετά την πτώση της βασιλεύουσας το 1453 και ανάμεσα στα χρόνια 1453 και 1456 μεταφέρθηκαν με διαταγή του Σουλτάνου Βαγιαζήτ του Β' στην Κωνσταντινούπολη. Οι βίαια



Σέρρες: Άποψη της στηλεινής οδού Κων/πόλεως (ύστερα από βροχή) από την ταφάτα του ξενοδοχείου «Μητρόπολης» στα χρόνια της δεκαετίας του '30. Αριστερά διακρίνεται το ξενοδοχείο «Παράδεισος», δεξιά το ξενοδοχείο «Ιλιον» καθώς και οι στάσεις ορισμένων ταξί της περιφέρειας. (Από το περιοδικό «Γιατί» - Σέρρες).

εκπατρισθέντες Εβραίοι των Σερρών, που χαρακτηρίζονταν, όπως άλλωστε και όλοι οι Ρωμανιώτες Εβραίοι της Βασιλεύουσας, ως "surgunlu", δηλαδή υποχρεωτικά μεταφερμένοι, έφτιαξαν στην πόλη, στην περιοχή Μπαλατά, νέα και σπουδαία συναγωγή, η οποία υπήρχε έως και το 19ο αιώνα, οπότε καταστράφηκε από πυρκαϊά.

Αξιοποιώντας όμως τα επώνυμα εβραϊκών οικογενειών, που βρήκε γραμμένα στα βιβλία της κάποτε ακμαίας κοινότητας των Σερρών, ο σερραίος Μεροκάτο Κόδο² κατέγραψε την καταγωγή των σπουδαιοτέρων από αυτές, αφήνοντάς μας μια εξαιρετικά χρήσιμη πληθυσμιακή χαρτογράφηση της αρχαίας σερραϊκής εβραϊκής κοινότητας.

Ως πρώτη λοιπόν και αρχαιότερη οιμάδα Εβραίων, που παρά την υποχρεωτική μετεγκατάσταση των περισσοτέρων μελών της στην Κωνσταντινούπολη, το 1453-1456, παρέμεινε μια υπολογίσιμη δύναμη στην κοινωνική δομή της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών, καταγράφεται η οιμάδα των Ρωμανιώτων ή Βυζαντινών Εβραίων. Ονόματα σπουδαίων μελών της κοινότητας των Σερρών, που έλκουν την καταγωγή τους από τους Βυζαντινούς ή Ρωμανιώτες Εβραίους, είναι οι απόγονοι των οικογενειών: Ovadia, Galimidi, Hazz, Mizrahi, Garanfil, Meschoulam. Μια δεύτερη πληθυσμιακά υπολογίσιμη εβραϊκή οιμάδα, που δεν έχουμε το πότε ακριβώς ήλθε στην πόλη των Σερρών, είναι η οιμάδα των Σερραίων "Asckenazzi" οι οποίοι προερχόμενοι από τη Γερμανία ζούσαν στην περιοχή των "Σαράντα Οντάδων". Τα σπουδαιότερα ονόματα αυτής της οιμάδος ήσαν οι οικογένειες των: Faiz, Simlra, Boulissa. Αν και δεν υπάρχει μαρτυρία εγγράφου για τον ακριβή χρόνο αφίξεως τους, ένας μεγάλος αριθμός εβραϊκών οικογενειών εγκαταστάθηκε στην πόλη των Σερρών, και μάλιστα μέσα στο Κάστρο, μετά τους

διωγμούς των Εβραίων στην Ισπανία από τον Φερδινάνδο και την Ισαβέλλα από το 1487 έως και το 1492. Ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ ο Β' (1481 - 1512) εκμεταλλεύθηκε την ευκαιρία που του δινόταν να ενισχύσει την αυτοκρατορία του με νέο ανθρώπινο δυναμικό, και κυρίως με νέα τεχνογνωσία, και πρόσφερε προστασία στους διωγμένους εβραίους. Πρώτη μνεία του προσφρυγικού αυτού στοιχείου από την Ισπανία και την Πορτογαλία έχουμε σε βακουφναμέ της Μονής Βατοπαιδίου, που χρονολογείται στα τέλη του Ραμαζάν 900, κατά αντιστοιχία 15-25 Ιουνίου του 1495. Η μονή Βατοπαιδίου είχε στην πόλη των Σερρών ιδιοκτησία από έξι δωμάτια, στην περιοχή της εβραϊκής συνοικίας, ιδιοκτησία που μνημονεύεται στον βακουφναμέ του 1495 ως εξής, "**Ta en autás tas Sérgas zatá tην υπό το όνομα {Γιαχοντιλέρ Χαβλισή}, αυλή των Εβραίων, γνωστήν θέσιν κείμενα εξ δωμάτια**". Το γεγονός πως η θέση της συνοικίας θεωρείται ευρέως γνωστή από το συντάκτη του αφιερωτηρίου εγγράφου δηλώνει την παρουσία και λόγω ενοικιάσεως μοναστηριακής περιουσίας, την αποδοχή υπάρξεως εβραϊκού στοιχείου στην πόλη πριν την έκδοση του βακουφναμέ.

Η οιμάδα αυτή των Σερραϊδεών³ εβραίων, που ήταν πολυπληθέστατη, προερχόταν από την Ισπανία και την Πορτογαλία. Τα μέλη αυτής της οιμάδας είχαν εκπατρισθή από τις πόλεις, Αραγκόν, Καστίλη, Ανδαλουσία και μέρη της Πορτογαλίας. Σπουδαιότερες οικογένειες στις Σέρρες, που προήλθαν από την ιβηρική χερσόνησο, ήσαν οι φαμίλιες των: Abolafia, Ascaloni, Gategno, Abravanel, Almoslino, Benveniste, Amariglio, Passy, Saporta, Asseos, Hamon, Bueno, Castro, Calderon, Benforado, Herrera, Callegos, Athias και Moussatia, που ήλθαν στην πόλη των Σερρών, μετά από παραμονή στις πόλεις Amsterdam και

Hambourg αντίστοιχα. Ο συνολικός αριθμός Εβραίων που εγκαταστάθηκαν στην πόλη, προφανώς πριν το 1495, ήσαν 56 οικογένειες και 3 άγαμοι Εβραίοι, συνολικά 280 άτομα. Στην πόλη των Σερρών βρήκαν προστασία εβραϊκές οικογένειες που κατάγονταν από την Ιταλία και τη Σικελία. Εβραϊκές σερραϊκές οικογένειες, ιταλικής καταγωγής ήσαν οι οικογένειες των: Venezia, Perahia, Alkocer, Bonafiglia, Bonomo, Giudetta. Στην πόλη των Σερρών εγκαταστάθηκαν, άγνωστο ποια χρονιά, εβραϊκές οικογένειες που ήλθαν από την Αφρική. Ονόματα Σερραίων, που μαρτυρούν την αφρικανική καταγωγή τους είναι τα επώνυμα των οικογενειών: Serrero, Kabili, Djebeli, Kallhy, Alcheih. Περί το τέλος του 19ου αιώνα η οικονομική άνθηση της πόλεως των Σερρών προσέλκυσε πολλές αστικές οικογένειες Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Οι οικογένειες των Arditti, Florentin, Hassid, Saporta, Brouno, Saltiel, Covo, Simca, Rousso και των Benoziglio συνέβαλαν σημαντικά στην ανανέωση του δυναμισμού της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών. Σε απροσδιόριστα χρονικά διαστήματα ήλθαν στην πόλη των Σερρών οικογένειες από διάφορα μέρη της Ελλάδας, που λάμπρυναν με το έργο τους και την ολή τους παρουσία την εβραϊκή σερραϊκή κοινότητα. Οι οικογένειες αυτές ήσαν των Azaria, που κατάγονταν από τη Βέροια, των Simantov, που ήρθαν από την Κέρκυρα, των Barki, που ξεκίνησαν από τη Σμύρνη, των Bitschaschi, που κατάγονταν από την Ανδραβιανόπολη, των Princhiali, που ήλθαν από την Πρίστινα, των Matalon, Benchoam και Negrin, που ήρθαν από τη Λάρισα, των Chioti, που ήρθαν από τη Χίο και των Bahar, που ήλθαν από τη Βασιλεύουσα.

Η εγκατάσταση στις Σέρρες των νέων εποίκων, που μετέφεραν ακμαίο πολιτισμό, επηρέασε τους λιγότερους αριθμητικά Ρωμανιώτες Εβραίους, που έμειναν στις Σέρρες μετά την υποχρεωτική μετεγκατάσταση των περισσότερων ομοθρήσκων τους στην Κωνσταντινούπολη το 1453-56. Η επικράτηση της ισπανοεβραϊκής γλώσσας, που μιλιόταν, σύμφωνα με μαρτυρίες, έως και το 1932, είναι μάρτυρας αδιάψευστος της πολιτισμικής επικρατήσεως στις Σέρρες των Εβραίων Σεφαρδέμ. Ο τόπος μέσα στο Κάστρο των Σερρών, όπου εγκαταστάθηκαν οι Εβραίοι Σεφαρδείμ, ονομαζόταν **“Τιαχοντιλέρ Χαβλιάση”** ή **“Αυλή των Εβραίων”** ή **“Σαράντα Οντάδες”**. Ο χώρος αυτός βρισκόταν βόρεια της πόλεως και ανάμεσα στις εκκλησίες των Αγίων Αντωνίου και Μαρίνης και Ιωάννου του Προδρόμου (Προδρομούδη), όπου πιθανολογείται πως ήταν και ο αρχαίος ιππόδρομος των Σερρών. Η μαρτυρία της Σερραϊας Άννας Τριανταφυλλίδη, που έζησε στις Σέρρες πριν το 1913, είναι πολύτιμη, γιατί μας βεβαιώνει πως η συνοικία των Εβραίων άρχιζε από το στενό

της Αγίας Παρασκευής, η οποία πριν την καταστροφή της από την πυρκαϊά του 1913 ήταν χτισμένη μερικές δεκάδες μέτρα βορειότερα από τη σημερινή της θέση και έφτανε (η συνοικία των Εβραίων) έως και τα όρια του ναού του Αγίου Ιωάννου (Προδρομούδη). Τα σπίτια της συνοικίας, κατασκευασμένα από ξύλο, ήσαν παρατεταμένα στις πλευρές μιας τετράγωνης και αρκετά ευρύχωρης αυλής¹. Σύμφωνα με τουρκικά απογραφικά στοιχεία το 1503 ζούν και δραστηριοποιούνται στην πόλη των Σερρών 56 πλήρη νοικοκυριά Εβραίων, αριθμός που ήταν ίδιος, σύμφωνα πάντα με τα απογραφικά στοιχεία των κατακτητών και το 1512 (περίπου 280 άτομα). Ο πληθυσμός της κοινότητας το 1519 μειώνεται, όπως βεβαιώνουν τα απογραφικά στοιχεία της εποχής. Τα νοικοκυριά των Εβραίων στην πόλη των Σερρών είναι 54. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1528-30, ο συνολικός αριθμός τους αυξάνεται στα 66, ενώ το 1566-67 στην πόλη των Σερρών υπάρχουν 56 πλήρη νοικοκυριά και 39 ενήλικες, άγαμοι Εβραίοι. Τον 16ο αιώνα η αριθμητική δύναμη της κοινότητας αντιπροσωπεύει το 3,8% του χριστιανικού πληθυσμού.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα τα πληθυσμιακά στοιχεία που αφορούν την εβραϊκή κοινότητα των Σερρών είναι φτωχά. Η κοινωνική όμως αποδοχή των Εβραίων και η αρμονική συννύπαρξή τους με τον γηγενή ελληνικό και χριστιανικό πληθυσμό των Σερρών είναι γεγονός αναμφισβήτητο. Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται σε μαρτυρία εγγράφου του έτους 1610, που σώζεται στον β' αρχαίο κώδικα της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Το Μοναστήρι των Σερρών αυτή τη χρονιά ενοικιάζει σε Εβραίους τα δωμάτια ενός χαρβασαρά (ξενώνα) που κατείχε στην πόλη.

Οι μελετητές εξ άλλου των φιορδολογικών στοιχείων της τότε τονικής αυτοκρατορίας συμπεριφέρουν πως ο αριθμός των Εβραίων που ζούν στην πόλη των Σερρών πριν το 1676-7 πρέπει να ήταν αρκετά μεγαλύτερος από 280 άτομα. Η εκτίμηση αυτή στηρίζεται στο γεγονός πως και το εβραϊκό στοιχείο των Σερρών αποδεκατίσθηκε από την πανούκλα δύο φόρες που έπληξε την πόλη, κατά τη μαρτυρία του χρονογράφου εκείνων των χρόνων Παπασυναδινού, μία το 1623, όπου “Απέθαναν ως οκτώ χιλιάδες άνθρωποι” που ζούσαν στην πόλη των Σερρών, και μία το 1641, που ήσαν περισσότεροι από 12 χιλιάδες(:).

Ένας ακόμη παράγοντας, που είναι βέβαιο πως επηρέασε την κοινότητα των Σερρών, ενώ είναι άγνωστο το μέγεθος της επιδράσεώς του στην αριθμητική μείωση του εβραϊκού πληθυσμού, ήταν και οι εξισλαμισμοί από τους οπαδούς του αρνησίθηκον Sabbatai Sevi (Σμύρνη 1626, Αλβανία 1676) λίγο αργότερα από το 1655. Το μεσσιανικό αυτό κίνημα του

Sabbatai Sevi, που τάραξε την εβραϊκή κοινωνία των Σερδών και επηρέασε τη συνοχή της, βρήκε κατ' αρχάς την αποδοχή από τους ευρυμαθείς της κοινότητας, καθώς από το 1534 οι αυτόχθονες σοφοί Εβραίοι είχαν μυηθή στο μεσσιανικό κίνημα από τους οπαδούς του Solomon Molho και David Reubeni. Αυτήν την εποχή και υπό την επίδραση ραβίβινων της οικογένειας Taitagak μυούνται στη μελέτη της "Καββαλά" πολλές επιφανείς οικογένειες. Τα μέλη των οικογενειών Amon και Ovadia ήσαν εξέχοντες μελετητές της "Καββαλά" (Εβρ. Kabbalah - Ιερή παράδοση) του έργου αυτού της εβραϊκής φιλοσοφίας, που παρουσιάζεται ως περίληψη της μυστικής παραδόσεως του εβραϊκού λαού. Οι οπαδοί αυτού του κινήματος, χωρισμένοι σε τρεις ομάδες, μελετούσαν έως και το 1870 μόνο το Zohar⁵ κάθε Σάββατο.

Στη συνέχεια και κατά τους μέσους αυτούς χρόνους και παρά τη μαρτυρία του Γάλλου προξένου στη Θεσσαλονίκη Arasy ότι ο πληθυσμός της σερδαϊκής εβραϊκής κοινότητας το 1777 είναι απροσδιόριστα μικρός, η εβραϊκή κοινότητα είναι αριθμητικά η ισχυρότερη στη Βόρεια Ελλάδα μετά την κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Ο Μ. Κόβο, στηριγμένος σε στοιχεία που πήρε από τα αρχεία της σερδαϊκής εβραϊκής κοινότητας, υποστηρίζει, πως οι εβραϊκές κοινότητες Δράμας, Καβάλας, Νευροκοπίου, Ξάνθης και Ζίγνης ιδρύθηκαν στο απότελο παρελθόν από μέλη της σερδαϊκής εβραϊκής κοινότητας⁶.

Ιερατείο και Συναγωγή

Ο περιορισμένος χώρος της αρχαίας εβραϊκής συνοικίας, που βρισκόταν στο κέντρο σχεδόν της παλαιάς πόλεως των Σερδών, δεν επέτρεπε την ανέγερση μιας μεγάλων διαστάσεων συναγωγής. Η αύξηση όμως του πληθυσμού κατά το τέλος του 18ου αιώνα, σε συνδυασμό με το γεγονός πως το κτίσμα της συναγωγής ήταν παλαιωμένο και υπήρχε κίνδυνος να καταρρεύσει, επέβαλαν την ανέγερση ενός νέου ευκτηρίου οίκου. Υπό την επίβλεψη του ραβίβινου Abraham Stroussa κατεδαφίσθηκε η παλαιά συναγωγή και άρχισε η ανέγερση της νέας. Το όλο κτίσμα ήταν επιβλητικό. Το ύψος της νέας συναγωγής ξεπερνούσε την ανάλογη διάσταση της παρακείμενης εκκλησίας της Αγίας Φωτεινής. Η <<kal Cabol>> χωρούσε έως και 2000⁷ άτομα, ενώ η εξέδρα που ιερουργούσαν οι ραβίβινοι, η Teva, βρισκόταν στο κέντρο της συναγωγής, είχε σχήμα κυκλικό και ύψος τριών περίπου μέτρων. Στην Teva ανέβαζαν το ραβίβινο δεκαπέντε σκαλοπάτια. Το κάτω μέρος της κυκλικής Teva ήταν διακοσμημένο με εικόνες που παρισταναν διάφορα τοπία, ενώ αναγράφονταν με ωραία καλλιγραφικά στοιχεία τα ονόματα

των μεγάλων ευρεγετών της εβραϊκής κοινότητας.

Η αναζήτηση της αλήθειας στον κόσμο της εβραϊκής παράδοσης (Kabbalah), με τη βοήθεια της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας, άφησε τα σημάδια της και στην κατασκευή της μεγάλης συναγωγής. Η συναγωγή φωτίζοταν άπλετα με 26 παράθυρα. Ο συμβολικός αυτός αριθμός θύμιζε το σύνολο των τεσσάρων γραμμάτων του θείου τετραγράμμου. Το υπερώ της συναγωγής είχε βιτρό και το φως του ήλιου, καθώς έμπαινε στη συναγωγή, χρωματίζόταν, δημιουργώντας έτσι μια επιβλητική ατμόσφαιρα στο χώρο. Εφαπτόμενα σχεδόν τα κτίσματα διαφόρων κοινωνελών ιδρυμάτων με το κτίσμα της Kal Cabol, λειτουργούσαν έχοντας ως σημείο αναφοράς το κέντρο της πνευματικής ζωής της εβραϊκής κοινότητας. Τα ευαγή αυτά ιδρύματα ήσαν: ένας χώρος για γυναίκες (Spoga), ένα ιεροσπουδαστήριο, μια ραβίνικη βιβλιοθήκη, σημαντική για το πλήθος των συγγραμμάτων που περιείχε, ένα άνετο αναγνωστήριο, ένας ξενώνας και ένα παρεκκλήσιο, το οποίο αρχικά είχε χρησιμεύσει ως δημιοτικό σχολείο (Melbar).

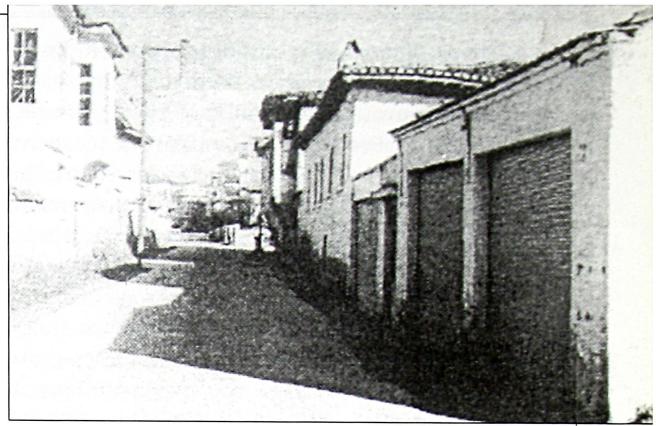
Οι καλές οικονομικές συνθήκες στην πόλη των Σερδών, σε συνδυασμό με την ανεκτικότητα που επιδείκνυε προς το εβραϊκό στοιχείο, τόσο ο ορθόδοξος πληθυσμός της πόλεως όσο και η τονωκική διοίκηση, προσέλκυσαν νέους εποίκους, που συνέβαλαν στη δαγδαία αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού. Οι οικονομικά εύποροι Εβραίοι έχτισαν τα αρχοντικά τους έξω από την περιμετρο του αρχαίου Κάστρου και πάντως όχι μακριά από την Kal Cabol. Ο περιορισμένος όμως χώρος της αρχαίας κοινότητας στην περιοχή Σαράντα Οντάδες δεν επαρκούσε να στεγάσει τον κύριο όγκο του εβραϊκού πληθυσμού. Ετσι δημιουργήθηκε σιγά σιγά μια νέα συνοικία έξω από τα τείχη της πόλεως.

Περί το 1850 η αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού στην καινούργια συνοικία στο προάστιο **Arabajilar**, που ονομάζόταν από τους Τούρκους και **Dogharby mahalessi**, σε συνδυασμό με τις δύσκολες καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια του θέρους και του χειμώνα, επέβαλαν την ανέγερση ενός οίκου προσευχής στο κέντρο της νέας εβραϊκής συνοικίας, που σήμερα συμπίπτει με την περιοχή που ορίζεται από την οδό Αθανασίου Αργυρού. Η ανέγερση του Midrasch στη νέα συνοικία προκάλεσε την αντίδοση του μητροπολιτικού εβραϊκού κέντρου, που στηριγμένο σε εμφηνείς παλαιών ραβίβινων πάνω στο Ταλμούδ Τορά επέμενε στη λογική του ενιαίου χώρου προσευχής για όλη την εβραϊκή κοινότητα. Παρά την αντίδοση, η ανέγερση του νέου ευκτηρίου οίκου ολοκληρώθηκε. Για τη λειτουργία όμως αυτού του οίκου προσευχής χρειάζονταν και μερικά Σεφαρδείμ, δηλαδή κυλινδρικές περγαμηνές από καλλιγράφο,

που περιείχαν τα κείμενα του Νόμου (Τορά) και φυλάσσονταν στο “Εχάλ Ακόδες”, στο ανατολικό μέρος της μεγάλης συναγωγής. Ο μόνος τρόπος αποκτήσεώς τους, αφού δεν υπήρχε περίπτωση να παραχωρηθούν μερικά Σεφαρδείμι ως προσφορά του κέντρου προς τη νέα κοινότητα, ήταν η κλοπή. Η παράνομη αφαίρεση των Σεφαρδείμι έγινε. Η πράξη ούμως αυτή προκάλεσε τη σύγκρουση των δύο κοινοτήτων και τη δημιουργία μίσους, το οποίο ταλάνισε την εβραϊκή κοινότητα των Σερρών για πάρα πολλά χρόνια. Μάλιστα οι διαμάχες είχαν πάρει τέτοιες διαστάσεις, που στοίχισαν τη ζωή και σε ένα μέλος της “σχισματικής” κοινότητας.

Όπως έγραφε ο Μ. Κόβο, ο σεφαρδίος είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στην ομορφιά. Αγαπάει και γεύεται σαν καλλιτέχνης τις ωραίες μελωδίες. Στις Σέρρες, όπως και στην Ανδριανούπολη, συνεχίζει ο Μ. Κόβο, ο Εβραίος έχει ένα αιρόνι στο λάρυγγά του. Όταν το σύνολο μιας κοινότητας αγαπάει τη μουσική, είναι επόμενο να δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη θρησκευτική μουσική. Έτσι, στην ισραηλιτική κοινότητα των Σερρών, σπουδαίοι ψάλτες ήταν ο Joseph Amariglio, ο Rabbi Aron Amariglio, ο Rabbi Mocha Amariglio, ο Rabbi Abraham Matalon και ο εξαιρετος Haim Abraham Bueno. Οι Σεφαρδίοι μάλιστα φάλτες της συναγωγής και οι paitanim⁸ θεωρούσαν υποχρέωσή τους από αγάπη προς την ανατολίτικη μουσική, να παρακολουθούν την πέμπτη ημέρα της εβδομάδας, τις συνάξεις των δερβίσηδων Melevi, οι τεκέδες (μοναστήρια) των οποίων άνοιγαν για όλους τους λάτρεις της ανατολικής μουσικής.

Η διοίκηση της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών γινόταν από ένα συμβούλιο. Πρόεδρος του συμβουλίου ήταν ο μεγάλος ζαφείρινος και μέλη του, τα μέλη του εβραϊκού συμβουλίου και οι πεπαιδευμένοι και εύποροι Εβραίοι. Τα καθήκοντα αυτού του διοικητικού οργάνου της εβραϊκής κοινότητας ήσαν να καθοδίζουν την ανάλογία του φόρου σε κάθε ένα μέλος της κοινότητας, να ρυθμίζουν την πρόσληψη και πληρωμή των δασκάλων του σχολείου, να επιβλέπουν και να κατευθύνουν τη λειτουργία του Bikour Holim⁹, να επιβλέπουν, σε συνεργασία με το “Σοχέτ”¹⁰, τη λειτουργία των σφαγείων, να κατευθύνουν το έργο βοήθειας προς τους φτωχούς, το έργο του συμβουλίου της συναγωγής, το έργο των θρησκευτικών αδελφοτήτων, ενώ διόριζε, το διοικητικό αυτό κέντρο, τις επιτροπές που επέβλεπαν ειδικότερα τη λειτουργία της συναγωγής, του σχολείου, το έργο και τη δράση της κοινωνικής πρόνοιας. Στην εβραϊκή κοινότητα των Σερρών επίσης το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι δεν το είχαν όλα τα μέλη, αλλά μόνο οι εύποροι Εβραίοι. Εξάλλου τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών ανέπτυξαν έντονη κοινωνική δραστηριότητα και με



‘Αποψη της άλλοτε εβραϊκής συνοικίας των Σερρών (οδός Αθαν. Αργυρού).

τους Χριστιανούς υπεραμύνονταν τα συμφέροντα της πόλεως τους.

Ο χρονογράφος των Σερρών Παπασυναδινός μιας μιλά για τη θετική αλληλοεπίδραση των δύο κοινοτήτων. Έτσι, και χάρη παραδείγματος, μνημονεύω σημειώσαντας η σημαντική συμβολή του εχχοιστιανισμένου Εβραίου Χριστοδούλου στην εκμάθηση της υφαντικής τέχνης από τους Σερραίους. Άλλα και η κοινωνική συμπεριφορά των Σεφαρδίων εβραϊκής καταγωγής ήταν ίδια με αυτή των Χριστιανών. Ο Παπασυναδινός σώζει στο χρονογράφημά του μια είδηση, που αφορά το διαγούμισμα (λεηλασία) που έκαναν Χριστιανοί και Εβραίοι στα 1622 στην περιουσία κάποιου Αγιάνη (προύχοντα) ονόματι Μεχμέτ Γιαζιτζή. Από τις πληροφορίες του πολυτίμου για την ιστορία της πόλεως των Σερρών χρονικού του Παπασυναδινού αντλούμε και ειδήσεις για τον κοινό πόνο που έζησαν οι δύο κοινότητες, καθώς και για την αλληλούποστηριζή τους το 1641, χρονιά του λοιμού που αποδεκάτισε τον πληθυσμό των Σερρών. Πρόσθετη μαρτυρία της ακμαίας εβραϊκής κοινότητας έχουμε και από τον Τούρκο περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή που επισκέφθηκε την πόλη των Σερρών το 1669-70.

Γράφει λοιπόν στο οδοιπορικό του ο Τούρκος περιηγητής: **“Το εσωτερικό του ερυμνού¹¹ τούτον τείχους είναι κατωκημένον υπό ανθρώπων και διακόσμητον. Είναι φρούριον ηρεπωμένον, πλήρες Εβραίων, απίστων Ελλήνων, Αρμενίων, Λατίνων, Βούλγαρων και διεφθαρμένων Σέρβων”**

Πνευματική κίνηση

Hπνευματική και οικονομική παρουσία της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών στην ανάπτυξη της πόλεως ήταν σημαντική στο διάβα των αιώνων. Στην πόλη των Σερρών έζησε και δίδαξε η πιο σπουδαία

προσωπικότητα του 16ου αιώνα, ο φαβίνος R. Joseph Taitagak. “Δάδα που φωτίζει τον κόσμο”, αποκαλούσαν οι σύγχρονοί του τον Ραβίνο R.Joseph Taitagak, που πέθανε στη Θεσσαλονίκη του 1565. Τον 16ο αιώνα και στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή έζησε στην πόλη των Σερρών και ο φαβίνος Salomon ha Chironi ο Σερραίος. Οι σύγχρονοί του τον παρομοίαζαν, για την όλη του λαμπρή παρουσία, με “Κέδρο του Αιβάνου”. Επίσης στη συναγωγή των Σερρών δίδαξαν και λειτουργησαν οι φαβίνοι Yehouda ben Bolat, Eliaou Halevy και Salomon ben Mazalton. Ξεχωριστή ήταν η παρουσία το 1515 του φαβίνου Tjoseph Firmon που ήταν διάσημος ως εξηγητής του Νόμου, ενώ ήταν και σπουδαίος φάλτης, έγκυρος θεολόγος, λυρικός ποιητής και αριστοτελικός φιλόσοφος. Μαθητής του υπήρξε ο επίσης σημαντικός για την προσφορά του στην κοινότητα των Σερρών φαβίνος Salomon ha Cohen. Ο φαβίνος Tjoseph Firmon πέθανε στο Lepante το 1579. Η φαβινική έδρα των Σερρών υπηρετήθηκε και από τα μέλη της οικογένειας Miranta, των οποίων τα έργα υπάρχουν στις πιο σημαντικές βιβλιοθήκες των Yeschivot στην Ανατολή. Ανάστημα της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών ήταν και ο πολύς Σάμουελ-χα-Κόεν, που έγινε ηγέτης του Εβραϊσμού αντικαθιστώντας τον Σάμουελ-ντε-Μεντίγα.

Στη συνοικία των “Σαράντα Οντάδων” έγραψαν τα σημαντικά έργα τους οι φαβίνοι Χαϊμ Αβραάμ Νταβίντ, Μορδοχάι Ασέο και Νισσίμ Μονσεϊδί, συγγραφείς των έργων Tiferet Adam, Hggid Mordekhai και Beer Mayim Hayyim αντίστοιχα.

Κατά τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα και στην αρχή του 19ου αιώνα τη φαβινική έδρα των Σερρών υπηρέτησαν οι φαβίνοι G. Rabbi Haim Abraham Stroussa, συγγραφέας του δίτομου έργου “Υερεκή Αωραημα”, G.R. Rabbi Haim Abraham ben David, ο Rabbi Simon ben Hasson, ο επονομαζόμενος και Rab ha Massid, ο φαβίνος Menahem ha Cohen ben Arbout, που, για την ευρυμάθειά του και τη μεγάλη του φήμη ως σοφού, προσκλήθηκε το 1863 στην Κωνσταντινούπολη από το σουλτάνο Abdul Aziz και το Μεγάλο βεζίρη Fuad Pacha μαζί με τους μεγάλους φαβίνους Palacci de Smyrne και Yakir Gueron, για να αποφασίσουν την αντικατάσταση του μεγάλου φαβίνου της βασιλεύουσας Jacob Avigdor.

Ένας τελευταίος της λαμπρής σειράς των σπουδαίων λειτουργών της φαβινικής έδρας των Σερρών είναι ο απόγονος του μεγάλου φαβίνου του 16ου αιώνα Rabbi Jacob ben Madid, ο φαβίνος Samuel Raphael ben Hadid. Ο φαβίνος S.R. Hadid γεννήθηκε στην πόλη των Σερρών το 1813 και πέθανε σ' αυτή το 1887. Μνημονεύοταν σαν άνδρας με σπάνια ομορφιά. Ήταν μεγάλος ερμηνευτής του “Ταλμούν”, σπουδαίος ιεροχ-

ρυκας και ποιητής μεγάλης αξίας. Προικισμένος με εξαιρετική φωνή, όταν έφαλλε κατά τη διάρκεια των ιεροτελεστιών του Roch Hachana¹², του Kippour¹³ και ιδιαίτερα κατά την τελευταία ημέρα της γιορτής της Σκηνοπηγίας, τη Simhath Thora¹⁴, ελληνικές οικογένειες, αλλά και αρχετοί Μουσουλμάνοι μαζεύονταν έξω από τη συναγωγή, για να τον ακούσουνε. Κατά τη διάρκεια της γιορτής του Εξιλασμού¹⁵ και πριν από την προσευχή “Νεϊλά”¹⁶ γινόταν επιμνημόσυνη δέηση για όλους τους μεταστάντας των προσκαίρων. Αυτήν την ώρα, την ώρα του Kol Nibre¹⁷, ειδικά στη συναγωγή των Σερρών με ιδιαίτερη επισημότητα διαβάζονταν τα ονόματα όλων των φαβίνων που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στην κοινότητα από τον 16ο αιώνα και εξής.

Εκπαίδευση

Πόλη των “Φιλανθρώπων και των Μαικηνών” χαρακτηρίζουν την πόλη των Σερρών οι εβραϊκής καταγωγής λόγιοι του 19ου αιώνα.

Το 1839 η εβραϊκή κοινότητα των Σερρών, με συνολικό πληθυσμό 800 ατόμων, έχει μία συναγωγή, 20 Priests (ιεροφύλτες), 1 σχολείο με 2 δασκάλους και 74 μαθητές οικόπορους καθώς και άριστα οργανωμένη ταχυδρομική υπηρεσία. Νωρίτερα πάντως από το 1883 η κοινότητα, εξ αιτίας του υπερπληθυσμού της, έχει χωρισθή σε δύο τμήματα, αφού το 1881 ζουν στην πόλη των Σερρών 995 Εβραίοι, πληθυσμός που ήταν μάλλον αδύνατο να ξήσει στα περιορισμένα όρια της κοινότητάς τους μέσα στην πόλη.

Το 1883 ο δημοσιογράφος Γεώργιος Τσιάκας επισκέφθηκε την πόλη των Σερρών και σε άφθο του, που δημοσιεύθηκε στο “Ημερολόγιο της Ανατολής”, σώζει την πληροφορία πως η εβραϊκή κοινότητα έχει δύο συνοικίες, “μία εν εκατέρα των συνοικιών”. Η κάθε συνοικία έχει και το δικό της σχολείο. Η εβραϊκή κοινότητα των Σερρών φρόντιζε να διδαχθεί η πατρώα γλώσσα. Αξιοποιώντας σοφούς δασκάλους οργάνωσε τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας στους νέους γόνους. Η μαθητεία των νέων παιδιών στην πατρώα γραμματεία, αλλά και στην θύραθεν παιδεία εκείνα τα χρόνια γινόταν στις μεν εύπορες οικογένειες με την πρόσληψη ιδιωτικού δασκάλου, στις δε οικονομικά ασθενέστερες με τη φροντίδα της εβραϊκής κοινότητας. Από πολύ παλαιά υπήρχε στην κοινότητα των Σερρών ένα σχολείο (Hadarim) που αρέσκονταν οι Εβραίοι να το ονομάζουν με το αρχαίο όνομα “Melbar”. Στο σχολείο αυτό γινόταν η διδασκαλία της Βίβλου, του Ιστανικού Judeo (σεφαραδίτικη γλώσσα ή αλλιώς Judeo-Espaniol), της αριθμητικής και βέβαια της ελληνικής γλώσσας, που ήταν απαραίτητη για τη συμβίωση των

Εβραίων με τον περιβάλλοντα την κοινότητά τους ελληνικό πλήθυνσιμό. Σπουδαίοι δάσκαλοι της εβραϊκής γραμματείας ήσαν ο Rabbi Jacob Passy, που δίδαξε τον 16ο αιώνα, ο Rabbi Nathan, ο Rabbi Abraham Matalon, ο Rabbi Meir Tchemino, ο Rabbi Joseph Perahia, ο Rabbi Jacob Passy, απόγονος του ομιωνύμου σιφούρ ζαβίθινου του 16ου αιώνα, ο Rabbi Moche Amariglio, ο Rabbi Haim Behar Abraham, ο Rabbi Saltiel Aschkenazi και ο Haim Kobili.

Περί τα μέσα του 19ου αιώνα ιδρύθηκε στην εβραϊκή μητροπολιτική κοινότητα των Σερρών ένα σχολείο μεγάλων διαστάσεων, που περιβαλλόταν από κήπο, το Talmud Tahor. Το σχολείο αυτό αντικατέστησε τη μέχρι τότε διαδεδομένη συνήθεια των πλουσίων Εβραίων να μαθαίνουν στα παιδιά τους τη θύραθεν παιδεία με την πρόσληψη ιδιωτικού παιδαγωγού. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Talmud Tahor περιελάμβανε την εκμάθηση της εβραϊκής γλώσσας, τη σπουδή στη Βίβλο, την εκμάθηση του τυπικού των ιεροτελεστιών, τη μελέτη της εβραϊκής γραμματικής, τη γνώση της εβραϊκής ιστορίας, την εκμάθηση της τουρκικής, γαλλικής και ελληνικής γλώσσας.

Στο Talmud Tahor δίδαξαν οι καθηγητές: M. Guardjella, Jacob Azaria, Jacob Ovadia, Mercado Banrudi, Salomon Cunio, M. Dollmcin, Benjamin Hakim Mitrani, Jacques Ashkenazzi και ο Ααρών Μπαρούχ στο σχολείο της νέας κοινότητας την περίοδο του μεσοπολέμου. Τα δύο σχολεία της εβραϊκής κοινότητας, ένα σε κάθε συνοικία, στις αρχές του 20ου αιώνα λειτουργούσαν με την οικονομική υποστήριξη της βαρόνης Ed.de Rothschild. Το 1906-7 και οι δύο εβραϊκές κοινότητες αριθμούν 1.420 άτομα με δύο συναγωγές και δύο σχολεία, ένα σε κάθε κοινότητα.

Το 1901 στο σχολείο της εβραϊκής συνοικίας **Σαράντα Οντάδες** λειτούργησε η σχολή Αλλιάνς (Alliance Israélite Universelle) με 145 μαθητές. Η σχολή αυτή διέκοψε τη λειτουργία της με επέμβαση των Βουλγάρων το 1912.

Οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων, της χριστιανικής και της εβραϊκής, ήσαν άριστες πριν και μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Κατά τη μαρτυρία της Αννας Τριανταφυλλίδου, την πρώτη ημέρα της γιορτής της Σκηνοπηγίας¹⁸ οι Χριστιανοί επισκέπτονταν τους φίλους τους στις εβραϊκές συνοικίες με δώρα. Στις αυλές των εβραϊκών σπιτιών στήνονταν κιόσκια (καμίσια), κατασκευασμένα με χλωρά καλάμια, στα οποία έμεναν οικογενειακώς οι Εβραίοι σε όλη τη διάρκεια της γιορτής της Σκηνοπηγίας, και σε αυτούς τους χώρους γινόταν η υποδοχή και το κέρασμα των καλεσμένων.

Ελάχιστα, είναι τα στοιχεία που ξέρουμε για τη διαρρύθμιση ενός εβραϊκού σπιτιού, που βρισκόταν

στη συνοικία “**Τιαχοντιλέρ Χαβλισή**”¹⁹. Γνωρίζουμε πως οι Εβραίοι που ζούσαν στη συνοικία “**Σαράντα Οντάδες**” (Τιαχοντιλέρ Χαβλισή), παρείχαν αρθρωματική φιλοξενία στους επισκέπτες τους, είχαν ιπποτικά ήθη, περήφανο βάδισμα και ήσαν εξόχως σχολαστικοί με την καθαριότητα. Στα σπίτια τους, πάνω και δεξιά της κεντρικής εισόδου, υπήρχε η “**μεζουζά**”. Η “**μεζουζά**”, ήταν ένα φυλακτό. Ήταν κατασκευασμένο αυτό το φυλακτό, από ένα μικρό κύλινδρο, περγαμινό, που πάνω του ήταν καλλιγραφικά γραμμένος ο στοίχος: “**Ισραήλ άκουσε. Ένας είναι ο Κύριος και ο Θεός μας**” (Δευτερ. 6, 6).

Όταν έσμιγαν για παιχνίδι Χριστιανόπουλα με Εβραιόπουλα ένα από τα αγαπημένα τους παιχνίδια ήταν να αναπαραστήσουν, υποδυόμενα ρόλους σπουδαίων προσώπων, τη Μεγάλη Έξοδο των Εβραίων. Έτσι, πρόσωπα πολύ γνωστά για τα παιδιά, όπως ο Ιησούς του Ναυή, ο Μωϋσής, ο Ααρών, η Καλλιστώ, η προφήτισσα Μαρία έπαιζαν σάρκα και οστά, καθώς τα υποδύονταν τα μικρά Χριστιανόπουλα και Εβραιόπουλα στα παιχνίδια τους.

Εμπορική δραστηριότητα

Το εμπόριο του βάμβακος, που γνώρισε μεγάλη άνθηση κατά τη διάρκεια του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου (1860-1865), το εμπόριο της γλυκάνισου, του όπιου, των δημητριακών, καθώς και άλλων αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων, ήσαν το αντικείμενο της εμπορικής δραστηριότητας των σερραϊκής καταγωγής Εβραίων. Μερικά μέλη της κοινότητας διακρίθηκαν και ως γιατροί, φαρμακοποιοί και δικηγόροι. Οι αρχηγοί των μεγαλοστικών οικογενειών της εβραϊκής κοινότητας ήσαν διαχειριστές της περιουσίας των Τούρκων Πασάδων που έζησαν στην πόλη των Σερρών. Έτσι, υπήρχαν ως διαχειριστές της περιουσίας των: Evrenos Μπέη, Yossouf Pasha, Ismael Μπέη, Youssouf Μπέη, Alli Pacha Μπέη, Houloussi Μπέη, Akiel Μπέη, Chatik Μπέη, Hadji Μπέη, Zahir Μπέη, Chatir Μπέη, Oglose Μπέη, Ismail Μπέη και Hadji Μπέη οι οικογένειες των Εβραίων: Aron Ascaloni, Mercado Ascaloni, Avon Ovadia, Kara Yacco Ovadia, ενώ οι οικογένειες των: Yossephatchi Faraggi, Mouchonatchi Faraggi, Davitchon, Avramatchi Faraggi, Abraham Benruby, Josue Abravanel, Abraham Simantob και Lazare Aschkenazi ήλεγχαν το εμπόριο, τη διακίνηση του χρήματος μέσω πιστωτικών γραφείων.

Τα μέλη αυτών των οικογενειών κατείχαν αξιοζηλευτές θέσεις στη σερραϊκή κοινωνία, όπως ο Menahem Simantov, που ήταν πρόξενος του Ιταλικού Βασιλείου, ο Vital Moise Faraggi που ήταν δικηγόρος

και νομικός σύμβουλος της Γενικής Διευθύνσεως Καπνών της Οθωμανικής διοικήσεως, ο Mouchonachi Faraggi, που ήταν πρόξενος της Αυστροουγγαρίας, ο Behor Aschkenazi, που ήταν αυτοχροοικός θησαυροφύλακας στη Νομαρχία Δράμας. Οι πρόγονοι αυτών των οικογενειών ήσαν γραμμένοι στα βιβλία ευγενικής καταγωγής των πόλεων της Καστίλης, του Αραγονίου και της Καταλονίας, της Ναβάρα και της Ανδαλουσίας. Οι απόγονοι αυτών των οικογενειών διατηρούσαν, παρά την παρακμή που ο χρόνος και τα ιστορικά γεγονότα μοιραία επιφέρουν, την παλιά τους αρχοντιά.

Πηγή πλούτου και αιτία ευημερίας για την εβραϊκή κοινότητα ήταν η ετήσια εμποροπανήγυρη των Σερρών²⁰. Περί τα τέλη Μαρτίου και στις αρχές του Απριλίου στην πόλη των Σερρών, όπως μαρτυρεί ο Μ. Κόβο, έχονταν πραματευτές και εμπορικές κομπανίες από τη Βουλγαρία, τη Σερβία, την Αλβανία, τη Βλαχία, τη Μολδαβία, τη Θεσσαλία, την Αυστροουγγαρία και αρκετές φορές και από τη Ρώσια, για να πουλήσουν τα προϊόντα τους. Η μεταπώληση και αγορά αγροτικών προϊόντων, αλόγων, δερμάτων, μπαχαρικών, χρωματικών ουσιών, μεταξωτών, βαμβακερών, μάλλινων υφασμάτων, όπλων, καθώς και κρασιού και ωασικού χαβιαριού ήσαν μερικά από τα προϊόντα που διακινούνταν στο σερραϊκό παζάρι, που γνώρισε ημέρες δόξας ανάμεσα στα έτη 1860 και 1870. Στην επήσια αυτή εμποροπανήγυρη οι Εβραίοι έμποροι είχαν δύο θέσεις για τη διακίνηση των προϊόντων τους που ονόμαζαν *Kerevan hani viejo* (παλιά αγορά) και *Kerevan hani nuevo* (νέα αγορά).

Αυτή την εποχή στην πόλη των Σερρών η εβραϊκή κοινότητα έχει περί τα 1.000 μέλη. Η εμπορική ακμή των Σερρών προσελκύει τους μεγαλοαστούς της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης, που μεταφέρουν στην πόλη μέρος από τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Ο εμπορικός οίκος της οικογένειας Ghèdalia Ettéra φτιάχνει καταστήματα πωλήσεως ψυλικών, οι φίρμες Franes και Scialom διαθέτουν φραμακευτικά προϊόντα, οι Bensussan και Simha ιδρύουν εργοστάσια και ο οίκος Florentin ιδρύει πιστωτικό κατάστημα. Η είσοδος των Θεσσαλονικέων εμπόρων προκαλεί μια ανάλογη έξodo από την πόλη των Σερρών προς την περιφέρεια για εμπορικές δραστηριότητες μεγάλων οικογενειών. Περί το 1870 μετακινούνται προς το Νευροκόπι, την Ξάνθη, τη Θεσσαλονίκη, τη Δράμα και αλλά αστικά κέντρα οι οικογένειες των Benveniste, Michael, Ovadia, Daniel, Simantov κτλ. Στο τέλος του 19ου αιώνα οι οικογένειες των Elie Cougno, Abraham Cougno και Chedalia Cougho κυριαρχούσαν στο εμπόριο υφασμάτων. Οι οικογένειες Behoratchis Benveniste, Mosche Bourla, Lazare Aschenazzi και

Jacob Ovadia διακρίθηκαν ως δικηγόροι.

Το ιατρικό επάγγελμα άσκησαν με μεγάλη ευσυνειδοσία και φιλάνθρωπα αισθήματα οι οικογένειες των Abraham Benruby, Moise Benruby, Vital Benruby και Amon de Medonsa, που ήσαν Αμερικανοί πολίτες. Ο Amon de Medonsa ήταν πρόξενος της Βουλγαρίας. Φαρμακοποιοί μεγάλης φήμης ήσαν τα μέλη των οικογενειών Juda Cohen, Josue Yeschoua, ενώ οι οικογένειες των Aboulafia, Samuel Ascaloni και Haim Florentin ήσαν ταμίες του οθωμανικού κράτους. Ο εβραϊκής καταγωγής Σερραϊός Vital Haim Faraggi ήταν δικηγόρος και γερουσιαστής. Η εβραϊκή κοινότητα των Σερρών τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα κερδίζει σε αύγη, καθώς μέλη της γίνονται ο Moise Effenti Albala, δικαστής, πρόεδρος πρωτοδικείου, οι στρατιωτικοί γιατροί Haim και Bahar Souroujou, καθώς και ο κτηνίατρος Jacob Effendi Behar.

Παρά το γεγονός της υπάρξεως αυτών των σπουδαίων οικογενειών ο περισσότερος πληθυσμός της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα επιβιώσεως, τα οποία η εβραϊκή κοινότητα προσπαθούσε να θεραπεύσει, όταν οξύνονταν, με τη φιλανθρωπία. Τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι μικρής οικονομικής επιφάνειας Εβραίοι ήσαν το επάγγελμα του παλαιοπώλη, της πλύντρας, του χαμάλη, του υπηρέτη, της παραμάνας. Οι φτωχοί Εβραίοι των Σερρών απέφευγαν, όσο τους ήταν δυνατό, την κοινοτική βοήθεια την οποία θεωρούσαν ταπεινωτική. Η βοήθεια που δέχονταν οι φτωχοί Εβραίοι των Σερρών, χωρίς να αισθάνονται ταπεινωμένοι, ήταν η βοήθεια από τους μακήνες και φιλανθρώπους, ο σπουδαιότερος των οποίων ήταν ο Josephatchi Faraggi, παππούς του γερουσιαστή Vital Faraggi. Ο J. Faraggi ήταν ένας εξόχως διακοπτικός άνθρωπος. Το φιλανθρωπικό του έργο απάλυνε τη δυστυχία των ομοθήπων του, χωρίς να τους προκαλεί αισθήματα ταπεινώσεως.

Ο εβραϊκής καταγωγής Σερραϊός περιγράφεται από τον M. Κόβο ως καλός σύζυγος, στοργικός πατέρας, γενναιόδωρος, ευγενικός, προνοητικός, νηφάλιος, εξυπηρετικός και κυρίως φιλόξενος. Είναι ευλαβής, χωρίς θρησκευτικής φανατισμούς, αυστηρός και συντηρητικός όπου πρέπει, ανεκτικός προς τους συνάθρωπους του, αγαπάει τον τόπο του και είναι πιστός στις φιλίες του.

Πολιτιστική δραστηριότητα

Το θέατρο και ο κινηματογράφος ήσαν χώροι όπου τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας έδειξαν μία δυναμική πρωτοπορία. Ο Μεναχέμ Σιμαντώβ, στο σπίτι του οποίου στεγάστηκε το Ιταλικό Προξενείο, οι Αζα-

ρία Οβαδία και Σαμιουέλ Καμπυλή ήσαν αυτοί που διέπρεψαν εισάγοντας στη ζωή των Σερραίων τον κινηματογράφο.

Η αρχαία εβραϊκή κοινότητα των Σερρών, πριν από το 1913, είχε ένα ευκτήριο οίκο, που λειτουργούσε σαν νοσοκομείο, το Bikour Holim. Το Ίδρυμα αυτό είχε τους γιατρούς του, τον φαρμακοποιό του και εξασφάλιζε στους φτωχούς τη στοιχειώδη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, καθώς και το καθημερινό τους συσσίτιο. Η Εβραϊκή κοινότητα είχε τρεις θρησκευτικές αδελφότητες τη Λεβαγιά, Ροχτσά και Κβαρίμ, που φρόντιζαν για την τάξη και την εφαρμογή του τυπικού κατά την εξόδιο τελετή. Τα μέλη αυτών των αδελφοτήτων υπάγονταν σε μια ευρύτερη επιτροπή την Ιερή Επιτροπή (Χεβρά Καντισά). Ειδοποιημένες οι αδελφότητες από τους οικείους μετά την εκπνοή του ανθρώπου, έλουνταν το νεκρό και τύλιγαν το σώμα του σε αρωματικά σινδόνια. Αυτών των αδελφοτήτων μέλη ήσαν οι μοιρολογητές, οι νεκροφόροι, καθώς και αυτοί που φρόντιζαν για την ταφή. Τα μέλη αυτών των αδελφοτήτων παρακολουθούσαν ανελλιπώς και με κατάνυξη όλες της θρησκευτικές γιορτές, μάθαιναν τους ψαλμούς και βοηθούσαν τον “Σοχέτ”, που ήταν ο υπεύθυνος ελεγκτής των σφραγειών της κοινότητας. Ο “Σοχέτ” ήταν παρόν κατά τη σφραγή των ζώων στο εβραϊκό σφραγείο. Έκρινε και τελικά ενέκρινε την καταληλότητα του κρέατος, αφού η κοινότητα, είχε τα επιτερόμενα φαγητά “Κασέρ” (Κρέατα από δίχλη ζώο) και τα απαγορευμένα φαγητά “Ταρέφ” (χοιρινό κρέας, ορισμένα θηράματα). Τα μέλη των θρησκευτικών αδελφοτήτων παρακολουθούσαν με επιμέλεια όλες της θρησκευτικές συνάξεις και δεν ασχολιούνταν με τα εγκόσια. Στην εβραϊκή κοινότητα των Σερρών περί τα μέσα του 18ου αιώνα αναπτύχθηκε ένα πολιτιστικό κίνημα με το όνομα “Los Vente y dos”. Μέλη, αυτού του πολιτιστικού κινήματος, ήταν νέοι των μεγαλοαστικών εβραϊκών οικογενειών, που πρωτοστάτησαν στη δημιουργία πολιτιστικών συλλόγων. Οι σύλλογοι: Φίλοι της παιδείας, Φίλοι της Βιβλιοθήκης, Σύλλογος Κορασίδων, Εταιρεία Αγαθοεργιών είχαν μέλη και από τις δύο εβραϊκές κοινότητες, λειτουργώντας έτσι και ως συνδετικός κρίκος για όλη την εβραϊκή οικογένεια. Οι νεαροί αστοί είχαν δημιουργήσει και ένα καφενείο, που ήταν μόνο για την Ελίτ της Εβραϊκής κοινότητας. Η Εβραϊκή ένωση “Φίλοι της Προόδου”, που την αποτελούσαν φιλοπρόσοδα μέλη και των δύο εβραϊκών συνοικιών, οργάνωνε γιορτές στην πόλη των Σερρών με φιλανθρωπικούς στόχους σε ισπανο-εβραϊκή διάλεκτο αρκετά πριν την καταστοφή του 1913, συγκεκριμένα το 1906.

Νεότερα χρόνια

Η ζωή των μελών της εβραϊκής κοινότητας μπήκε σε δοκιμασία με την εμφάνιση του Βουλγαρικού στρατού στην πόλη των Σερρών. Διώξεις και δημεύσεις των περιουσιών ανάγκασαν τους πιο ευπόρους να εγκαταλείψουν την πόλη και να ζητήσουν καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη μετά τη λεηλασία του αρχοντικού του M. Haim Florentin που υπήρξε και θησαυροφύλακας του τοντοκικού κράτους. Στις 28 Ιουνίου του 1913 οι Βούλγαροι πυρπολούν την πόλη των Σερρών. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας η εμπροσθοφυλακή του Ελληνικού Στρατού αντικρύζει τα ερείπια της κάποτε οικονομικά ακμαίας και πολυάνθωπης πόλεως. Η αρχαία συνοικία των Εβραίων έχει καή. Η συναγωγή, η πλούσια βιβλιοθήκη, το σχολείο, το νοσοκομείο, οι ευκτήριοι οίκοι, καθώς και τα αρχοντικά των Εβραίων έχουν γίνει παρανάλωμα της φωτιάς. Μετά την πυρπόληση της πόλεως οι Εβραίοι των Σερρών βρήκαν καταφύγιο στις εβραϊκές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής. Οι κοινότητες της Σιλίστριας, της Σόφιας, του Νευροκοπίου, της Γιάμπολη, της Δράμας, της Καβάλας και της Θεσσαλονίκης πρόσφεραν στέγη και παραγούρια στους κατεστραμμένους οικονομικά Εβραίους των Σερρών. Μετά την καταστοφή της πόλεως το 1913 το κέντρο βάρους της εβραϊκής δραστηριότητας μεταφέρθηκε στην εκτός των τειχών συνοικία, τα γνωστά ως Εβραίικα, όπου σώζεται και το κάποτε ακμαίο δημοτικό τους σχολείο, στο οποίο σήμερα στεγάζονται το 60 και 160 Δημοτικό Σχολείο των Σερρών. Εδώ μετέφερε την έδρα της και η σχολή Alliance Israelite Universelle που λειτούργησε έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1930.

Η ζωή στην πόλη των Σερρών μετά την καταστοφή του 1913, αργά, αλλά σταθερά βρίσκεται το ρυθμό της. Το 1915, 1916 και 1917 οργανώνονται γιορτές στο σχολείο της κοινότητας με στόχο τα έσοδα από την ψυχαγωγία των μελών της κοινότητας να διατεθούν για την ενίσχυση των απόδων μαθητών. Η αγριότητα της δεύτερης βουλγαρικής κατοχής το 1917 ανάγκασε αρκετούς Εβραίους να εγκαταλείψουν τη γενέθλια πόλη και να καταφύγουν στη Θεσσαλονίκη. Οι εναπομειναντες εξακολουθούν να ελπίζουν σε καλύτερες μέρες και οργανώνουν τη ζωή τους προσθέτοντας στη σκληρότητα της καθημερινότητας το ευχάριστο προϊόν καλλιτεχνικών εκδηλώσεων. Οργανώνονται σχολικές γιορτές, σε ισπανοεβραϊκή γλώσσα, με στόχο τα έσοδα να διατεθούν για ενίσχυση των άποδων μελών της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών. Στο διάστημα του μεσοπολέμου στην πόλη δραστηριοποιούνται πολιτιστικά δυο Εβραϊκές αδελφότητες, η “Μπικούμ Χουλίμ” και η “Φρατιρνίτε”.

Δοκιμασία και ολοκαύτωμα

Την άνοιξη του 1941 οι Βούλγαροι μπαίνουν στην πόλη των Σερρών. Η Εβραϊκή κοινότητα καλείται από τους κατακτητές να αλλάξει εθνικότητα.

“**Στην Ελλάδα γεννηθήκαμε. Η Ελλάδα είναι η γη των πατέρων μας. Είμαστε Έλληνες. Δεν αλλάζουμε την Εθνικότητά μας για κανένα λόγο, με καμία αμοιβή**” ήταν η απάντηση, κατά μαρτυρία Σερραίων που είχαν σχέσεις με το Εβραϊκό Συμβούλιο. Μετά την περιήφραντη αυτή άρνηση οι Εβραίοι των Σερρών υποχρεώνονται σε γενική πληθυσμιακή απογραφή προσωπούμενας την ταυτότητά τους και φωτογραφία στις βουλγαρικές αρχές.

Οι εβραϊκής καταγωγής Σερραίων υποχρεώνονται να φοράνε την πεντάλφα και να φέρουν πάντα μαζί τους την ταυτότητά τους, που γι' αυτούς είχε χρώμα κίτρινο και έγραφε, με ελληνικά και βουλγαρικά γράμματα ότι ήταν Εβραίοι. Στην εξώθυνα των σπιτιών τους είχε αναρτηθή ειδική ένδειξη με τη φράση “εβραϊκό σπίτι”. Η παρακολούθηση της ζωής τους κράτησε έως και τη φοβερή νύχτα της 3ης προς την 4η Μαρτίου του 1943. Αυτή τη νύχτα και σε εφαρμογή της συμφωνίας της 22ας Φεβρουαρίου του 1943 που υπέγραψαν Γερμανοί και Βούλγαροι “...για εκτοπισμό των πρώτων 20.000 Εβραίων από τις νεοαποκτηθείσες χώρες της Θράκης και της Μακεδονίας” στις Σέρρες, τη Δράμα, την Καβάλα, την Ξάνθη, την Κομοτηνή και την Αλεξανδρούπολη δόθηκε η διαταγή της σύλληψης των Ελληνοεβραίων. Από νωρίς το βράδυ της 3ης Μαρτίου στάθηκε μπροστά σε κάθε πόρτα με την ένδειξη “εβραϊκό σπίτι” ένας Βούλγαρος στρατιώτης. Οι δρόμοι της πόλεως είχαν φωταγωγηθή για να μην μπορεί κανείς να κινείται στο σκοτάδι και δραπετέψει, ενώ πολυβόλα είχαν στηθή στις πλατείες της σύνοικιας. Ο φόβος, μαζί με τη νύχτα, σκέπασαν την πόλη. Τα μεσάνυχτα άγοιες φωνές, ξύπνησαν τους κοιμωμένους τον ύπνο του δικαίου Εβραίους και τους διέταξαν να ετοιμασθούν. Ο χόνος που τους δινόταν για την ετοιμασία τους ήταν δέκα πέντε λεπτά, “πετνάσι μινούντ” ήταν η κραυγή που τρυπούσε τα αυτιά τους.

Κάτω από το κράτος του τρόμου, της συγχύσεως και της απελπισίας 476 δημότες της πόλεως των Σερρών εβραϊκής καταγωγής συγκεντρώθηκαν, με τη γνωστή στους Σερραίων βουλγαρική βία, στους δρόμους της πόλεως. Παιδιά, γυναίκες, γέροι και άνδρες, ντυμένοι με ό,τι πρόχειρο μπόρεσαν να βρουν εκείνη τη φοβερή ώρα, που η προσβολή της ανθρώπινης υπάρξεως ήταν απόλυτη, έσυραν τα βήματα τους προς το άγνωστο. Το χάραμα τους βρήκε στοιβαγμένους και απελπισμένους στις αίθουσες του καπνομάγαζου, που είναι πίσω από το σπίτι του Μαρούλη και απέναντι α-

πό την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Κρυονερίτη. Το πρώι με Σερραίοι έμαθαν τι είχε γίνει τη φοβερή νύχτα που πέρασε. Προσπάθησαν να πλησιάσουν το χώρο, όπου ήσαν φυλακισμένοι οι συμπολίτες τους. Οι διαταγές ήσαν αυστηρές. Δεν πλησιάζει κανείς. Με μυστικότητα, μετά από κράτηση μιας εβδομάδας μέσα στο καπνομάγαζο, νηστικούς και διψασμένους, τους μεταφέρουν στο σιδηροδρομικό σταθμό.

Η είδηση, πως μέσα από τους περιβάλλοντας την πόλη των Σερρών κήπους, οι Βούλγαροι πηγαίνουν τους Εβραίους στο σταθμό των τραίνων διαδόθηκε με ταχύτητα αιστραπής στην πόλη. Οι Σερραίοι, διωγμένοι από τις λόγχες των στρατιωτών, ακολουθούσαν από μακριά τη φάλαγγα, που τη συγκροτούσαν τώρα άνθρωποι απελπισμένοι, άνθρωποι, που λίγες ώρες πριν ήσαν γελαστοί και αισιόδοξοι για το αύριο, αγαπημένοι τους φίλοι και γείτονες. Πετούσαν από μακριά, αφού δεν είχαν άλλη δυνατότητα, φωμί και φούχα προς τους φίλους τους. Στο σταθμό φροτώθηκαν σε βαγόνια μαζί με 19 ομόθρησκους από τη Ζίχνη και ξεκίνησαν 495 ψυχές, που ανήκαν σε 116 οικογένειες, για το μεγάλο και χωρίς επιστροφή ταξίδι τους προς τα γερμανικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Φροτωμένοι σαν κτήνη σε τραίνα έφτασαν, μαζί με όλους τους Ελληνοεβραίους της Θράκης και της Μακεδονίας, στα στρατόπεδα Γκόρνα Τζουμαγιά και Ντούμπιτσα και στις 18-19 Μαρτίου κατέληξαν στη Σόφρια για την τελευταία καταμέτρηση. Από τη Σόφρια ταξίδεψαν προς το παραδονάβιο βουλγαρικό λιμάνι της πόλης Λομ. Η μεταφορά τους προς τη Βιέννη με ποταμόπλοια είχε προαποφασισθή, στη σύσκεψη Βουλγάρων και Γερμανών στις 22 Φεβρουαρίου του 1943. Μετά από παραμονή 24 ωρών σε πρόχειρους καταυλισμούς στο λιμάνι Λομ, φροτώθηκαν σε τέσσερα πλοία και αναχώρησαν, σε διαφορετικές ημερομηνίες, για τη Βιέννη. Στις 20 Μαρτίου αναχώρησαν τα πλοία “Kara G'orgi” και “Voivoda Mishich”, ενώ την επόμενη ημέρα απέπλευσαν τα πλοία “Saturnus” και “Tsar Dushan”. Εφυγαν πρόγραμμα με το πλοίο “Tsar Dushan” οι εβραϊκής καταγωγής Σερραίοι δημότες; Τι τελικά απέγιναν; Έφτασαν στο τέλος του ταξιδιού, που τους προόρισαν οι Γερμανοί ή ποντίσθηκαν στα παγωμένα νερά του Δούναβη, όπως θέλει η ισχυρή γενική πεποίθηση που επικρατεί στις Σέρρες; Η ιστορικός Vicki Tamir δέχεται τον πνιγμό ως την αιτία που κανείς Εβραίος από τη Μακεδονία και τη Θράκη δεν σώθηκε από τη φοβερή αυτή δοκιμασία. Την άποψη αυτή στηρίζουν και οι ιστορικοί Hagen Fleischer και ο Martin Gilbert στα βιβλία τους “Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης” και “Atlas of the Holocaust” αντίστοιχα. Η περί πνιγμού ισχυρή πεποίθηση διασκεδάζεται από τον B. Ritzaléo, που υποστη-

οίζει τεκμηριωμένα πως η φήμη αυτή δεν έχει αξιόπιστες βάσεις. Ενδεχομένως η βύθιση ενός πλοίου, κατά τον ιστορικό Gilbert, ασφαλώς μικρότερου από αυτά που μετέφεραν τον κύριο όγκο των Εβραίων στη Βιέννη, να ευθύνεται, για την εδραίωση της περιόπινγκος φήμης, όλων των Ελληνοεβραίων της Μακεδονίας και της Θράκης στο Δούναβη. Η αλήθεια όμως είναι πως οι εβραϊκές καταγωγής Σερραίοι, μαζί με όλους τους Ελληνοεβραίους της Ανατολικής Μακεδονίας, φτάνουν στις 31 Μαρτίου του 1943 στη Βιέννη, πιθανότατα με το πλοίο “**Tsar Dushan**”. Από τη Βιέννη με τραίνα μεταφέρονται στο Κάτοβιτς της Πολωνίας και εκεί 1.096 οικογένειες, στο πλαίσιο εφαρμογής του προγράμματος των Ναζί για την “**οριστική λύση των εβραϊκών ζητήματος στην Ευρώπη**” που αποφασίσθηκε τον Ιανουάριο του 1942 στη διάσκεψη της Wannsee, εξοντώνονται.

Από το σύνολο, της ακμαίας κάποτε εβραϊκής κοινότητας των Σερρών δε γλύτωσαν παρά τρεις μόνο άνθρωποι που απονοσίαζαν για διαφόρους λόγους εκείνη τη φοβερή νύχτα του Μάρτη του 1943 από την πόλη.

Με ιστορική παρούσια επτακοσίων χρόνων, μια οικονομικά ακμαία, δημιουργικά πολιτιστική και πολυάρθρωπη κοινότητα, **η σερραϊκή εβραϊκή κοινότητα**, έπαψε να υπάρχει από τη νύχτα της 3ης - 4ης Μαρτίου του 1943.

Η εργασία αυτή στηρίχθηκε στις παρακάτω μελέτες.

- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου: *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης 1796-1840*, Μακεδονικά, τομ.16, 1976.
- Βουζούκα Νίκου: *Η γενοκτονία των Εβραίων στα στρατόπεδα Θανάτου Άουσβιτς Νταχάου*, Σέρρες, 1966.
- Καραναστάση Τάσου: *Ένας Νεομάρτυρας στις Σέρρες του Β' μισού του 15 αιώνος, ο Άγιος Ιωάννης ο Σερραίος και η ακολούθια του, ποίμνα του Μεγάλου Ρήτορος Μανούνη Κορινθίου*, Βυζαντινά, τομ.16, 1991, σημ. 71.
- Ιδίου: *Σχόλια στη χρονογραφία του Παπασυναδίνου*. Αντόνομη εργασία που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του P. Odorico Αναμνήσεις και Συμβουλές του Συναδίνου ιερέα Σερρών, Association Pierre Belon.
- Κόντογλου Κωνσταντίνου: *Εγχειρίδιον Εβραϊκής Αρχαιολογίας*, Αθήνα, 1844.
- Μοσχόπουλου Νικηφ.: *Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσε-*

λεμπή, Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών, τομ.15, 1939.

- Νικολάου Νίκου: *Η Εβραϊκή Παρουσία στα Σέρρας*, περιοδικό Χρονικά, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, Δεκέμβριος 1985.
- Ιδίου: *Σκαπανείς της Ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη, 1964.
- Παπαστρατή Θρασύβουλου: *Οι Εβραίοι της Κωνσταντινουπόλεως*, Χρονικά. Περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, Σεπτέμβριος - Οκτώβριος, 1999.
- Ιδίου: *Οι Εβραίοι των Σερρών*, περιοδικό Συλλογές, τευχ. 182, 1999.
- Πέννα Πέτρου: *Η χρονογραφία του Παπασυναδίνου*, Σερραϊκά Χρονικά, τευχ. A, Αθήνα, 1938.
- Ιδίου: *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα, 1966.
- Πετμεζά Σωκράτη: *Οι Σέρρες και η περιοχή τους υπό τους Οθωμανούς*. Αντόνομη εργασία που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του P.Odorico Αναμνήσεις και Συμβουλές του Συναδίνου ιερέα Σερρών, Association Pierre Belon.
- Ιδίου: *Έρευνες σχετικά με το δημιογραφικό και το οικιστικό πλέγμα της περιοχής των Σερρών κατά το Δέκατο πέμπτο και δέκατο έκτο αιώνα*, Δήμος Σερρών, Πρακτικά Συνεδρίου “Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη Μεταβυζαντινή κοινωνία”, τομ. A, 1993.
- Ριζαλέον Βασίλη: *Το τέλος των εβραϊκών κοινοτήτων στη Βουλγαρική ζώνη Κατοχής*, Χρονικά. Περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, Ιούλιος-Αύγουστος, 1999.
- Τριανταφύλλιδου Άννα: *Άλλοι Καιροί*, Μακεδονικά Χρονογραφήματα, Αθήνα, 1958.
- Τζανακάρη Βασίλη: *Στοιχεία για τους Εβραίους των Σερρών στο Περιοδικό “ΓΙΑΤΙ”* στα τεύχη 95, 122, 124, 152, και στο τεύχος Νοεμβρίου – Δεκεμβρίου, 1997.
- Ιδίου: *Τα Σέρρας του πολέμου της κατοχής και της αντίστασης*, Έκδοση περιοδικού, ΓΙΑΤΙ, 1998.
- Χρονικά. Περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος. Αφιέρωμα στον Ελληνικό Εβραϊσμό, Νοέμβριος 1983.
- **ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE**. Έκδοση Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου.
- Mercato Covo: *Apercu Historique sur la communauté*

Tel-Aviv 5722 - 1962. Ευχαριστώ το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, που έθεσε υπ' όψιν μου τη σπουδαία αυτή πηγή πληροφοριών για την Εβραϊκή Κοινότητα των Σερρών.

- Ευχαριστώ την κ. Ζανέτ Μπαττίνου, επιμελήτρια του Εβραϊκού Μουσείου, για τις πολύτιμες διευκρινήσεις της και την κ. Χριστίνα Παπαφράγκου που μετέφρασε το κείμενό μου. Κόδο.

Άλλα στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Σερρών έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας και στα τεύχη 48/8 και 63, 82 / αφιέρωμα, 95/26, 152/13 και 155/26.

Σημειώσεις:

1. Με αυτό τον τίτλο και χάρη στη χρονή της αρχαιότερης εφημερίδας των Σερρών "Η ΠΡΟΟΔΟΣ" εκδόθηκε σε αυτόνομο τεύχος, ενταγμένο στις εκδόσεις του Δήμου Σερρών "Η ιστορία του τόπου μας" που είναι ο κύριος κορμός αυτής της εργασίας. Σκοπός εκείνης της εκδόσεως ήταν αφ' ενός μεν να ενημερώσει τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Σερρών για την ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας των Σερρών και ως εισήγηση να επαναπροτείνει την ανάγκη αναγνωρίσεως από το Δήμο Σερρών του ολοκαυτώματος των σερραϊκής καταγωγής Εβραίων τη νύκτα της 3ης - 4ης Μαρτίου του 1943, θέμα το οποίο έθεσε κατ' αρχάς και ευκαίρως επαναλάμβανε ο εκδότης του εγκύρου Σερραϊκού περιοδικού "ΓΙΑΤΙ". Βασιλής Τζανακάρδης και αφ' ετέρου να κάνει γνωστή στους κατοίκους της κάποτε ακμαίας εβραϊκής συνοικίας την ιστορία του χώρου, στον οποίο ζουν και δραστηριοποιούνται. Για το σκοπό αυτό άλλωστε η ευσύνοπτη εκείνη έκδοση μιούλασθηκε στους μαθητές των Δημοσίων Δημοτικών Σχολείων δους και 16ου που στεγάζονται σήμερα στο κάποτε "εβραϊκό σχολείο". Η πράξη έδειξε πως οι ελπίδες για την επίτευξη των στόχων εκείνης της εκδόσεως δεν διαιρεύθηκαν.

2. Γέννημα Σερραίων εβραϊκής καταγωγής ο Μερκάτο Κόβο είδε το φως της ζωής στην πόλη των γεννητόδων του το 1874. Με έφεση προς την εκμάθηση ξένων γλωσσών ο Μ. Κόβο ήταν ένας αυτοδίδακτος σοφός. Οι γνώσεις του και το θήρος του τον επέβαλλαν στην εβραϊκή κοινότητα των Σερρών, στο σχολείο της οποίας εργάσθηκε ως δάσκαλος, για να προαχθεί αργότερα στη θέση του διευθυντή της Ισραηλινής Πανεπιστημιακής Ένωσης. Από την πόλη των Σερρών μετακόμισε στη Θεσσαλονίκη το 1908, όπου εργάσθηκε στα σχολεία της εβραϊκής κοινότητας. Δίδαξε αυτή τη χρονιά ως καθηγητής των Γαλλικών και της εβραϊκής ιστορίας στο σχολείο Altehē, που ήταν ιδιωτικό σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τον ίδιο περίπου χρόνο και με αυτό το γνωστικό αντικείμενο εργάζεται στο επίσης ιδιωτικό, αλλά πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχολείο Pinto. Μετά την α-

πελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και την ίδρυση της Πανεπιστημιακής Σχολής ο Μερκάτο Κόβο δίδαξε σε αυτό το Πανεπιστήμιο το μάθημα της Εβραϊκής Ιστορίας. Ένθερμος σιωνιστής, γνώριζε μουσική, έγραψε ποίηση και θεατρικά έργα. Από το σύνολο της πνευματικής του παραγωγής μνημονεύω το θεατρικό του έργο "Αισθήδη", που παίχθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία στην πόλη των Σερρών και της Θεσσαλονίκης, ενώ για πολλά χρόνια, η μουσική των χρωδιακών τραγουδιών του θεατρικού αυτού έργου που ο ίδιος έγραψε, ακούγοταν στην γενέτειρά του πόλη. Ο Μερκάτο Κόβο πέθανε στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1940. Η γνωσία του και η μοναδική του κόρη εξοντώθηκαν στα γερμανικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως.

3. Από τη λέξη Sefarad που σημαίνει Ισπανία.

4. Σε πολεοδομικό χάρτη της πόλεως των Σερρών οι εβραϊκές ιδιοκτησίες ήσαν χαρακτηρισμένες συμβολικά με την Επτάφωτη Λυχνία.

5. Zohar ή βιβλίο της δόξας. Είναι το κυριότερο έργο της Καββαλά και γράφτηκε το πρώτο ήμισυ του 2ου μ.Χ. αιώνα.

6. Αυτής της εργασίας σκοπός δεν είναι να ελέγχει τον ισχυρισμό αυτού του Μ. Κόβο. Με την ευκαίρια σημειώνυμη πας την υπαρξή εβραϊκής κοινότητας στη Ζίχνη Σερρών βεβαιώνει Χρυσόβουλο του 1333.

7. Ο αριθμός αυτός είναι υπερβολικός. Η πληθυσμιακή δύναμη της κοινότητας αυτά τα χρόνια δεν ξεπερνούσε τα 1.000 μέλη.

8. Πουητές και καλλίφωνοι αναγνώστες εδαφίων της Tora.

9. Ιδόυμα παροχής ιατρικής περιθάλψεως και παροχής συσσιτίου.

10. Ο Σοχέτ είναι ιερουργός, υπεύθυνος για την καταληλότητα του κρέατος των σφαγείων.

11. Ερυμνός τόπος, είναι ο οχυρός, ο κρυμνώδης και απρόσιτος τόπος.

12. ΡΟΣ ΑΣΑΝΑ: ήταν το νέο έτος. Στο εβραϊκό ημερολόγιο είναι η πρώτη γιορτή. Η πρωτοχρονιά γιορτάζεται στην αρχή του Φεβρουαρίου και συμπίπτει με τη νεομηνία της έβδομης σελήνης του μηνός Τίσοι. Η ημέρα αυτή είναι ημέρα καταπαύσεως και

αργίας και έχει ιδιαίτερο τελετουργικό.

13. "Ιωμ χακκιπουνιά" ή γιορι καπούν είναι η ημέρα του Εξιλασμού.

14. Ο ύμνος της Simhath Tahor (Χαρά της Τορά) διαβαζόταν στο τέλος της γιορτής της Σκηνοπηγίας.

15. Τη δέκατη ημέρα του εβδόμου μήνα εορτάζοταν και στις Σέρρες η νηστήση και πένθη μημέρα του Εξιλασμού, εβραϊκά "ιωμ χακκιπουνιάμ".

16. Προσευχή της γιορτής του Εξιλασμού, με ιδιαίτερη μελωδία που προκαλεί συγκίνηση και ψυχική ανάταση, καθώς είναι η τελευταία παράλληλη πρόσ ο Θεό να παρασχεθεί συγχώρωση.

17. Ικεσία για συγχώρηση αμαρτιών και παράληση πρόσ ο Θεό για να απάλαγει ο πιστός από το βάρος των υποσχέσεων που έδωσε, αλλά δεν τήρησε κατά τη διάρκεια του χρόνου.

18. Η περιχαρής εορτή της Σκηνοπηγίας (Έβρο. Χαρά χασσουκάθ) διαρκούσε οκτώ ημέρες. Άρχιζε τη 15 ημέρα του Εβδόμου μηνός (Έβρο. Τίσοι) και θυμίζει στους εβραίους την κατοίκηση των προπατόρων τους σε σκηνές κατά την έξοδό τους από την Πετραία Αραβία.

19. Το αρχοντικό των Σιμαντόβ, που έχει αποτυπωθή άριστα από τους αρχιτέκτονες, Λίλα Θεοδωρίδην και Κώστα Θεοδωρίδην: Κτίριο Σιμαντώβ στα Σέρρας, Σερραϊκά Ανάλεκτα, τ.Β', σ.197-210, Σερράς 1993-1994, βρισκόταν έξω από το Κάστρο των Σερρών και ως εκ τούτου δεν μπορεί να σταθή οδηγός για την τυπική εβραϊκή κατοικία στη συνοικία "Σαράντα Οντάδες". Παραμένουν, χωρίς υποστήριξη από μαρτυρίες και ως εκ τούτου αγνούνται οι πιθανές ιδιαιτερότητες, στα έθιμα του γάμου, της περιοδού, της γιορτής ενηλικιώσεως των κοριτσιών. Αγνωστες παραμένουν οι πιθανές ιδιαιτερότητες στην πρακτική λύση του γάμου, τα σημάδια του πένθους, καθώς και τα μουσικά όργανα που χρησιμοποιούσαν.

20. Στις αρχές του 19ου αιώνα η ετήσια εμποροπανήγυρη στην πόλη των Σερρών γινόταν πρόσ ο τέλος του μηνός Ιανουαρίου.

Τα ερωτήματα συνείδησης του Ιώβ

ΙΩΒ ΚΕΦ. 31

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Oι φίλοι της λογοτεχνίας και ιδιαίτερα οι εραστές της ποίησης, είναι εξοικειωμένοι με το γνωστό ποίημα του Νομπελίστα Ρύντγναρ Κίπλινγκ με τον τίτλο «Αν». Στο ποίημα αυτό ο Άγγλος συγγραφέας (Νόμπελ Λογοτεχνίας 1907) προβαίνει σε ηθικοπαρανέσεις στους νέους που τους δείχνει πώς μπορούν να ολοκληρωθούν, να γίνουν ώριμοι άνδρες.

Να μερικοί χαρακτηριστικοί στίχοι:

Αν μπορείς να κρατιέσαι νηφάλιος, σαν όλοι τριγύρω τα χ'ουν χαμένα και φταίχτη σε κράζουν για τούτο...

Αν μπορείς να προσμένεις, χωρίς να αποκάνεις ποτέ καρτερώντας...

Αν, με τα πλήθη μιλώντας φυλάξεις την πάσα αρετή σου...

...τότε πια γίνηκες 'Αντρας παιδί μου!

Ετσι καταλήγει το ποίημα, μέσα από 13 «Αν».

Είναι ωραίο και πάντα επίκαιρο το ποίημα αυτό του Νομπελίστα Κίπλινγκ. Είναι όμως πολύ ενδιαφέρον να σημειώσει κανείς και να αντιπαραβάλλει το θαυμάσιο αυτό ποίημα, με ένα άλλο πολύ αρχαιότερο ποιητικό κείμενο που βρίσκεται στο βιβλίο του Ιώβ της Παλαιάς Διαθήκης. Βρίσκεται στο 31ο Κεφάλαιο του βιβλίου, και αποτελείται από έναν εσωτερικό, σπαραχτικό, εξομολογητικό μονόλιο του κεντρικού ήρωα του βιβλίου του Ιώβ. Μονόλιο - απάντηση, στις κατηγορίες των τριών φίλων παρηγορητών του: του Ελιφάς, του Βιλδάδ και του Σωφάρ. Οι φίλοι αυτοί επέμεναν, ότι ο Ιώβ υπέφερε τα όσα υπέφερε (απάλεια των τέκνων του, ολόκληρης της περιουσίας του και της υγείας του) εξ' αιτίας των αμαρτιών του. Ο συγ-

γραφέας του εξόχου, του αισιοδογηματικού αυτού ποίηματος, παρουσιάζει τον Ιώβ απ' το 2ο Κεφάλαιο να εξανίσταται στις κατηγορίες, γιατί γνωρίζει ότι υπήρξε δίκαιος, αγαθός και υπόδειγματικός στη ζωή του. Δεν μπορεί με κανένα τρόπο να δεχθεί ότι τιμωρείται από το Θεό εξ αιτίας κάποιων ανύπαρκτων ανομημάτων του. Και πάνω σ' αυτήν την έξαρση ή σ' ένα επινίκιο άσμα, που περιέχει ένα είδος όρου - καθαρισμού (Reinigungseid), τονίζει την αγνότητα, τη δικαιοσύνη του, την ευθύτητά του, την φιλανθρωπία του, την ανιδιοτέλειά του, την αγνή λατρεία του στο Θεό, την ευγένεια (*) και τη φιλοξενία του, χορηγοποιώντας 17 διερευνητικά ερωτήματα συνείδησης που αρχίζουν αρκεβώς με το ερώτημα Αν. Τα ερωτήματα αυτά προκαλούν και αφυπνίζουν τον αναγνώστη κάθε εποχής, αφού οδηγούν σε σκέψεις υψηλής ηθικής στάθμης, με γνώμονα μόνο τη συνείδηση του ανθρώπου. Το ενδιαφέρον αυτό ποίημα το μεταφράζω από το Μασωδιτικό - Εβραϊκό κείμενο - στηριζόμενος χυρίως στη δίγλωσση έκδοση του J. Green και στη μετάφραση Αθ. Χαστούπη (Αγία Γραφή, τόμ. 2ος, Αθήναι 1969) χρησιμοποιώντας όμως, σε ορισμένα σημεία, και σύγχρονες άλλες μεταφράσεις - με μερικά διαφω-

τιστικά σχόλια για την καλύτερη κατανόησή του από τον αναγνώστη.

(1) Έκαμα συμφωνία με τα μάτια μου. Πώς λοιπόν να γλυκοκοιτάξω παρθένα;⁽¹⁾

(2) Και τι αναμέρισε ο Θεός από τον ουρανό; και ποια είναι η κληρονομιά του παντοδύναμου από ψηλά; (για μένα;)

(3) Δεν είναι η καταστροφή για τον άδικο, και η συμφορά γι' αυτούς που εφεγάζονται την ανομία;

(4) Τις στράτες μου αυτός δεν τις βλέπει; και δεν μετράει τα βήματά μου;

(5) Αν περπάτησα με ανθρώπους του ψεύδους και το πόδι μου πάτησε δόλιο δρόμο.

(6) Ας με ζυγίσει με ζυγαριά ακριβοδίκαιη και ο Θεός ας γνωρίσει την ακεραιότητά μου.

(7) Αν το βήμα μου λοξοδρόμησε απ' το δρόμο (του σωστού) και η καρδιά μου ακολουθεί των ματιών μου την επιθυμία,⁽²⁾

κι αν στα χέρια μου υπάρχει βρωμιά
(8) τότε εγώ να σπείω κι άλλος να φάει κι οι απόγονοί μου να ξεριζωθούν.

(9) Αν η καρδιά μου λαχτάρησε γυναικά ξένη ή αν παραμόνεψα στη θύρα των συντρόφους μου

(10) Τότε η γυναικά μου ας γυρνάει τη μυλόπετρα γι' άλλον⁽³⁾ κι άλλοι ας πλαγιάσουν πάνω της

(11) Γιατί αυτό είναι μεγάλο κρίμα και αμάρτημα αξιοκατάκοιτο

(12) Γιατί είναι φωτιά που κατακαίει μέχρις εξαφανισμού και όλα τα γεννήματά μου θα τα ξεριζώνει.

(13) Αν έφαγα το δίκιο του δούλου μου ή της δούλης μου όταν είχαν μαζί μου διαφορές

(14) Τότε τι θα κάμω όταν με κρίνει ο Θεός; Όταν με επισκεφθεί, τι λόγο θα του αποκοινθώ;

(15) Μήπως αυτός που μ' έπλασε εμένα στη μήτρα δεν

έπλασε κι εκείνον; μήπως ο ίδιος (Θεός) δεν μας διαιμόρφωσε μέσα στη μήτρα;⁽⁴⁾

(16) Αν καταχράτησα ό,τι επιθυμούσε ο φτωχός ή εξαιτίας μου τα μάτια της χήρας κλάψανε,

(17) κι αν μόνος το ψωμί μου έφαγα και απ' αυτό ο ορφανός δεν ψωμίστηκε

(18) (διότι απ' τον καιρό της νιότης μου, τον έτοεφα σαν πατέρας, κι από την κοιλιά της μάνας μου την οδηγούσα).

(19) αν είδα κάποιον (γυμνό) να ξεπαγιάζει γιατί δεν είχε να ντυθεί ή φτωχό που να μην έχει να σκεπαστεί

(20) αν ίσως τα νεφρά του⁽⁵⁾ δεν μ' ευλόγησαν και με το μαλλί των προβάτων μου δε θερμάνθηκε

(21) αν σήκωσα το χέρι μου ενάντια σ' ορφανό διακρίνοντας την υπεροχή μου στην πύλη⁽⁶⁾

(22) να ξεκολλήσει τότε το μπράτσο μου απ' τον ώμο και το χέρι μου ας θρυψαλιαστεί απ' τον αγκώνα

(23) Διότι η συμφορά απ' το Θεό με καταρράκτες και δε θα μπορούσα ν' αντέξω απ' τη μεγαλειότητά του

(24) Αν στο χρυσάφι βασίστηκα, ή είπα στο καθαρό χρυσάφι, συ ήσαι το στήριγμά μου

(25) Αν ευχαριστήθηκα γιατί τα πλούτη μου ήταν πολλά και γιατί το χέρι μου βρήκε αφθονία απ' αγαθά

(26) Αν παρατήρησα τον ήλιο όταν έλαμπε ή την λαμπτερή σελήνη να περπατάει (στον ουρανό)

(27) Και η καρδιά μου κρυφά ελκότανε, ή το χέρι μου με το στόμα μου φίλησα⁽⁷⁾

(28) Κι αυτό ακόμα θα ήταν σφάλμα αξιοκατάκοιτο διότι θα είχα αρνηθεί τον Θεό τον ύψιστο.

(29) Αν χάθηκα για τον αφανισμό αυτουνού που με μίσει κι αν ευχαριστήθηκα επειδή κάποια συμφορά τον βρήκε

(30) (διότι δεν άφησα το στόμα μου ν' αμαρτήσει
ξεστομίζοντας εναντίον του κατάρα)

(31) Αν οι άνθρωποι της σκηνής μου δεν είπαν
Ποιος μπορεί να δείξει κάποιον που να μην
χόρτασε από τα κρέατά του;

(32) (πως ποτέ οδοιπόρος έξω, δεν ξενύχτησε
γιατί η πόρτα του σπιτιού μου ορθάνοιχτη ήταν
στον ξένο).

(33) Αν τα αμαρτήματά μου τα σκέπασα σαν τον
Αδάμ,^(*)
κρύβωντας την ανομία μου στον κόλπο μου,

(34) γιατί μήπως φοβόμουνα τον κόσμο
και σκιαζόμουνα απ' των οικογενειών την περιφρό-
νηση
ώστε να σιωπάσω και να μη βγω στην εξώπορτά
μου,

(35) Ω! και να 'ταν κάποιος που να μ' άκουγε.
Ιδού η επιθυμία μου! Να μου αποκριθεί ο Παντοδύ-
ναμος!
ή να γραφε για μένα ο αντίδικός μου⁽⁹⁾ ένα βιβλίο⁽¹⁰⁾

(36) σίγουρα τότε θα το κουβαλούσα στον ώμο μου,
θα το περιτύλιγα γύρω μου σα στεφάνι

(37) θα του φανέρωνα τον αριθμό των βημάτων μου
σαν αρχηγός θα τον πλησίαζα.

(38) Αν η γη μου βοούσε ενάντιά μου
κι όλα τα αυλάκια της μαζί της κλαίγανε

(39) Αν έφαγα τη σοδειά της χωρίς να πληρώσω μι-
σθούς
ή έβγαλα των γεωργών της την ψυχή

(40) Ας φυτρώσουν τοιβόλια αντί για στάρι
και αντί για κριθάρι ζιζάνια⁽¹¹⁾
Και τελείωσαν τα λόγια του Ιώβ⁽¹²⁾.

Σημειώσεις:

(*) Σε μια δίκη στην αρχαία Ανατολή, ένα τέτοιο είδος όρκου - κα-
θαρισμού, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν αποδεικτικό⁽¹³⁾
στοιχείο για την απαλλαγή του ορχομένου - ελλεύψει ματύρων
περὶ τῆς ενοχῆς του - αφού ο ορκιζόμενος αυτοκαταράμενος, δέ-
χεται ο Θεός να τον τιμωρήσει (πρβλ. στίχους 8, 10, 22, 40α) βλ..
Εξοδ. κβ' 9 - 10, Αριθμοί ε' 20 - 22.

(1) Ο Ιώβ πρόσεχε τόσο πολύ να μην αμαρτήσει, ώστε είχε κάμει
συμφωνία (διαθήκη Ο') με τα μάτια του για να μη μολυνθεί με ε-
πιθυμίες ανεπίτρεπτες, (πρβλ. Ματθ. ε' 28 «πας ο ιδών γυναί-
κα προς το επιθυμήσαι αυτήν...»).

(2) πρβλ.. τα λόγια του Ιησού: «ο λύχνος του σώματος είναι ο ο-
φθαλμός...» Ματθ. 6, 22.

(3) Στην αρχαιότητα οι γυναίκες και οι δούλες γυρνούσαν τη μυλό-
πετρα και κάναν άλλες σκληρές δουλειές, πρβλ.. **Ιλιάδα Z, 457.**

(4) Σε μια εποχή που η δουλεία ήταν διαδεδομένη, βρίσκουμε λόγια
τέτοια για την αξία της ανθρώπινης ζωής και την εξίσωση του
δούλου με τον ελευθερό, που μόνο κατάπληξη μπορούν να δημι-
ουργήσουν.

(5) Οι νεφορί στη Βίβλο συμβολίζουν τον εσωτερικό άνθρωπο, τη
βαθύτερη επιθυμία του και τα συναισθήματά του.

(6) Στην αρχαιότητα στην πλήρη της πόλης γινόταν το δικαστήριο.
Έκει συγκεντρώνονταν οι πρόσωποι και προεβύτεροι για ν' απο-
δώσουν δικαιοσύνη.

(7) Πρόκειται για πρακτική ειδωλολατρείας (αστρολατρείας). Η
λατρεία των ήλιου και της σελήνης ήταν διαδεδομένη στη Βαβυ-
λωνία (Θεός Σαμάς - ήλιος και Σιν - σελήνη) και την Αίγυπτο (ο
θεός Ρα - ήλιος) από πολύ παλιά. Ακόμα στο Βεδού και Ζυγα-
στικό σύστημα η λατρεία του ήλιου είχε δεσπόζουσα θέση (πρβλ..
και **B' Βασ. 23, 5**). Και το χειροφίλημα, ήταν μια λατρευτική
χειρονομία - έχουν ανακαλυφθεί ιδεογάμματα Ασσυρία - Βαβυ-
λωνίων όπου εικονίζονται λάτρεις θεοτήτων να προσευχόνται
με το χέρι στο στόμα βλ.. G. Dhorme, **Le Livre de Job** σελ. 241.
Πρβλ.. και Πλίνιον προεβύτερον, **Hist. nat. XXVIII, 2**. Ετοι οι
λάτρεις εξέπεμπαν ασπασμό στο ειδώλο.

(8) Άλλες μεταφράσεις αποδίδουν την έκφραση σαν τον Αδάμ, ως

άλλοι άνθρωποι (Αδάμ - άνθρωπος). πρβλ.. διαφορετική απόδο-
ση των Ο'.

(9) Ποιον ως αντίδικο εδώ εννοεί ο Ιώβ, είναι κάπως ασαφές.

(10) Βιβλιόν προφανώς πάπυρος τυλιγμένος σαν ειλητάριο γι' αυ-
τό και θα μπορούσε να τυλιχθεί σα στεφάνη ή κορώνα στο κεφά-
λι. Εννοεί πιθανόν δικύραφο ή λιβελλογράφημα εναντίον του.
Ετοι ο αποδίδει τη **Jerusalem Bible**, η **Die Gute Nachricht** και
άλλες σύγχρονες μεταφράσεις. Η μετάφραση των Ο' ομιλεί για
«συγγραφην... παρά ζεωφειλέτοι», αλλά το όλο χωρίον είναι
κάπως ασαφές.

(11) Οι στίχοι 38 - 40 σε άλλες μεταφράσεις (π.χ. **Jerusalem Bible**,
Die Gute Nachricht) η παραβιβλονται σε προηγούμενους στί-
χους, ή παραλείπονται. Διότι με τους στίχους 35 - 37 κλείνουν οι
λόγοι αυτούπεράσπισης του ομιλούντος Ιώβ.

(12) Πρόκειται για σημειώσεις ενός εκδότη (redacteur) των κειμέ-
νου. Με τα λόγια αυτά κλείνει και η ενότητα του βιβλίου που πα-
ρουσιάζει τον Ιώβ ομιλούντα προς εαυτόν και στους τρεις φί-
λους - παρηγορητάς. Στη συνέχεια, στο επόμενο κεφάλαιο τον
λόγο παίρνει ο νεώτερος Ελιού.

[Ο κ. Δημήτρης Κ. Τσινικόπουλος γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και
σπούδασε Νομικά. Από το 1977 είναι δικηγόρος. Παράλληλα α-
σχολείται με το δοκίμιο, την ποίηση και τη ζωγραφική. Εκτός α-
πό τις σπουδές του στο δίκαιο, μελέτησε κοινωνιολογία, ψυχο-
λογία, φιλοσοφία. Βιβλική θεολογία, αρχαιολογία κ.ά. Τα ερευ-
νητικά του ενδιαφέροντα επιτάχονται κυρίως σε θέματα δικαίου
και φιλολογίας της αρχαίας Εγγύς Ανατολής.

Σπουδαίοτερες εργασίες του: «Ο Δανιήλ στο λάκκο των... Κριτι-
κών» (1982). «Η Lex talionis στον Κώδικα του Χαμινοραμπί⁽¹⁴⁾
και στην Πεντατευχία νομοθεσία» κ.ά. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα
με θέματα βιβλικής κριτικής και σχετικά μελετήματά του δημοσι-
εύτηκαν στο περιοδικό «Επιστήμη και Ποίηση» και στα «Χρονι-
κά». Έχει εδωσει τις ποιητικές συλλογές «Φωτοτροπισμός»
(1985), «Σπαραγάματα» (1987) και «Σύνθλογο» (1988) - το τελευ-
ταίο με το ψευδώνυμο Αγγελός Δημητρίου].



Νοέμβριος 1944: Ο Φ. Τζιούλι, πρώτος από δεξιά με το φτιάχι, μαζί με Έλληνες συγκρατούμενους του σε ώρα εργασίας.

Ο Φάμπιο Τζιούλι είναι σήμερα ένας ευσταλής, καλοσυνάτος και ανοικτόκαρδος άνθρωπος που, παρά την ηλικία των 78 χρόνων του, συνεχίζει τις επαγγελματικές του δραστηριότητες. Ζει μόνιμα εγκατεστημένος στη Βιέννη μαζί με τη γυναίκα του Χέρτα και τα παιδιά του Ιλάν και Εράν με τις οικογένειές τους. Έλληνοκρυκαίος Εβραίος ο Φ. Τζιούλι δεν διστάζει να επιδεικνύει μάλιστα, με υπέρομπη υπερηφάνια, για να μην υπάρξει προφανώς καμιά αμφιβολία από μέρους των συνομιλητών του, το ελληνικό του διαβατήριο. Και έχει λόγους να μιλά για τους αγαπημένους του συμπατριώτες, τους Έλληνες.

Hιστορία του είναι συνυφασμένη με τα ανθρωπιστικά αισθήματα και την απέραντη αγάπη των Ελλήνων Χριστιανών συγκρατούμενων του στα στρατόπεδα εργασίας της Ελβετίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Φ. Τζιούλι γεννήθηκε στην Τεργέστη το 1921, όπου ο πατέρας του Ξρούκος μαζί με τους γονείς του είχαν εγκατασταθεί μόνιμα από το 1892 προσδοκώντας μια καλύτερη επαγγελματική τύχη.

Εκεί όλοι μαζί μακριά από την πατρογονική τους εστία, την Κέρκυρα δημιούργησαν μία ανθούσα εμπορική επιχείρηση αντιπροσώπευσης βιομηχανιών ζάχαρης.

Στην Τεργέστη η οικογένεια Τζιούλι ζούσε μια άνετη ζωή διατηρώντας με περισσή υπερηφάνεια την ελληνική της υπηκοότητα και την κερκυραϊκή της παράδοση, ακόμη και όταν επιβλήθηκε το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι, που δημιούργησε πολλά

προβλήματα στην παραμονή και τη διαβίωση των ξένων υπηκόων στην Ιταλία.

Ο νεαρός Φάμπιο αφού τελείωσε τη στοιχειώδη και μέση κλασισική εκπαίδευση άρχισε να ασχολείται και ο ίδιος μέσα στις οικογενειακές επιχειρήσεις μέχρι τις 8 Σεπτεμβρίου 1943 όταν η Κεντρική και Βόρεια Ιταλία έπεσε ολοκληρωτικά στα χέρια των Γερμανών και άρχισε η προγραμματισμένη εξόντωση των Εβραίων.

Τότε ο Φάμπιο φεύγει στη Νότια Ιταλία για να ενταχθεί στις εμπόλεμες συμμαχικές δυνάμεις αλλά εκεί συλλαμβάνεται από τους Γερμανούς. Κατά τη μεταφορά του όμως στη Ρώμη κατορθώνει να δραπετεύσει. Έτσι ακολουθώντας πλέον αντίθετη πορεία περνά από τα βόρεια ιταλικά σύνορα στη γειτονική ουδέτερη Ελβετία, όπου ζητά την προστασία της Ελληνικής Πρεσβείας της Βέρονης.

Αφού διαπιστώθηκε η ελληνι-

Έλληνες κρατούμενοι στο ελβετικό στρατόπεδο Εγκεσβίλ

- Η ιστορία του Ελληνοεβραίου Φάμπιο Τζιούλι

Του κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΟΛΑΓΓΗ

κή υπηκοότητά του η ελβετική αστυνομία αποφασίζει τον εγκλεισμό του σε στρατόπεδο εργασίας προσφύγων (Arbeitslager).

Έτσι ο 22χρονος τότε Φάμπιο πέρασε για δύο σχεδόν χρόνια από οκτώ συνολικά ελβετικά στρατόπεδα εργασίας.

Το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα το πέρασε μάλιστα στο Στρατόπεδο Εγκεσβίλ μπάι Κλότεν (Eggerswil bei Kloten) κοντά στη Ζυρίχη.

Εκεί μαζί με άλλους έγκλειστους πρόσφυγες πολλών εθνικοτήτων, ανάμεσα στους οποίους ήταν και 42 Έλληνες, που τις περισσότερες ώρες της ημέρας έσκαβαν για τη διάνοιξη δυσπρόδιτων ορεινών δρόμων και στοών, τελειοποίησε τα φτωχά ελληνικά του. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να γίνει ο απαραίτητος διερμηνέας μεταξύ των Ελλήνων κρατουμένων και των Ελβετών αστυνομικών του στρατοπέδου.

Και είναι συγκινητικό, όπως διηγείται ο ίδιος, το γεγονός ότι μόνοι οι Έλληνες Χριστιανοί του στρατοπέδου τον αγκάλιασαν από την πρώτη στιγμή, μιλονότι ήταν Εβραίος, με ανυπόκριτη αγάπη και μεγάλη εμπιστοσύνη.

Τον θεωρούσαν όλοι αδελφό τους, δικό τους άνθρωπο και επειδή ήταν από τους μικρότερους σε ηλικία τον είχαν υπό την προστασία τους, δίνοντάς του ακόμη και μερίδιο από τα μικρά φτωχικά δέματα τροφίμων, που μερικοί λάβαιναν από τις οικογένειές τους μέσω του Ερυθρού Σταυρού.

Είναι δε χαρακτηριστικό επίσης ότι και η προειδεία μας στη Βέρνη, στη δύσκολη εκείνη εμπόλεμη περίοδο συμπεριελάμβανε, χωρίς καμιά διάκριση θρησκεύματος, στον κατάλογο των Χριστιανών Ελλήνων του στρατοπέδου, για τη χορ-

γηση του μικρού μηνιαίου βούηθήματος των 20 ελβετικών φράγκων και του εορταστικού χριστουγεννιάτικου και πασχαλινού δέματος, και τον Φάμπιο Τζιούλι.

Και εδώ ο Φάμπιο, με δάκρια στα μάτια από τις αναμνήσεις για τη μεγάλη καρδιά των Ελλήνων συγκρατουμένων του στο στρατόπεδο Εγκεσβίλ μπάι Κλότεν, συνεχίζει την ιστορία του.

Ήταν 25 Δεκεμβρίου 1944, ημέρα Χριστουγέννων, όταν οι Ελβετοί αστυνομικοί, ύστερα από πιεστική απαίτηση των νάζιστών, περικύλωσαν ασφυκτικά το στρατόπεδο και τον κάλεσαν από το μεγάφωνο να παρουσιαστεί στο Διοικητήριο για να μεταφρεθεί, επειδή ήταν Εβραίος, σε στρατόπεδο εργασίας της Γερμανίας.

Όλοι πλέον γνώριζαν τι σήμαινε για το Φάμπιο μια τέτοια μεταφροά. Και τότε από όλους τους κρατούμενους του στρατοπέδου μόνο οι 42 Έλληνες αντέδρασαν αυθόρυμητα, και με κίνδυνο της ζωής τους, σχηματίζοντας γύρω του μια ανθρώπινη ασπίδα για να αποτρέψουν τη μεταφροά του. Δήλωσαν μάλιστα στους έκπληκτους Ελβετούς ότι αν επιμένουν να πάρουν από κοντά τους τον Φάμπιο θα ήθελαν κι αυτοί να ακολουθήσουν την τύχη του στη Γερμανία.

Μπροστά σ' αυτή την απρόσμενη αντίδραση η ελβετική αστυνομία υποχώρησε, προκειμένου να μη δημιουργηθεί διπλωματικό ζήτημα από τους Συμμάχους σε βάρος της ουδέτερης χώρας τους, και μάλιστα τη στιγμή που οι Γερμανοί είχαν πάρει την κάτω βόλτα σ' όλα τα μέτωπα των πολεμικών επιχειρήσεων. Έτσι ο Φ. Τζιούλι γλύτωσε από τα κρεματόρια του 'Αουσβίτς και του Νταχάου.

Στις 28 Ιουλίου 1945 επέστρεψε στην απελευθερωμένη πλέον από

τους Συμμάχους Ιταλία.

Το 1948 μεταβάνει στο Ισραήλ όπου κατατάσσεται στον νεοσύστατο ισραηλινό στρατό και τραυματίζεται στη διάρκεια των εκεί πολεμικών συγκρούσεων.

Επιστρέφοντας μετά από ένα χρόνο στην Ιταλία εγκαταστάθηκε πρώτα στο Μιλάνο και στη συνέχεια, από το 1955, οριστικά στη Βιέννη όπου δημιούργησε μια επιχείρηση εμπορικών αντιπροσωπειών.

Πολλά θυμάται ακόμη ο Φ. Τζιούλι για τους συγγενείς του στην Κέρκυρα, τις οικογένειες **Φέρρο**, **Βιτέρμπο**, **Μπέσο**, **Τζιούλι** και **Τόγια**, καθώς και για μια μικρή κατοικία, στην 5η πλάτων αριθ. 22, της οδού Ευγενίου Βουλγάρεως στην πόλη της Κέρκυρας, που η οικογένειά του είχε στην ιδιοκτησία της και της οποίας την τύχη αγνοεί από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Περισσότερα όμως ο Φάμπιο διηγείται από τη ζωή του με τους αξέχαστους και ηρωικούς Έλληνες συγκρατουμένων του στο στρατόπεδο εργασίας του Εγκεσβίλ μπάι Κλότεν της Ζυρίχης, των οποίων τα ίχνη έχει χάσει και έκτοτε αναζητεί.

Από τις αναζητήσεις του στις Ελβετικές Κρατικές Υπηρεσίες έχει βρει μερικά από τα ονοματεπώνυμα των συγκρατουμένων του. Ίσως περισσότερα στοιχεία μπορεί να διασώζονται ακόμη στα αρχεία της πρεσβείας μας στη Βέρνη. Και ήταν μεταξύ των 42, που έσωσαν τον Φ. Τζιούλι από τα γερμανικά κρεματόρια, οι παρακάτω συγκρατούμενοί του:

Ντάλλας Χαράλαμπος
Καραγεώργιος Γεώργιος
Καρανικόλας Αθανάσιος
Κεφαλάς Απόστολος



Ιούλιος 1944: Ο Φ. Τζιούλι, δεύτερος από δεξιά στην τελευταία σειρά, με μια ομάδα Ελλήνων του στρατοπέδου Εγκεσβίλ μπάι Κλότεν σε ένα διάλευμμα εργασίας.

Κουνουράκης Πολυχρόνης
Κουπίδης Αθανάσιος
Μιχαΐλωφ Γεώργιος
Μητιάς Γεώργιος
Παναγιωτίδης Παντελής
Πολύτης Αναστάσιος
Περιμένης Νικόλαος
Πύρος Κυριάκος
Ψαρέλης Παύλος
Παρδάκας Χρήστος
Πένης Βασίλειος
Τεστάκης Κωνσταντίνος
Ζυπράτης Θεόδωρος
Βασιλειάδης Παναγιώτης
Μπόργκας Ευάγγελος
Κοραχάνης Παναγιώτης
Μοσχίδης Θωμάς
Τσαγιανινίδης Γαβριήλ
Και θέλει τόσο πολύ ο Φ. Τζιού-

λι να ξαναδεί και να αγκαλιάσει, ύστερα από τόσα χρόνια, όσους από τους σωτήρες του βρίσκονται ακόμη στη ζωή.

Όταν σ' ένα Διεθνές Γνωσιολογικό Συνέδριο στη Ρώμη, έτυχε να τον γνωρίσω και να συζητήσω μαζί του, σε άπταιστη ελληνική γλώσσα, αισθάνθηκα κι εγώ τη λαχτάρα της προσπάθειάς του για να βρει έστω και κάποιον από τους αξέχαστους και ηρωικούς εκείνους Έλληνες συγκρατούμενους του.

Η αλήθεια όμως είναι ότι ο ελληνοκερκυραίος Εβραίος, που δεν γεννήθηκε στην Ελλάδα, ήλθε κι αυτός με τη σειρά του να επιβεβαιώσει το έμφυτο αντιρατσιστικό

πνεύμα των Ελλήνων, που σκόπιμα το κατεστημένο της «πολιτισμένης» Ευρώπης, που δεν δίστασε σε άλλες εποχές να στήσει ανθρώπινα κρεματόρια, αλλά και μερικοί δικοί μας «προοδευτικοί» κουλτουριάρηδες, προσπαθούν, κατά καιρούς, να αμφισβητήσουν.

Να γιατί θεωρώ χρέος μου να εκφράσω κι εγώ, από το «μετερίζι» αυτό, ένα μεγάλο ευχαριστώ σ' όλους τους άγνωστους για μένα συμπατιώτες μου, του στρατοπέδου του Εγκεσβίλ μπάι Κλότεν, που με έκαναν να αισθανθώ υπεροφάνεια και συγκίνηση για τα όσα μου διηγήθηκε ο αδελφικός μου πλέον φίλος ελληνοεβραίος Φ. Τζιούλι.

Μικρές πολιτείες μεγάλα μυστικά

Της κας ΤΖΕΝΗ ΣΙΑΜΑΛΕΚΑ

Β' ΒΡΑΒΕΙΟ ΤΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ ΠΟΥ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕ Η ΕΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΙΣΕ

Tο γιαννιώτικο ξεροβόρι δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η δεκαεπτάχορη Άννα, σ' όλους τους χειμώνες της ζώής της, είχε μάθει καλά, τι σημαίνει, να κατεβαίνει τ' αγιάζι από το Μιτσικέλι και να σαρώνει την πόλη αλύπτητα. Γ' αυτό κι όλο το βήμα της τάχυνε, πράγμα σχεδόν ανώφελο, μια κι ο βοριάς την παραμόνευε πιο οιστέτος, πότε στις γωνίες και πότε πίσω από τα ψηλά δέντρα της πλατείας Πάργης, χτυπώντας την δυνατά στο αναφοκοκκινισμένο πρόσωπο και σηκώνοντάς της τα φουστάνια, λες κι είχε μαζί της προηγούμενα.

Η 'Άννα πήγαινε στο σπίτι των Καμπέρηδων, που ήταν αρκετά μαρού από το δικό της. Η ίδια έμενε με τον πατέρα της, τον Γιαρόν Νέσση, μέσα στο Κάστρο, την παλιά πόλη των Ιωαννίνων, σιμά στη Λίμνη.

Αμα ἔφτασε λοιπόν στο σπίτι των Καμπέρηδων, η κοπέλα βάλθηκε να χτυπάει δυνατά την μεγάλη ξύλινη πόρτα. Μαρού, κυρά Τασούλα, ανοίχτε.

Ἐσχομαὶ παιδί μου αμέσως, αποκρίθηκε η κυρά Τασούλα. Καλώς το κορίτσι μαζί. Τς, τς, ξεπάγιασες. Μα έννοια σου, θα σας φτιάξω ένα ζεστό τσάι κι έχω έτοιμο τον χυλό κακ για τις τηγανίτες.

Τηγανίτες! Η Άννα της έσκασε ένα πεταχτό φιλί στο μάγινο. Πώς είναι σήμερα η φιλενάδα μου; ρώτησε ανυπόμονα. Τα μάτια της κυρά Τασούλας χαμήλωσαν. Ο πυρετός δεν πέφτει. Ο γιατρός ματάρθε το πρωί, την βρήκε εξασθενημένη. Θα ξεγυίσει. Τοία χρόνια τώρα, από τότε που την βρήκε η ελονοσία, ο γιατρός τα ίδια λέει πάντα. Έλα πάμε μέσα, σε περιμένει πως και πώς.

Η κάμαρη της Μαρίας ήταν ζεστή. Στρωμένη με ωραίες καραμηλάτες και με μια μεγάλη στον τοίχο μπάντα, που εικονογραφούσε σαν παραμύθι την ιστορία του Αλή Πασά και της κυρά Φροσούνης. Το κορίτσι ήταν ξαπλωμένο στο κρεβάτι, αδύνατη πολύ γεμάτη από κείνη την αλλόκοτη ομορφιά που αποκτούν οι άνθρωποι, όταν η θέση τους δεν είναι ούτε στη γη, μήτε στον ουρανό.

Άννα μου, Άννα μου βαρέθηκα εδώ μέσα, λέω στη μάνα να μ' αφήσει να ξεπορτίσω. Έναν περίπατο μόνο μέχρι τη λίμνη... Αλήθεια είναι ότι έχει παγώσει; Και πριν η 'Άννα προλάβει ν' απαντήσει... φαντάζεσαι να περπατήσουμε πάνω στο νερό; και μετά στην επιστροφή θα πάρουμε μηλόπιτες από τον φούρνο του Παππά. Ήταν σε υπερδιέγερση. Επιτέλους η φιλενάδα της ήταν εκεί! Θα θελε να της μιλάει συνέχεια.

Η Άννα στρώθηκε δίπλα στο κρεβάτι και βάλθηκε να της

σιάξει τα μαλλιά.

Τι χάλια! πως τάχεις ανακατέψει έτσι, την μάλωσε τρυφερά. Έλα αναστρώσου λίγο, να στα πλέξω κοτσίδες.

'Επιασε τα μακριά καστανά μαλλιά της φίλης της κι αναρίγησε στη σκέψη πως μπορεί να την έχανε. Επλεκε μηχανικά, καθώς η Μαρία μιλούσε ακατάπαυστα.

Τα δύο κορίτσια είχαν μεγαλώσει μαζί. Οι πατεράδες τους είχαν τα μαγαζιά τους στον πιο κεντρικό δρόμο της πόλης, την οδό Αβέρωφ. Ο Στάθης Καμπέρης, ο πατέρας της Μαρίας, είχε παντοπωλείο χοντρικής και λιανικής πώλησης. Κι όπως εκείνος έλεγε - ό, τι τραφάει ο νονού σου εκεί θα το βρισκεις, από μαστίχα Χιώτικη μέχρι Χαβιάρι Ρούστικο. Ο πατέρας της 'Άννας, ο Γιαρόν Νέσσης, που ήταν για την μονάχιβη θυγατέρα του και μάνα ταυτόχρονα, μια και η γυναίκα του είχε πεθάνει από πνευμονία προ δεκαετίας, είχε αργυροχρυσοχωρίειν. Σπουδαίος τεχνίτης. Το αισήμι στο χέρι του γίνονταν πλαστελίνη. Μα πιώτερο μετρούσε η φαντασία των σχεδίων του. Λάμπεις, καθθέφτες, γκένες. Όλα φτιαγμένα με λεπτοσκαλίσματα, που ξεσήκωνε από την παραδοσιακή ιστορία των Γιαννιώτων ή επινοούσε δικά του πρωτότυπα θέματα.

Είκοσι σχεδόν χρόνια γείτονες με τα μαγαζιά τους δίπλα - δίπλα. Κι οι δύο άντρες κοινβέντα κακή ποτέ δεν αντάλλαξαν. Έτσι, αυτή η καθημερινή τους συνύπαρξη αγγά κι αβίστα, ώσπου να μπει ένα καλοκαιριάκι... ώσπου να γελάσει μια άνοιξη, έγινε φιλία δυνατή. Κοκόνες μουν οι τηγανίτες μελωμένες, έτοιμες. Η κυρά Τασούλα, ακούσαστη και μεγαλόχαρη, μπήκε στο δωμάτιο μ' ένα μεγάλο δίσκο στα χέρια. - Αντε αρχίστε τώρα πούνια ζεστές. Τα κορίτσια δεν είχαν λόγο να μην υπακούσουν.

Έλα λοιπόν, θα μου πεις τα νέα της ημέρας, παρακαλεσε η Μαρία, ενώ το μέλι γλίστραγε ήδη πάνω στο νυχτικό της.

- Σιγά, περίμενε να καταπιώ Χμ... λοιπόν τα καλά ή τα κακά πρώτα;

- Τα καλά.

- Εμ, αφού ήδη τα ξέρεις. Όλη η πόλη από το πρωί έχει να το λέει, ο στρατός μας μπήκε στο Αργυρόκαστρο. Ο Duce έγινε περιήγελος όλων ακόμα και των συμμάχων του.

- Ναι τ' ακούν όλα στο φαδιόφωνο. Μα με τα σχολεία τι θα γίνει; πότε θ' ανοίξουν;

- Αυτό κανένας δεν το ξέρει. Άλλωστε οι περισσότεροι δάσκαλοι και καθηγητές είναι επιστρατευμένοι. Και τώρα δείξεψ ψυχοραμία για τα κακά μαντάτα.

Η Μαρία την κοίταξε απορημένη.

- Τον φιλόλογο της όγδοης τον θυμάσαι; (Αν τον θυμόταν! σάμπτως έφευγε και καθόλου από το μικρό της)... Εκείνο με το μουστάκι λες;

- Οχι, αυτός είναι ο θεολόγος. Λέω για τον πρασινομάτη... ή' εκείνο το αιώνιο τουσλούφι που έπεφτε συνεχώς στα μάτια του... έλα μην παριστάνεις την ανήξερη, αφού πάντα σ' άρεσε, αδύνατον να λάθεψε.

Αουπόν, τι συμβαίνει με τον κύριο «Τουσλούφι».

- Τραυματίστηκε η έπαθε κρυοπαγήματα στο μέτωπο, δεν ξέρω λεπτομέρειες. Τον έχουν φέρει στο νοσοκομείο Χατζηκώστα.

- Α!

- Δεν είναι όμως σοβαρά.

Η Μαρία έστρεψε το κεφάλι της στο παράθυρο. Νάταν καλά, να μπορούσε να σηκωθει...

Ανοιξε σε παρακαλώ το ραδιόφωνο, πλησιάζει η ώρα για τις ευδήσεις.

... Θα θελα να μιουν θάλασσα

ναρχόσουνα κοντά μου,

την ομορφιά σου να λουζες

μέσα στα κύματά μου

Η φωνή του Γουνάρη έφερε μέσα στο δωμάτιο μια όμορφη μελωδία. Οι κοπέλες έμειναν για λίγο σιωπηλές.

- Λοιπόν πριγκηπέσα μου γιατί μελαγχόλησες; Μόλις γιάνεις λέω να πάμε να τον επισκεφθούμε.

- Με τι σκοπό; πώς;

- Να τον φροντίσουμε, την πείραξε η 'Αννα. Να του δεσμούμε τις πληγές, να του διαψάσουμε τις εφημερίδες ή να του απαγγείλουμε ένα σονέτο ίσως.

Η Μαρία χαμογέλασε. Μα καλά, ούτε που μας ξέρει.

Ένα εξάμηνο τον είχαμε μόνο πέρσι.

- Στο οποίο όμως επαινούσε ακατάπαυστως τις εκθέσεις που έγραφες και ολές τις λογοτεχνικές σου επιδόσεις.

Το πρόσωπο της Μαρίας πήρε χρόμα. Κι αυτό ενθάρρυνε την 'Αννα να συνεχίσει τα πειράγματα... Θα σου πω και τι θα φρέσεις. Εκείνο το φόρεμα το μονόχρωμο, που 'ναι βαθύ κόκκινο, σαν το λικέρ που φτιάχνει η μητέρα σου κι από πάνω...

Η κυρά Τασούλα πήγε να μπει στο δωμάτιο, μα καθώς τις άκουσε να κουβεντιάζουν χαμηλόφωνα και να κρυφογελάνε αποτραβήχτηκε ευχαριστημένη.

Κι είσι απρόσμενα, η κάμαρα φάνταξε χαρωπή. Κι οι φλόγες μέσα στη σόμπα χόρεψαν ζωηρές. Κι έξω ο αγέρας χτύπησε ωυμικά τα πατζόγυρα. Σαν η πόλη ολόληη, των Γιαννιτσών η πόλη, εκείνο το βράδυ, στις 8 Δεκέμβρη του 1940, να ξέχασε για μια στιγμή τον πόλεμο, τους πληγωμένους φαντάρους, τα πολύπλοκα διπλωματικά παιχνίδια... και να 'σκυψε συντροφιά με τα κορίτσια ν' αφοργκραστεί τον έωτα.

Ομως οι επόμενοι μήνες, εύκολοι κανείς δε θα 'λεγε πως ήταν. Οι Γερμανοί χτυπούσαν τώρα τους Γιουγκοσλάβους κι όλοι γνώριζαν πως ήταν κοντά. Λίγα τσιγάρα δρόμος απέμεινε μέχι να φτάσουν στα σύνορα. Ο πειθαρχημένος βηματισμός τους, ηκούσε κιόλας εφιαλτικά μέσα στα όνειρα των ανθρώπων και οι έγνοιες οι καθημερινές, οι σκοτούρες της βιοπάλης, τα προβλήματα σοβαρά και μη, είχαν πια δευτερεύοντα σημασία, τόσο στις συζητήσεις τους, όσο και στους συλλογισμούς τους.

Κι ήταν ήδη 'Ανοιξη του '41. Απόγευμα, στις πρώτες μέρες του Απρίλη, που η κίνηση στην οδό Αβέρωφ, τον εμπορικό δρόμο της πόλης, τίποτα κακό δεν προμηνύσε. Ο κόσμος σεργιάντιζε, ψώνιζε κι ο Στάθης Καμπέρης δεν προ-

λάβαινε να σημειώνει παραγγελίες. Ο πόλεμος που προηγήθηκε στο Αλβανικό μέτωπο, είχε αυξήσει κι άλλο τη δουλειά του. Η ζήτηση σε όγκι, οπσια και καφέ, ήταν μεγάλη. Κι ένα μικρό κομμάτι των προιητειών για το στρατό, τόχε αναλάβει το μαγαζί του. Όχι παράπονο δεν είχε. Μ' αυτό που τον σιγότωρε ήταν η έννοια της Μαρίας, που όσο πήγαινε και χειροτέρευε.

Τούτη η 'Ανοιξη, η 'Ανοιξη του '41, το 'νιωθε ο κ. Στάθης, πως θα 'ταν η τελευταία για το κορίτσι του. Κι όσο το σκέφτονταν, όλο και πιο συχνά έσκυψε πάνω στο τεφτέρι του, τάχα να γράψει, αποζητώντας αδέξια ένα πρόσωπη για να μπορεί να σκουπίσει τα μάτια του.

'Ετοι ακούμπισμένο, παραδομένο στη θλίψη του, τον βρήκε ο φίλος του Γιαρόν Νέσσης.

Έλα μιωρέ Στάθη, τον πείραξε, τι απέγινε εκείνος ο καφές που θα πίναμε, κόκκαλα έχει;

Συμπάθα με, πολύ δουλειά σήμερα. Φώωτη, Φωτάκο, κάλεσε το γιο του που φάνηκε σβέλτος στην πόρτα, κρατώντας μια σέσουλα.

Παράτα τα αγόρι μου και φράξε μιας δύο μερακλίδικα καφεδάκια. 'Αντε να σε χαρώ.

- Καλό παιδί, είπε ο Νέσσης, φιλότιμο κι ακούραστο. Ναι, από τα δώδεκα τον πήρα στη δουλειά. Βλέπεις δεν τα παιτώνε τα γράμματα. Ενώ η Μαρία μου πάντα πρώτη. Τους καλύτερους βαθμούς.

- Πώς είναι τώρα;

Χειρότερα, πολύ δουλειά σήμερα. Έρεψε, ο γιατρός μας δίνει πια λίγες βδομάδες.

- Κάνε υπομονή, μην απελπίζεσαι. Ο Θεός είναι μεγάλος, είπε ο Νέσσης, κι ύστερα χαμήλωσε τη φωνή του σαν να μίλαι στον εαυτό του... Ο πυρετός μπορεί να υποχωρήσει... η συμφρούδα που πλησιάζει όμως αυτή;

Ο Φώτης μπήκε με τους καφέδες κι ένα κανάτι δροσερό νερό. Σέρβισε πρώτα με ζήλο τον Νέσση. Όχι τόσο γιατί ήταν φίλος του πατέρα του, μα πιότερο γιατί ήταν γονιός της 'Αννας... κι αυτή μέσα στην καρδιά του είχε θέση ξηλευτή. Μα τόχε απ' όλους μυστικό και πρώτα απ' όλα από την ίδια.

- Τι θ' απογίνουμε; αναρωτήθηκε μ' απελπισία ο Νέσσης. Ο φίλος του δεν τόλμαγε να σηκώσει τα μάτια. Ήξερε. Οι εφημερίδες έγραφαν πολλά για τα στρατόπεδα, που συγκέντρωναν τους Εβραίους απ' όλη την Ευρώπη. Μα χειρότερα ήταν αυτά που διαδίδονταν από στόμα σε στόμα. Πληροφορίες που έφταναν από την εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης και πειραγματές γεγονότων, που ξεπέραγαν το ανθρώπινο μπορετό.

- Στάθη θέλω να φυλάξεις τούτο το κλειδί. Ο Γιαρόν Νέσσης το 'χωσε με μια γρήγορη κίνηση στην παλάμη του. Είναι από την Τράπεζα, θα σου γράψω και τον αριθμό. Ο, τι έχω, ότι συγκέντρωσα όλα αυτά τα χρόνια για την 'Αννα μου. Θέλω με κάθε τρόπο η 'Αννα να γλυτώσει.

Ο Καμπέρης τον κοίταξε αλαφιασμένος. Τι είναι αυτά που λες! Δεν πέρασαν τα σύνορα ακόμη. Οι σύμμαχοι θα μιας βοηθήσουν. Εξάλλου με τα Γιάννενα τι δουλειά έχουν; Αυτοί, αν περάσουν, θα πάνε νότια.

Ο Νέσσης δούφρηξε μια γουνιά καφέ κι έβγαλε να στρίψει τοιχάρι.

- Είμαι ξένος, σε ξένη γη, έτοι είπε ο Μωυσής. Θα το δεις. Θα μας διώξουν. Καλύτερα που δεν ζει η γυναίκα μου να δοκιμαστεί από τον εξεντελισμό. Όμως το κορίτσι μου!... πρέπει να βρεθεί κάποιος τρόπος. Μην πάει χαμένο.

Ο Καμπέρης σηκώθηκε όρθιος, ακούμπησε για λίγο τη

φαρδιά, όλο φόρος παλάμη του, στην κυρτή πλάτη του Νέσση, έβηξε μια, δύο φορές, σαν κάτι τον λαιμό να του φραζε... 'Εννοια σου, κι όταν έθει η στιγμή, θα τάχουνε όλα κανονίσεις όπως πρέπει. Η 'Αννα μας δεν θα κακοπάθει ότι και να συμβεί.

Οι δύο άντρες τελείωσαν τον καρέ τους κι ο Νέσσης σηκώθηκε να φύγει με βήμα αλαφόρτερο, απ' όσο όταν ήρθε. Έξω στο δρόμο οι μαγαζάτορες κατέβαζαν γολά. Το μπουγατόδικο του Σακελαρίου ήταν γεμάτο από χαρούμενο και καλοντυμένο κόσμο. Η μιωδιά της κανέλλας με την αφράτη κρέμα, αντάμων το κεφάλι και πλήρη υποσχέσεων ανοιξιάτικο αερόπλανο... Ο Νέσσης διάβηκε την μεγάλη πύλη του Κάστρου, μέσα στο οποίο στεγαζόταν μια ολόκληρη συνοικία, με στενά δρομάκια και καλντερίμια. Από μακριά διέκρινε το φωτισμένο παράθυρο του σπιτιού του κι ένιωσε για πρώτη φορά, μετά από λίγο καιρό, γαληνεμένος, σχεδόν χαρούμενος.

Η 'Αννα είχε στρώσει κιόλας τραπέζι. Μόλις τον καλοσόρισε, άναψε τα κεφάλια κι έβαλε στο κεφάλι της το καθιερωμένο μαντήλι, προκειμένου ν' αρχίσει η προσευχή. Ο πατέρας της την καμάρωνε. Κούναγε διαρκώς με ευχαρίστηση το κεφάλι του. Κι ύστερα βάλθηκε να επαναλαμβάνει επανούς, για το νόστιμο φαγητό, που του είχε ετοιμάσει.

Κι ήταν αυτή η βραδιά. Αυτό το φωτισμένο της ψυχής του παράθυρο, που θα τον κράταγεν όρθιο, ένα χρόνο αργότερα, όταν πλέον θα βρισκόταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Bergen - Belsen.

Η 'Αννα έβγαλε τα παπούτσια της και περιπατώντας αθόρυβα πάνω στη φλοκάτη, σίμωσε το κρεβάτι της φιλενάδας της. Η Μαρία έμοιαζε να κοιμάται μα η ανάσα της σταμάταγε κάθε τόσο ακανόνιστα και τινάζονταν από μόνη της τρομαγμένη. Η κοπέλα έστρωσε αμήχανα τις πτυχές της κουβέρτας κι έκρυψε το πρόσωπό της μέσα στα χέρια της. Τούτο το αδύνατο πλάσμα ήταν ένα κομμάτι από την ίδια. Κι έτσι όπως την έβλεπε να κυλάει έξω από την ζωή, θαρρούσε πως χάνονταν μαζί της, τα παιχνίδια, το γέλιο, η ανεμελιά κι οι προσιμονές τους... Εκείνα τα ανέφελα απογεύματα, που σεργάτιναν στο Μώλο, με τις τσέπες τους γεμάτες σπόρια, τα μάτια τους γητεμένα από το κάλεσμα της Λίμνης και την καρδιά τους να ταλανίζεται από την ίδια τους τη νιότη.

Θα κάνουμε λες ποτέ ένα μεγάλο ταξίδι; Είχε αναρωτήθει δυνατά κάποτε η Μαρία.

Η φιλενάδα της άνοιξε τα μάτια...

Εδώ είσαι;

Πες μου τα νέα σήμερα... μα πρώτα φιάξε μου λίγο τα μαξιλάρια. Ανασήκωσέ με. Εκεί καλά είναι. Θα μου πεις λοιπόν;

Όλα με κάθε λεπτομέρεια. Θέλεις τα καλά ή τα κακά πρώτα;

Τα κακά.

Ο Χίτλερ είναι πια πολύ κοντά μας. Από ώρα σε ώρα μπαίνουν στη Θεσσαλονίκη. Ο βασιλιάς και οι υπουργοί έφυγαν για την Αίγυπτο.

Και τα καλά;

Α, εδώ σε θέλω πριγκηπέσα μου, περίμενε. Η 'Αννα έβγαλε από την τσάντα της ένα μικρό πακέτο. Ο κ. «Τσουνούφρης» μου το 'δωσε σήμερα για σένα. Έχει πολύ καιρό που βγήκε από το νοσοκομείο, είναι εντελώς καλά. Σε σκέφτεται μου είπε. 'Έγραφες πάντα τις καλύτερες εκθέσεις και σε είχε ξεχωρίσει απ' όλους περισσότερο... Έτσι είπε, τάχα για τις

εκθέσεις, μα τα μάτια του άλλα ήθελαν να πουν... 'Ανοιξέ το λοιπόν!

'Ανοιχτο εσύ καλύτερα.

Η κοπέλα έλυσε το σπαγκάκι κι έβγαλε ένα μικρό, δερματόδετο βιβλίο: «Ομηρική φαρμακία ζ', Οδυσσέως και Ναυσικάς Ομίλια». Περίμενε, έχει κι αφείωση «Προσεύχομαι να γίνεις σύντομα καλά. Να είσαι γενναία».

Για λίγο δεν μιλήσε κανείς.

Τον αδερφό μου τον συμπαθείς καθόλου; Ρώτησε απρόσδοκητη η Μαρία.

Τον αγαπάω όσο κι εσένα. Μα σάμπως και τον βλέπω καθόλου! Αυτός μόλις φτάνω σπίτι, έξαφανίζεται λες και θα τον κολήσω ιλαρά.

Είναι ερωτευμένος.

Α, δεν νομίζω, μπορεί να το πιστεύει, αλλά...

Θέλω να του κάνεις συντροφιά σα θα λείψω. Θέλω νάσαστε μαζί!

Σταμάτα! Η 'Αννα θύμισε και τις γύρισε τις πλάτες.

Μην πεισμώνεις, δεν ωφελεί να παίζουμε θέατρο. Θέλω να σου πω ότι έχω αποφασίσει... Τα φρουτάνια μου, τα βιβλία μου, είναι όλα δικά σου. Δεν θέλω άλλος να τ' αγγίξει, εξόν από σένα. Και να κάνεις λίγη παρέα στον Φωτάκο, πρόσθεσε μαλακά.

Η φιλή της δεν απάντησε, βάλθηκε να της πλέξει τα μαλλιά, προσπαθώντας μάταια να διακρίνει απέναντι την μπάντα με τον Αλή Πασά και την κυρά Φροσύνη...

Τον Φλεβάρη του '43 ένας μεγάλος αριθμός από τους Ελληνοβράχιούς των Ιοαννίνων εκτοπίστηκαν με προορισμό το Birkenau και το Bergen - Belsen. Ανάμεσά τους κι ο πατέρας της 'Αννας. Έφυγε μόνος του με μια μικρή βαλίτσα στο χέρι, για να μη γνωρίσει ποτέ. Το μαγάζι του το δήμευσαν οι Γερμανοί. Και το παράθυρο του σπιτιού του μέσα στο Κάστρο, έμεινε πλέον σκοτεινό. Όμοιο κι αυτό, με τόσα άλλα παράθυρα, στην Πολωνία, τη Γαλλία, την Ολλανδία, κι ένα σιωρό ακόμα μιέρη, που άθελά τους, συμπαρασύθηκαν στην οδύνη του πολέμου.

Κι ο καλός του φίλος, ο Στάθης Καμπέρης, έπινε τώρα τα τσίπουρά του παρέα με τον Αληξίαρχο της πόλης. Α, βέβαια αυτοί οι δύο, είχαν γίνει δύο εξαίρετοι «φίλοι».

Συντελούσαν μάλιστα, στην αναβαθμισμένη σχέση τους, τα καθημερινά πεοκέσια που κοινήλαγε στο σπίτι του κ. Αληξίαρχου, ο Φώτης. Τενεκέδες με λάδι. Τυρί Μετσοβίτικο. Λευκαδίτικα λουκάνικα και κρασιά από τη Ζίσα... Κι ας ήταν μέρες ισχνές.

Ολοι είχαν να το λένε, πως ακόμα κι ο κεραμιδόγατος του Αληξίαρχου, είχε παχύνει επικίνδυνα. Μα κανείς, γι' αυτό τουλάχιστον δεν ανησυχούσε, μέσα στην πόλη των Γιαννιτών.

Ο Καμπέρης έλεγε, πως όλα πήγαν εκεί που έπρεπε, κι όλα έγιναν κατά πως ο νόμος ορίζει. Επίσημα ο Στάθης Καμπέρης είχε πάντα δύο παιδιά. Τον Φωτάκο και την μοσχοαναθρεμένη θυγατρέα του... Αν η ελονοσία του πήγε ένα παιδί, αυτό στα χαρτιά δεν φάνηκε ποτέ.

Κι αν στην κεντρική πλατεία, κάτω από της πόλης το θρυλικό ρολόι, σταμάταγε τους περαστικούς, κείνα τα παγιμένα απογεύματα του '43, να τους φωτήσει, τι απέγινε η 'Αννα η Νέσση; κανείς ν' απαντήσει δεν θα ξερε. Κι όλοι θα ξεμάκρεναν βιαστικά, με ζήρι στα σπίτια τους να κλειστούν. Γιατί τα χρόνια ήταν δύσβατα κι οι άνθρωποι μαζί με τις πόρτες, κλειδώναν και την καρδιά τους... αυτό το υστορικό σημείο, που δεν κατάφερε ποτέ, ο φασισμός να το αλώσει.

«ΛΕ ΧΑΪΜ - ΣΤΗ ΖΩΗ»

ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΕΠΙΖΩΝΤΩΝ ΤΩΝ ΝΑΖΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΩΝ



Στιγμιότυπο από την τελετή.

Με ειδική τελετή που έγινε στο αμφιθέατρο του Πολεμικού Μουσείου, στις 5 Νοεμβρίου 2000, ο Ελληνικός Εβραϊκός τίμησε τους επιζώντες ομήρους των ναζιστικών στρατοπέδων. «Στη Ζωή» ήταν ο χαρακτηριστικός τίτλος της εκδήλωσης υπογραμμίζοντας την ακαταμάχητη δύναμη των θυμάτων για αναδημουργία και συνέχεια. Η εκδήλωση αυτή είχε πολυνιδιάστατο χαρακτήρα: τόνισε το Ολοκαύτωμα και την ιστορία του που είναι απαραίτητο να θυμόμαστε πάντα, τίμησε τη μνήμη των θυμάτων του Ναζισμού, κατέδειξε τον αγώνα των ομήρων για την επανένταξη τους στην ελεύθερη ψυχικότητα, και απευθύνθηκε στους νέους οι οποίοι έχουν τη σκυτάλη της διατήρησης της ιστορικής μνήμης.

Την εκδήλωση διοργάνωσε το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος με τη συμβολή των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων Αθηνών και Θεσσαλονίκης με τους εκπροσώπους τους κ.κ. Λίλιαν Καπόν και Δαυΐδ Ταραμπούλοντς, ενώ την οργανωτική επιτροπή αποτέλεσαν επίσης η κα Τζίλντα Αντζέλ εκ μέρους του Κ.Ι.Σ., η κα Μπέττη Μαγούζου εκ μέρους της Επιτροπής Δημοσίων Σχέσεων του Κ.Ι.Σ., η κα Αννα Νεγρίν εκ μέρους της Β' Γενιάς Απογόνων Θυμάτων Ολοκαυτώματος και η Εβραϊκή Νεολαία Ελλάδος.

Η εκδήλωση, την οποία παρουσίασαν η Ελίζα Μπενβένιστε και ο Λεονάρδος Μπατής, ξεκίνησε με τους χαιρετισμούς του προέδρου του Κ.Ι.Σ. κ. Μ. Κωνσταντίνη, του υπουργού Παιδείας & Θρησκευμάτων κ. Πέτρου Ευθυμίου και της προέδρου της Β' Γενιάς κας Α. Νεγρίν. Ο υπουργός Παιδείας στον χαιρετισμό του τόνισε τη σημασία τέτοιων εκδηλώσεων για τη νεολαία και αναφέρθηκε στη σπουδαιότητα του ρόλου της παιδείας στη δημιουργία μιας κοινωνίας απαλλαγμένης από προκαταλήψεις. Παράλληλα, ο κ. Ευθυμίου με συγκινητικά λόγια αναφέρθηκε στους προσωπικούς του δεσμούς με την ισραηλιτική κοινότητα της γενέτειράς του Λάρισας.

Ακολούθησε το θεατρικό αναλόγιο με τον τίτλο «Λε Χάϊμ - Στη Ζωή», το οποίο ανθολόγησε και έγραψε η συγγραφέας και Μπέττη Μαγούζου και σκηνοθέτησε ο κ. Βαγ-

γέλης Κολώνας. Το θεατρικό αναλόγιο, το οποίο εμπήνευσαν ευγενώς προσφερόθεντες οι ηθοποιοί Αντιγόνη Βαλάκου και Πέτρος Φυσσούν, ήταν μια πρωτότυπη καλλιτεχνική προσέγγιση, με ξεχωριστούς συμβολισμούς. Μέσα από αποστάματα βιβλίων και μαρτυρίες επιζώντων του Ολοκαυτώματος, με ευαισθησία και προσοχή, η συγγραφέας «έδεσε» με τα δικά της κείμενα μία ιστορία μνήμης και ζωής, τρόμου και δύναμης, δημιουργώντας ένα έργο που ξεκινούσε σκιαγραφώντας την απλή αρμονική προπολεμική καθημερινότητα, περνούσε μέσα από τη φρίκη των στρατοπέδων, τα αναπάντητα ερωτήματα και τα φαντάσματα του παρελθόντος για να καταλήξει στην ουσία και την ομορφιά της ζωής, στην αξία της συνέχισης, στην παρηγοριά της οικογενειακής αγάπης.

Η εκδήλωση συνεχίστηκε με την απονομή μεταλλίων στους ομήρους από νέους της Εβραϊκής Νεολαίας Ελλάδος. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι στην τελετή παρέστησαν 105 επιζώντες ομήροι, από τους οποίους μόνον 20 εκπροσωπήθηκαν από συγγενείς τους. Έχοντας πάντα «δύναμη για τη ζωή», οι ομήροι που παρέστησαν ήρθαν από τη Θεσσαλονίκη, τη Λάρισα, το Βόλο, τα Ιωάννινα, τα Τρίκαλα, τη Χαλκίδα, την Κέρκυρα και άλλες πόλεις.

Το μετάλλιο «Δύναμη για τη ζωή» φιλοτεχνήθηκε από τον κ. Νίκο Σταυρούλακη. Το σχέδιο του κ. Σταυρούλακη, το οποίο ήταν και το χρυσό σήμα της εκδήλωσης, είναι εμπνευσμένο ακριβώς από τη σημασία της ζωής και αποτελείται από τη σύνθεση των εβραϊκών γραμμάτων της λέξης «Χαγίμ» (=Ζωή) με κλαδί ελιάς, σύμβολο ειρηνικής αναγέννησης. Τα μετάλλια έφεραν χαραγμένο το όνομα και τον ανεξίτηλο αριθμό του κάθε ομήρου.

Η εκδήλωση φινιρικά ήταν έπισης αφειδωμένη και σε όλους εκείνους τους επιζήσαντες ομήρους που απεβίωσαν στη διάρκεια των 55 χρόνων από το τέλος του Πολέμου. Όλοι τους υπήρχαν «Ήρωες της Ζωής». Στη μνήμη τους ο πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. επέδωσε στην προέδρο της Ένωσης Ομήρων Ισραηλιτών Ελλάδος ένα ειδικό μετάλλιο με την επιγραφή «Στη μνήμη όσων δεν ζουν».

Η πρόεδρος της Ένωσης Ομήρων κα Μπέρρη Ναχμία στην προσφώνηση της μιλήσει για τις ανείπωτες εμπειρίες των ομήρων στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, την εκμηδένιση σ' αυτά της ανθρώπινης προσωπικότητας και της ίδιας της ζωής, τονίζοντας ότι οι εμπειρίες αυτές είναι η παρακαταθήκη των λίγων σήμερα επιζώντων ομήρων προς τη νέα γενιά ώστε να μην συντελεστεί ένα νέο Ολοκαύτωμα.

Η τελετή ολοκληρώθηκε με χαιρετισμό εκ μέρους της Εβραϊκής Νεολαίας Ελλάδος του κ. Ντέμπιντ Νεγρίν.

Από πλευράς επισήμων παρέστησαν, εκτός από τον υπουργό Παιδείας κ. Π. Ευθυμίου, ο Μητροπολίτης κ. Μ. Φούγιας, ο πρόεδρης του Ισραήλ στην Ελλάδα κ. Ραν Κουριέλ, ο νομάρχης Λάρισας κ. Ιω. Φλώρος, οι βουλευτές και Ελ. Κούρκουλα και οι κ.κ. Ν. Γκελεοτάθης, Μ. Βαρβιτσώτης και Γ. Γαρουφαλιάς, ο εκπρόσωπος του δημάρχου Αθηναίων αντιδήμαρχος κ. Ζ. Χατζηφωτίου, ο αντιδήμαρχος Λάρισας κ. Π. Σάπτας, ο τ. υπουργός κ. Θ. Στάθης, ο τ. δημάρχος Λάρισας κ. Σωτ. Ζιαζίας κ.ά. επίσημοι.

Βιβλίο

ΓΙΟΖΕΦ ΝΕΧΑΜΑ:
*Ιστορία των Ισραηλιτών
της Σαλονίκης*
τόμοι 3, (έκδοση Ισραηλιτικής
Κοινότητας Θεοσαλονίκης -
University Studio Press, 2000)

Το επτάτομο έργο του ελληνοεβραίου λόγιου και ιστορικού Γιοζέφ Νεχαμά (1880 - 1971) *Histoire des Israélites de Salonique* παρουσιάζει, βασιζόμενο άλλοτε σε προφορικές παραδόσεις και άλλοτε σε γραπτά ντοκουμέντα, την ιστορία των Ισραηλιτών της Θεοσαλονίκης.

Αφού μας θυμίσει ότι οι Ισραηλίτες εγκαταλείπουν συχνά την πάτρια εδάφη ήδη από την εποχή των πρώτων προφοριών (τον 8ο αιώνα π.Χ.), ο Γ. Νεχαμά επικαλείται μαρτυρίες συγγραφέων και περιηγητών για να διεῖσις οι Ισραηλίτες μεταναστεύουν στη Θεοσαλονίκη από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής της και ότι επιπλέον είναι ώλοι τους ελληνόφωνοι. Εξάλλου στην αρχαιότητα η ελληνική είναι η μητρική γλώσσα των Εβραίων της διασποράς. Αργότερα διαβάζουν τη Βίβλο από τη μετάφραση των Εβδομήκοντα (η οποία άλλωστε έγινε από Εβραίους της Αιγύπτου για τον σκοπό αυτόν) και σε πολές συναγωγές προσεύχονται αποκλειστικά στα ελληνικά.

Όπως γράφει ο Γ. Νεχαμά, τα παιδιά του Ισραήλ ζουν αρμονικά με τους απογόνους του Δευκαλίωνα σε όλη τη Μεσόγειο. Και ενώ σε όλα τα σημεία της υφήλιον υποτυμάται συνεδρήτη η μεγάλη προσφορά τους στον πολιτισμό και ωποβάλλονται σε δωματιούς και εξεντελισμούς, έως νιώθουν σαν στό σπίτι τους.

Χάροψ στο λιτό και άμεσο ύφος του συγγραφέα, η ιστορία των Εβραίων της Θεοσαλονίκης παίρνει διαστάσεις τραγικού μύθου: μας καθιστά μάρτυρες των δεινών που υπομένει ένας λαός, καθώς γίνεται συχνά απόδεκτης ενός παράλογου μίσους, όχι γιατί συμμετείχε σε αντικοινωνικές δραστηριότητες αλλά γιατί υπάρχει.

Αν και δημοσιεύτηκε (στη γαλλική γλώσσα) από το 1935

ως το 1978 (η δημοσίευση των δύο τελευταίων τόμων έγινε μετά τον θάνατο του συγγραφέα), το μημειώδες αυτό βιβλίο γράφηται πάντα από τον Ολοκαύτωμα. Αναδομικά, ορισμένα σχόλια του συγγραφέα, ο οποίος θα ζήσει την εμπειρία των στρατοπέδων της φρίκης, συγχλονίζουν. Είναι στηγάνες που νομίζεις κανείς ότι ακούει την κραυγή των Εβραίων της Θεοσαλονίκης, όταν τραγουδούν τον ελληνικό εθνικό ύμνο πριν από τις εκτελέσεις για να επιβιβασθούν την ελληνικότητά τους.

Πώς όμως μπορεί ένας λαός να αντικειτούσε με σθένος και αξιοπότερα άπειρες συστωμένες συμφορές; Πρώτα απ' όλα μια βαθιά πίστη. Η φράση του θρήνου «Αμαρτήσαμε κατά το Θεού και ο Θεός μας τιμώρησε», η οποία επαναλαμβάνεται ύστερα από μεγάλες δυστυχίες, αναφέρεται στο μάθημα της Αγίας Γραφής (η τιμωρία ως πράξη δικαιούντης) και βρίσκεται τους αντίτοδες της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας (παραπέμπω στο βιβλίο «Ο θάνατος της τραγωδίας» το Τζορτζ Στάινερ). Και ο Νεχαμά τονίζει ότι οι Έλληνες χάρισαν στην ανθρωπότητα την έννοια της αλήθειας και οι Εβραίοι την έννοια της δικαιοσύνης. Μεγάλη είναι επίσης η βοήθεια που παρέχει η ανάγνωση. Οι Εβραίοι, επιστημαντεί στην συγγραφεά, είναι λαός του βιβλίου. Το γραπτό κείμενο είναι αυτό που τους έδωσε τη δύναμη να αντέξουν όλες τις δοκιμασίες. Άλλωστε από το 1515 ίδρυσαν την πτυχογραφείο στη Θεοσαλονίκη, δηλαδή μόλις τρία τέταρτα του αιώνα μετά τα πρώτα βήματα της τυπογραφίας.

Το βιβλίο του Νεχαμά είναι γραμμένο με όλο το συναίσθημα που ταιριάζει στην αρήγηση της οδύνης. Ο λυρισμός, το απέριττο ύφος και τα εκφραστικά αφηγηματικά τεχνώματα, όπως είναι η κρήση του ελεύθερου πλάγιου λόγου, καλούν τον αναγνώστη στη θέαση της ανθρωπίνης αδικίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο προβληματισμός για την μετάφραση, η οποία έγινε με πολύ σεβασμό στο κείμενο από τον νεοεύστατο Τομέα Μετάφρασης του Τμήματος Γαλλικής του Πανεπιστημίου Θεοσαλονίκης, υπό την επίβλεψη των καθηγητών Τ. Συμεονίδηου - Χριστίδου και Τ. Νενοπούλου - Δρόσου. Οπως μας πληροφορεί η Εισαγωγή, δεν έγινε καμία προσπάθεια να αλλοιωθούν τα

δεδομένα του κειμένου για να προσαρμοστούν στην «ιδεολογία» του σημερινού αναγνώστη. Ο αναγνώστης καλείται να ζήσει τα γεγονότα από την οπτική του ιστορικού που τα αφηγείται. Είναι προφανώς ο λόγος που η πρωτεύουσα του Βορρά δεν αποτάξει ξανά, μετά την απελευθερωσή της, το όνομα που της έχει ο θεοσαλιδή νεραϊδά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσεκτική και πανέμορφη έκδοση έγινε στη Θεοσαλονίκη. **Ζώη Σαμαρά,** *Καθηγήτρια στο Τμήμα Γαλλικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Θεοσαλονίκης* («Βήμα», 15.10.2000).

CAROL ANN LEE:
*Το ξεχασμένο Ήμερολόγιο
της Άννας Φρανκ - Ρόδα α-
πό τη Γη*
(Αθήνα: «Νέα Σύνορα» Α.Α.
Λιβάνη, 2000)

Η συγγραφέας σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου, μεταξύ άλλων:

«Το ενδιαφέρον μου για την Άννα Φρανκ άρχισε από πολύ νωρίς. Ανακάλυψα μια εκδοχή της ιστορίας της όταν ήμουν περίπου εξά ή εφτά χρόνων και διάβασα το ημερολόγιό της στα οχτώ μου. Το πιο συχνό ερώτημα που μου απευθύνουν διάφοροι άνθρωποι αυτά τα χρόνια, και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της συγγραφέας αυτού του βιβλίου είναι: Τι ήταν αυτό που σε τραβήξει τόσο πολύ στην Άννα Φρανκ; Όμως δεν νομίζω ότι ήξει πιο συνέβαινα μέσα μου, μέχι που πάντοις μου έκανε μια άλλη ερώτηση: Γράφοντας αυτό το βιβλίο, υπάρχει κάτι που ανακάλυψε και σε οδήγησε να αλλάξει γνώμη σχετικά με την Άννα Φρανκ και το πρόσωπο που πάστενες ότι ήταν; Απάντησα ενοποιώντας: Οχι, όχι, τίποτα απολύτως. Μου άρεσε πάρα πολύ από την αρχή. Μου αρέσει και τώρα. Τόσο απλό είναι.

Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι από τότε που διάβασα για πρώτη φορά το ημερολόγιό της, το ενδιαφέρον μου έχει μετατραπεί σε εμμονή, η οποία έφτασε στο απόγειό της με το βιβλίο αυτό. Ωχρίστη, τη βοήθεια πολλών ανθρώπων η συγγραφή του θα ήταν ένα πολύ δύσκολο εγχείριμα. Ο καταλόγος παραείναι μακρύς για να χωρέσει εδώ και περιλαμβάνει όλους όσους είχαν την ευγένεια να μοιραστούν μαζί του το χρόνο τους και τις αναμνήσεις τους. Ανάμεσά τους

ο Έντι Φράιφελντ, Γιέτεκε Φρίντα, δόκτωρ Τρουντ, Κ. Χολάντερ, Μπέρναρντ Κοτς, Χέρμπερτ Λέβι, Ζαχλίν βαν Μάαρεν, Εντιμοντ Ζίλμπερτζεγ, Εύα Σλος, Αλίσε Σούλμαν, Λότε Τίες και Μπέτι Σ. Βάλερσταϊν. Θα ηθελα επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στη Χάνελι Πιτ - Γκόλσαρ, με την οποία επίσης επικοινώνησα γραπτώς, αλλά οι περιστάσεις δε μας επέτρεψαν να συναντηθούμε. Αζόμη θέλω να ζητήσω συγχώνη από εκείνους των οποίων τις μαρτυρίες δεν μπόρεσα να συμπεριλάβω στο βιβλίο μου.

Έλαβα αμέριστη βοήθεια από έναν αριθμό αρχειοφυλάκων και βιβλιοθεράπων, ιδιαίτερα από τους: Χορστ Χόφμαν του «Frank - Loeb'sches House» στο Λαντάου, δόκτωρ Απίελ των αρχείων της πόλης του Λαντάου, Τζόναν Αντλερ, Βολφ γιαν Βόλτσογκεν του Ιστορικού Μουσείου της Φρανκφούρτης, το προσωπικό της έκθεσης «Anne aus Frankfurt», Γκίλιαν Βάλνες και Μπάρι βαν Ντριλ του Anne Frank Educational Trust, Γιαν Ντούμπελμαν του Anne Frank Stichting, Φάμιλ Μορ του Simon Wiesenthal Centre, από το ιδρυμα Shoa και τον Μάικλ Ένγκελ, από το προσωπικό της βιβλιοθήκης Wiener στο Λονδίνο, του Ντέιβιντ Μπάρνον και τον Μάνον Βίλμπριουν του Ολλανδικού Ινστιτούτου Τεκμηρίωσης Πολέμου, το προσωπικό του Yad Vashem στο Ισραήλ, τον Άαρον Τ. Κόρνιτζλοντ του Μονεμβίου Ολοκαυτώματος στις Ηνωμένες Πολιτείες, και το προσωπικό των μουσείων και των κεντρών των Μπέλσεν και του Βέστερμπορχ.

Το απόλυτα ντοκουμενταρισμένο αυτό βιβλίο προδόξιζε ο Μπάτι Ελίας, ο οποίος είναι ο τελευταίος άνερος συγγρήνης της Άννας Φρανκ που βρίσκεται εν ζωή, ξαδέλφος της (στο ημερολόγιο της ηώνιδας αναφέρεται με το όνομα Μπερντ) το πρόσωπο της ηώνιδας Αννε Frank Fonds. Ο Μπάτι Ελίας σημειώνει στον πρόλογο ότι:

«Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε όλους όσους ενδιαφέρονται να μάθουν για την Άννα Φρανκ, τη σύντομη ζωή της, την οικογένειά της και τις περιστάσεις που την οδήγησαν στο τρομερό πετρομένο της. Πολύ περισσότερο, θα φανεί χρήσιμο σε όλους εκείνους που δεν έχουν παρά μια αιμοδή ιδέα για το Ολοκαύτωμα, ειδικά σε όσους εξακολούθουν να πιστεύουν πιος δε συνέρη τοτέ».

Από την παγκοσμιοποίηση στην οικουμενικότητα

Συνέχεια από τη σελ. 2

στές, παγκοσμιοποιημένοι κοσμοπολίτες, με άλλα λόγια πολίτες όλου του κόσμου, δημότες της οικουμενικής υφρήλιον, πλάνητες του πλανήτη Γη. Τέτοια είναι η πλούσια και πολύτιμη κοσμοϊστορική εμπειρία χιλιάδων ετών που απεκόμισαν και προσάρμισαν στην ιστορία οι δύο πλουσιότεροι σε πλανήτη λαοί της Μεσογείου, οι Έλληνες και οι Εβραίοι.

ΘΑΛΑΣΣΟΠΟΡΟΙ οι Έλληνες από την αρχαιναυτική εκστρατεία μέχρι την ομηρική οδύσσεια αρχίζουν την ιστορία τους, όταν εποικίζουν την μικρασιατική παραλία, και αποκορυφώνουν την κοσμοϊστορική τους πολιτεία με την αλεξανδρινή διείσδυση από τα ινδικά εδάφη μέχρι τα αγυπτιακά χωριά της ίνδατα. Οδοιπόροι οι Εβραίοι, σαράντα χρόνια μέσα στην έρημη μετά την θρωνική Έξοδο από τη γη της δουλείας στην Γη της Επαγγείλιας, βιώνουν την βαθύτελευτη αιχμαλωσία μεταγενέστερα και επιβιώνουν τελικά με την παγκόσμια διασπορά τους υστερούντας από την ρωμαϊκή καταστροφή της Ιερουσαλήμ στο 70 μ.χ. Το ελλαδικό κράτος από την άλλη πλευρά δεν είναι ασφαλώς ό,τι καλύτερο έχουν να παρουσιάσουν στην ιστορία τους οι δύο αυτοί λαοί. Εκείνο που τους καταξώνει και αποτελεί πρόγματι την αληθινή ισχύ τους είναι η διασπορά και η αποδημία. Η νεοελληνική μετανάστευση και η εβραϊκή διασπορά είναι ο γλυκός καιρός της πικρής ιστορίας αυτών των δύο όντως κοσμοϊστορικών και κοσμοπολιτικών λαών.

ΚΟΙΝΟΣ ΠΑΡΟΝΟΜΑΣΤΗΣ στο ελληνικό και στο εβραϊκό παραδείγμα είναι η οικουμενικότητα και όχι η παγκοσμιοποίηση. Δεν δημιουργήσαν παγκοσμιοποιημένο πολιτισμό, αλλά οικουμενικότητα, γεγονός με ιδιάζουσα επικαιρότητα σήμερα πια, γ' αυτό και αξιοπρόσεκτο. Δεν επιβάλλουν τον πολιτισμό τους στο περιβάλλον τους ούτε οι Έλληνες ούτε οι Εβραίοι, αλλά προσπαθούν κι επιτυγχάνουν να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους μέσα σε εχθρικό ή απλώς άφριλο και οπωδήποτε ξένο περιβάλλον, κατοιθόνως να συμβιώνουν με το εκάστοτε άλλο τους. Με λίγα λόγια, το ελληνικό θαύμα και το εβραϊκό παράδειξο συνίστανται στην οικουμενικότητά τους. Δηλαδή στον συνδυασμό της επιβίωσής με την συμβίωσή!

ΕΛΛΗΝΕΣ της μετανάστευσης και Εβραίοι της Διασποράς επιβιώνουν, επειδή συμβιώνουν με τους ξένους αυτόχθονες που υπερτερούν έναντι των επήλιων αλλοιφύλων. Μετανάστες και περιπλανώμενοι συμβιώνουν, επειδή επιβιώνουν ξώντας ως πλάνητες της οικουμένης, βίον καθ' οδόν και εν πορείᾳ, «πάροικοι και παρεπίδημοι», μέτοικοι και έποικοι, ποτέ όμως σαν άποικοι και αποικιοχάτες, κονκισταδόρες και υπεριουσιαστές, όπως αποχώς συνέβη στην δυτικοευρωπαϊκή νεωτερικότητα και μάλιστα στην αμερικανική περίπτωση. Η «μαγική» συνταγή της επιτυχίας τους είναι η σοφία του συνδυασμού επιβίωσης και συμβίωσης.

ΜΟΝΟ πανάρχαιες παραδόσεις, όπως η ελληνική και η εβραϊκή, δοκιμασμένες μέσα στο καμίνι της Ιστορίας, γνωρίζουν και βιώνουν, ζουν και διδάσκουν, παθαίνουν και μαθαίνουν ότι η ζωή είναι σχέση, η επιβίωση σημαίνει συμβίωση, η υπαρξη είναι συνύπαρξη. Τίποτε δεν υπάρχει, αλλά καθετί συνυπάρχει με το άλλο του,

δηλαδή με το αντίθετο και το διαφορετικό, το άλλο και αλλιώτικο, όπως π.χ. ο άνδρας με την γυναίκα, ο ενήλικος με τον ανήλικο, ο γονιός με το παιδί, ο πρόγονος με τον απόγονο, η ψυχή με το σώμα, το πνεύμα με την ψυχή, ο Θεός με τον άνθρωπο κ.λπ.

ΑΥΤΟ ΕΞΥΠΟΝΟΕΙ τον σεβασμό στην διαφορετικότητα, συνεπάγεται την προτεραιότητα της διαφοράς κατέναντι της ταυτότητας και θεμελιώνει την οικουμενικότητα ποιοτικά, ουσιαστικά και αληθινά, δηλαδή οντολογικά. Αυτή είναι η μεγίστη ποιοτική διαφοροποίηση ανάμεσα στην οικουμενικότητα και στην παγκοσμιοποίηση. Παρ' ότι οι δύο αυτές έννοιες αφορούν σε όλον τον κόσμο, στην οικουμένη υφρήλιο, ωστόσο διαφοροποιούνται ποιοτικά σε αυτό ακριβώς το ιδιαίτερα κρίσιμο σημείο.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ σημαίνει την προτεραιότητα της διαφοράς, την πίστη ότι η επιβίωση χρειάζεται την συμβίωση και την πεποίθηση ότι η υπαρξη είναι συνύπαρξη. Η σχεσιακότητα αναδεικνύει την οικουμενικότητα και την διαφοροποίηση από την παγκοσμιοποίηση και σαρωτικά.

ΜΟΝΟ ΧΑΡΗ στην οικουμενικότητα μπορεί η παγκοσμιοποίηση να μην εκφυλισθεί σε νεοαποικιοκρατία και τελικά να αυτοεκμηδενισθεί για να κατατήσει διαβλητή, ύποπτη και αφερέγγυα. Τέτοια απειλητική εκτροπή βιώθηκε με την γιονγκοσλαβική περιπέτεια και την διεθνή παρέμβαση στην περίπτωση του Κοσσυφοπεδίου σχετικά πρόσφατα, όπου δοκιμάσθηκε η αντοχή της παγκοσμιοποίησης. Παρόμοια επεισοδιακά συμβάντα μέλλει να πολλαπλασιασθούν, γι' αυτό επιβάλλεται έγκαιρη και έγκυη προπαρασκευή σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο.

Η **ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ** χρειάζεται απαραίτητως την οικουμενικότητα. Το παραδείγμα προς μίμηση δεν είναι το αμερικανικό, αλλά το ελληνικό και το εβραϊκό. Μόνη της η παγκοσμιοποίηση δεν χρειάζεται κι ούτε καν αρκεί. Αυτό που επιτακτικά επιβάλλεται, χρειάζεται κι αρκεί είναι η οικουμενικότητα στην οποία πρέπει να εμπατισθεί η παγκοσμιοποίηση προκειμένου να αποκτήσει όντως ανθρώπινο πρόσωπο και να αποβάλει κάθε απάνθρωπο πρόσωπο που ενδεχομένως από άγνοια ή αμέλεια της επικάθεται ευκαίως - ακάίως.

ΠΩΣ ΜΠΟΡΕΙ η οικουμενικότητα να αποβεί η κολυμβήθρα της παγκοσμιοποίησης διδάσκεται από τον πλέον αρμόδιο ιστορικό φρούτων του γένους μας, τον Εθνάρχη των Ελλήνων και όντως Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κ. Βαρθολομαίο, που αναφέρεται με αξιοθεάμαστη ευστοχία στο πρόβλημα της παγκοσμιοποίησης με την ομιλία του στο Διεθνές Οικονομικό Συμπόσιο του Νταβός της Ελβετίας, τον Φεβρουάριο 1999. Μας είναι αρκετό να παραπέμψουμε στην μελέτη αυτού του αληθινά εμπνευσμένου κειμένου για να καταδείξουμε ότι το πρόβλημα δεν είναι το απλότερο «ναι ή όχι» στην παγκοσμιοποίηση, αλλά το πάρα πολύ κρισιμότερο θέμα της μεταστοιχείωσης της παγκοσμιοποίησης σε οικουμενικότητα.

[Ο κ. **Μάριος Μπέγζος** είναι Αναπλ. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει γράψει «Δοκίμια Φιλοσοφίας της θρησκείας», «Ελευθερία ή θρησκεία;», «Φαινομενολογία της θρησκείας» κ.ά. - Το δημοσιευμένο άρθρο του είναι από το περιοδικό «Εινθύνη», Δεκεμβρίου 1999]

Summary of the contents of Issue No 170, Vol. 23

November - December 2000

- ✓ In his study titled "**From Globalization to Universalization**", Professor M. Begjos examines the issue of Greek immigrants and Diaspora Jews who succeed to survive in various countries because they live in harmony with the natives.
- ✓ In his article, Professor Zissis Papadimitriou uses historic evidence in order to examine **religious and political anti-Judaism** marked during antiquity, the Byzantine period and in Medieval Europe.
- ✓ In his study, Mr. H. Vouroutzidis includes all recent data and deals with the history of the **Jewish Community of Serres** (Region of Eastern Greece). This community seized to exist after the Holocaust.
- ✓ The man of letters Mr. Dim. Tsinikopoulos analyzes the poem in Chapter 31 in the **Book of Job** and examines the issue of conscience, which is brought up in these verses.
- ✓ Mr. St. Kolangis presents the story of Fabio Giuli. F. Giuli was from Corfu (Ionian Islands) and was detained in the **Swiss labour camp** Egetswil bei Kloten, from which he was rescued thanks to the interference of his Greek Orthodox fellow inmates. Today F. Giuli lives in Vienna (Austria).
- ✓ We publish the short story by Jenny Siamaleka, titled "**Small cities – Big**

secrets", which was awarded the 2nd prize in the contest organized by the Central Board of Jewish Communities in Greece and the Greek State Radio. The subject of the contest was the "Memoriam of the Greek Jewish Martyrs of the Holocaust".

✓ On November 5th 2000, the Central Board of Jewish Communities in Greece in co-operation with the Jewish Communities of Athens and Thessaloniki organized a ceremony in which, Greek Jews who survived Nazi concentration camps and reconstructed their lives were given **memorial medals**.

✓ The issue closes with book presentations.

(Translation: Rebecca Kanhi)

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:
Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8
E-mail: hhkis@hellasnet.gr
Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Πολυτεχνικό Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

